

Nicolas Werth

Istoria Uniunii Sovietice

de la
Lenin la Stalin

3

CORINT

Nicolas Werth

NICOLAS WERTH

**ISTORIA
UNIUNII SOVIETICE
DE LA LENIN LA STALIN
(1917-1953)**

**Traducere, cuvânt înainte și note:
Florin Constantin**

CORINT
București, 2000

Redactor:
G. Moldoveanu

Tehnoredactare computerizată:
Corina Roncea
Daniela Diaconescu

Coperta: Walter Riess

Nicolas Werth
HISTOIRE DE L'UNION SOVIÉTIQUE
DE LÉNINE À STALINE
(1917–1953)

© Presses Universitaires de France, 1995
2e édition: 1998, novembre

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-001-9

De același autor:

- Etre communiste en URSS sous Staline*, Gallimard-Archives, 1981.
- La vie quotidienne des paysans russes de la Révolution à la Collectivisation, 1917-1939*, Hachette, 1984.
- Les procès de Moscou, 1936-1938*, Complexe, 1987.
- Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la CEI, 1900-1991*, PUF, «Thémis-Histoire», 1990; 2e éd. 1992.
- Rapports secrets soviétiques, 1921-1991. La société russe dans les documents confidentiels*, Gallimard, 1994 (en collaboration avec G. Moullec).
- Histoire de l'Union soviétique de Khrouchtchev à Gorbatchev (1953-1985)*, «Que sais-je?», n° 3038, 1995.

PREFAȚĂ

După aproape cinci decenii, publicul cititor din România are la îndemână – prin inițiativa Editurii CORINT – o sinteză de istorie a Uniunii Sovietice (volumul de față va fi urmat de un al doilea, al aceluiași autor, consacrat perioadei inaugurată de Hrușciiov și încheiată cu alegerea lui Gorbaciov). În anii 1949 - 1951 s-a tipărit, în tălmăcire românească, *Istoria URSS* (3 volume) a academicienei Ana M. Pankratova, lucrare care reprezenta „vulgata” istoriografiei staliniste; în paginile acestei cărți erau cuprinse toate tezele, interpretările și falsurile impuse de Stalin în cercetarea și prezentarea trecutului rus – începând cu comuna primitivă – și sovietic.

De la lucrarea Anei M. Pankratova și până astăzi, cititorul român nu a mai avut la dispoziție o expunere sintetică a istoriei URSS. În deceniile postbelice, sovietologia occidentală a produs un lung șir de lucrări fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea evoluției regimului instaurat în Rusia în octombrie/noiembrie 1917. Cercetători ca Bertram Wolfe, Moshe Lewin, Stephen Cohen, Richard Pipes, Hélène Carrère d'Encausse, Annie Kriegel, Stéphane Courtois, Nicolas Werth și alții au desfășurat un amplu și fecund efort de investigații pentru ca – în pofida unei documentări foarte anevoioase, în condițiile secretomaniei sovietice – să poată descifra realitățile ascunse ale URSS, o țară corect caracterizată de Winston Churchill ca fiind „o ghicitoare, învăluită în mister în interiorul unei enigme”.

Accesul la arhivele sovietice – deși nu în măsura dorită de istorici – a dat un nou impuls cercetărilor privind societatea sovietică. Noile surse i-au obligat pe cercetători la reevaluarea unor aspecte și evenimente din istoria URSS și, în unele cazuri, au dat un nou chip atât realităților din cele peste șapte decenii de existență a regimului sovietic, cât și unor segmente ale relațiilor întreținute de Moscova cu țările celor două „sisteme” – capitalist și socialist.

Sporul de informație, dobândit prin investigarea arhivelor devenite accesibile, nu numai că nu a adus, într-un șir de probleme controversate, răspunsuri definitive, dar, în unele cazuri, a generat noi discuții.

Un exemplu concludent îl oferă planul prezentat, nu mai devreme de 15 mai 1941, de mareșalul S. K. Timošenko, comisarul poporului pentru Apărare, și generalul de armată G. K. Jukov, șeful Statului Major General al Armatei Roșii, privind un atac preventiv sovietic împotriva armatei germane (ultima ediție a textului în *1941 god v 2-h knigah*, sub redacția generală a acad. A. N. Iakovlev, vol.2, Moscova, 1998, p. 215-220). Documentul a fost semnalat și publicat, la început, parțial, după ce cartea defectorului sovietic Vladimir Rezun (pseudonim Viktor Suvorov), *Spărgătorul de gheață*, a declanșat aprinse dezbateri în țara sa de baștină (publicul cititor de la noi dispune acum de cele trei volume ale lui V. Suvorov, *Spărgătorul de gheață*, *Ziua „M”* și *Ultima republică*, în traducerea românească a lui Radu Părpăuță, Iași, Polirom, 1995-1998). Potrivit lui Rezun/Suvorov, Stalin ar fi intenționat să atace Germania, în jurul datei de 6 iulie 1941.

Teza lui Rezun/Suvorov a găsit partizani și adversari pasionați (printre aceștia din urmă, profesorul Gabriel Gorodețki, autorul lucrării *Mitul „Spărgătorului de gheață”*). Folosul acestei controversă – încă neîncheiată – este că

i-a obligat pe istorici să aprofundeze cercetările privind prima jumătate a anului 1941 și să încerce a descifra sensul exact al noii atitudini „ofensive”, exprimată în cuvântarea lui Stalin din 5 mai 1941, rostită în fața absolvenților academiilor militare, și în toasturile sale (mai exact două toasturi și un comentariu la toastul unui general) din cursul recepției ce a urmat. Această poziție „ofensivă” și-a găsit rapid reflectarea în materialele de educație politică, destinate militarilor.

Iată doar un singur exemplu al înnoirilor de informație și de interpretare înregistrate de sovietologie în ultimii ani. Ele obligă la reluări și reevaluări, care fac astăzi din studiul istoriei URSS una din cele mai „dinamice” zone ale istoriografiei contemporane.

Pentru cititorul român, istoria URSS este cu atât mai vrednică de interes cu cât marea putere vecină a influențat – uneori decisiv – orientările și acțiunile politicii noastre externe, iar după 1944 a modelat – în chip funest – evoluția României. Pentru a înțelege istoria națiunii sale, cititorul român trebuie să urmărească atent literatura consacrată evoluției societății sovietice.

Lucrarea lui Nicolas Werth reflectă stadiul actual al cercetărilor privind istoria URSS. Autorul este un eminent reprezentant al sovietologiei franceze, ale cărui calități de cercetător – informație bogată, analiză de mare pătrundere și de perfectă articulație logică și expunere clară – se regăsesc și în lucrarea de față.

Nicolas Werth, la curent cu cele mai noi descoperiri documentare și cu cele mai proaspete contribuții ale istoricilor din țara sa și ale celor străini (în primul rând, ruși), oferă cititorilor – în cele două volume ale lucrării sale – o prezentare de sinteză a regimului sovietic, de la cucerirea Palatului de Iamă până la începutul perioadei gorbacio-

viste. Sprijinit pe o documentație de mare întindere, autorul izbutește performanța de a cuprinde, în limitele impuse de colecția „Que sais-je?“, publicată de Presses Universitaires de France, o problematică pe cât de vastă, pe atât de complexă și de a o face perfect inteligibilă prin logica demonstrației și prin limpezimea formulărilor. Este o lucrare deopotrivă de utilă specialiștilor și marelui public, doritor să cunoască împrejurările în care s-a încercat transformarea utopiei marxiste într-o realitate istorică, apăsată de moștenirea autocrației țariste.

Apariția, în versiune românească, a *Istoriei Uniunii Sovietice* a lui Nicolas Werth reprezintă, în egală măsură, un eveniment științific și cultural: științific, întrucât oferă, într-o lucrare de sinteză, „ultimul cuvânt“ al cercetărilor de sovietologie; cultural, întrucât pune la îndemână publicului cititor din țara noastră – într-o expunere de mare accesibilitate – elementele absolut necesare culturii politice a celui ce dorește să înțeleagă ce a fost regimul comunist, de a cărui moștenire – judecând după dificultățile tranziției – ne separăm atât de încet și de anevoios.

Florin Constantiniu

Introducere

Octombrie 1917: în tumultul primului război mondial care nu se mai sfârșea, lovitura de stat a bolșevicilor a trecut aproape neobservată în cancelariile europene: ea le apărea ca un episod, printre multe altele, în desfășurarea unei revoluții care zguduia de aproape un an Imperiul rus.

Martie 1953: moartea lui Stalin este anunțată pe prima pagină a tuturor marilor ziare de pe glob. URSS a devenit a doua putere a lumii, „sistemul sovietic” a fost impus unei jumătăți din Europa, China lui Mao ia drept model URSS, țara „Părintelui popoarelor” – Stalin. În acest început al anilor '50, modelul stalinist pretinde, în numele progresului, să cucerească lumea, prezentându-se drept concurentul democrației liberale. El neliniștește pe unii, dar fascinează pe alții, în număr de milioane, care nu cunosc URSS decât din imaginile înfrumusețate ale acestei îndepărtate „țări a sovietelor”.

Fără a intra în analiza lor, înainte chiar „de a prezenta materia” volumului, unele dintre problemele-cheie ale acestei treimi de secol care merge de la revoluția din octombrie 1917 până la moartea lui Stalin – problema continuității și a rupturilor între teoria leninistă și practica stalinistă, cea a rolului deținut de stat și de societate în geneza, apoi în formarea „sistemului sovietic”, cea a ponderii istoriei ruse în stalinism – este de notat de pe acum o remarcabilă continuitate: în 1917, ca și în 1953, se știa prea puțin despre ceea ce se petrece la Moscova. Paradisul pe pământ sau

imperiul răului, URSS a rămas o enigmă, țara Secretului. Rareori, iluzii sau erori de apreciere au fost atât de larg împărtășite. Au existat motive temeinice: manipularea faptelor, închiderea arhivelor, accesul în țară permis numai „amicilor URSS” au făcut aproape imposibilă activitatea istoricilor consacrată acestei țări. De puțin timp, eliberarea memoriei, accesul la sursele istorice, dispariția URSS, un factor capital care delimitează de acum înainte o „perioadă sovietică a istoriei ruse”, întinzându-se pe trei sferturi de secol, deschid o etapă nouă, care va permite, fără îndoială, să se înțeleagă mai bine trecutul recent, încă prea puțin cunoscut, al uneia dintre țările care au marcat din plin istoria secolului al XX-lea.

Capitolul I

ANII DE SUPRAVIEȚUIRE ȘI DE FORMARE (1918-1921)

I. Instituționalizarea bolșevismului

1. Primele decrete. Încă înainte de octombrie 1917, bolșevicii consideraseră că sunt de nedespărțit luarea puterii de către ei, sfârșitul „războiului imperialist” și răspândirea în Europa a unei revoluții proletare.

Din acest punct de vedere, „Decretul asupra păcii” constituie actul fondator al noului regim. Prin acest text, guvernul bolșevic invita „toate popoarele și guvernele lor să înceapă neîntârziat negocieri în vederea unei păci juste și democratice”. Rămas aproape neobservat de mai toate cancelariile care nu au văzut în „lovitura de la 25 octombrie” decât o nouă peripeție în evoluția unei Rusii dezorientate, „Decretul asupra păcii” se situează în afara normelor diplomatice tradiționale. El face dovada voinței noii puteri de a zdruncina din temelii sistemul raporturilor între state: vorbind în numele „imensei majorități a claselor muncitoare și truditoare epuizate”, guvernul bolșevic cheamă la o pace „fără anexiuni și fără despăgubiri”, precum și la renunțarea generală la „orice dominație neacceptată asupra națiunilor, fie că se află în Europa, fie în afara ei”. Dintr-odată, bolșevicii își afirmă utopismul și singularitatea.

Al doilea text major adoptat de bolșevici: „Decretul asupra pământului”. „Proprietatea privată asupra pământului

este abolită fără despăgubiri; toate pământurile sunt puse la dispoziția comitetelor locale." Această măsură nu făcea, în realitate, decât să legitimeze ceea ce numeroase comitete țărănești făcuseră spontan încă din vara lui 1917: ocuparea moșiilor aparținând marilor proprietari funciari, Coroanei și chiar a proprietăților țăranilor înstăriți. „Decretul asupra pământului” a adus, în medie, fiecărei familii țărănești două până la trei deseatine* de pământ. Spor notabil, dar fără efect, în viitorul imediat cel puțin. În lipsa șeptelului și a inventarului agricol, pământul nu putea fi valorificat. Cu toate acestea, acceptând trecerea pământului „în mâinile poporului” – și, prin urmare, constituirea unei mici proprietăți țărănești, „furând” astfel socialiștilor-revoluționari programul lor agrar (bolșevicii fuseseră întotdeauna partizanii „naționalizării” pământului și ai instaurării formelor colective de exploatare) – bolșevicii își asigură, încă din primele luni ale lui 1918, sprijinul – capital – al imensei majorități a țăranimii.

A treia orientare a noului regim: răspunsul la revendicările „aliatului său natural” – proletariatul urban, regrupat, din primăvara anului 1917, în cadrul comitetelor de cartier și de uzină, al sindicatelor din ce în ce mai radicale. În octombrie 1917, lozinca pornită de la „bază” era „controlul muncitoresc”: muncitorii doreau exproprierea întreprinderilor și gestiunea lor colectivă de către lucrători. Un decret fixează modalitățile acestui „control muncitoresc”; un altul recunoaște principiul zilei de muncă de opt ore. De pe acum încă, guvernul bolșevic se arată mai preocupat de fixarea limitelor autogestiunii, de fuziunea comitetelor de uzină cu noua administrație, de înfăptuirea primelor

---

* 1 desealină = 1,0925 ha. (Nota traducătorului)

naționalizări (14 decembrie 1917). Între muncitorii obsedați de șomaj, de degradarea continuă a puterii lor de cumpărare, de foame și de ravagiile războiului și un stat preocupat de eficacitatea economică se instalează o incomprehensiune reciprocă. Din decembrie, noul regim trebuie să facă față unui val de revendicări salariale și de greve. În câteva săptămâni, bolșevicii pierd esențialul capitalului de încredere acumulat, într-o anumită zonă a lumii muncitorești, în cursul anului 1917.

2. Dictatura politică, dizolvarea Adunării constituante și slăbirea sovietelor. Guvernul constituit la 25 octombrie nu cuprindea decât bolșevici. Prezidat de Lenin, Consiliul Comisarilor Poporului număra 15 „comisari”. După ce socialiștii-revoluționari și menșevicii au refuzat să facă parte din noul Comitet Executiv al sovietelor, ales la al II-lea lor Congres, pentru a nu da cauziunea lor loviturii de stat bolșevice, guvernul lui Lenin nu mai era recunoscut decât de delegații bolșevici și de socialiștii-revoluționari de stânga.

De la sfârșitul lui octombrie, noul guvern a luat un număr de măsuri autoritare: suprimarea ziarelor „burgheze”, suspendarea oricărei publicații care „ar semăna tulburări în spirite, publicând știri voit eronate”, controlul radioului și al telegrafiei, arestarea personalităților partidelor din opoziție, atât „burgheze”, cât și socialiste.

Împotriva instaurării controlului total al bolșevicilor asupra puterii s-au ridicat numeroase forțe și grupări de opoziție, inclusiv în interiorul partidului bolșevic, în acel moment încă destul de divizat. Sindicatul feroviarilor s-a situat în fruntea opoziției „socialiste” față de noua putere, cerând constituirea unui guvern socialist de unitate.

Înainte de octombrie, bolșevicii nu încetaseră de a acuza guvernul provizoriu că întârzie convocarea Adunării constituante. Ei nu puteau să nu o convoace, chiar dacă Lenin nu contenea să amintească principiul enunțat în 1903 de Plehanov, potrivit căruia succesul revoluției constituia „dreptul suprem” superior idealului votului universal. Ținând seama de ponderea electorală zdrobitoare a țărănimii, alegerile din noiembrie - decembrie 1917 pentru Adunarea constituantă s-au soldat cu o victorie zdrobitoare a socialiștilor-revoluționari (40% din voturile exprimate). Din 41 milioane de alegători, mai puțin de 9 milioane au votat pentru bolșevici. Adunarea constituantă (370 socialiști-revoluționari, 175 bolșevici, 80 „moderați de diverse orientări”, 40 socialiști-revoluționari de stânga, 17 cadeți) s-a reunit la 18 ianuarie 1918. Ea nu a avut timp decât să-l aleagă ca președinte pe liderul socialiștilor-revoluționari, V. Cernov, și să anuleze decretul din octombrie 1917. A doua zi dimineață, guvernul bolșevic a dizolvat-o, în indiferența generală. În Rusia, experiența democrației parlamentare nu a durat decât câteva ore.

După dizolvarea Adunării, guvernul a restrâns prerogativele Congresului sovietelor, ale cărui sesiuni au fost rări și reduse la câteva ședințe simbolice. În câteva săptămâni (sfârșitul lui octombrie 1917 - mijlocul lui ianuarie 1918), „puterea de jos” și „puterea sovietelor”, care se dezvoltaseră din februarie până în octombrie 1917, în cadrul unor instituții descentralizate foarte diverse, ca o „contra-putere” potențială, s-au transformat astfel într-o „putere de sus”, ca urmare a unor proceduri birocratice sau autoritare, care le-au limitat prerogativele. Puterea trecea astfel de la societate la stat și de la stat la partidul bolșevic.

II. De la Brest-Litovsk la războiul civil

1. **Brest-Litovsk: Iluzia unei păci.** Încheierea păcii, dorită de imensa majoritate a populației, a fost o prioritate pentru noul regim. Fără pace – de obținut cu orice preț – viitorul însuși al revoluției bolșevice, ca și acela al revoluției mondiale (cele două erau considerate atunci de nedespărțit), era amenințat. După refuzul Aliaților de a lua în considerație propunerile lui Lenin pentru o „pace fără anexiuni și despăgubiri”, guvernul sovietic a angajat negocieri de armistițiu cu delegațiile Puterilor Centrale. Armistițiul a fost încheiat la 15 decembrie 1917 pentru patru săptămâni, putând fi reînnoit. Tratatul de la Brest-Litovsk nu a fost totuși semnat decât la 3 martie 1918, după mai multe luni de tratative laborioase și o săptămână (16-23 februarie 1918) deosebit de dramatică pentru conducătorii bolșevici, profund divizați asupra tacticii de folosit față de exigențele crescânde ale Imperiilor centrale: „războiul revoluționar” (soluția preconizată de „comuniștii de stânga”, conduși de N. Buharin), „nici pace, nici război” (formulă inedită, susținută de principalul negociator, L. Troțki, care, la 10 februarie, a pus capăt unilateral discuțiilor, declarând că „starea de război între Imperiile centrale și Rusia a luat sfârșit”), acceptarea – oricât de dură ar fi fost – a condițiilor adversarului, pentru a garanta viitorul revoluției ruse (linie preconizată de Lenin). La 23 februarie 1918, după ce armatele germane înaintaseră 400 km în cinci zile, Lenin a izbutit să impună, cu o mică majoritate, punctul său de vedere. Tratatul de la Brest-Litovsk consacra pierderea a 800.000 de km², în raport cu frontierele din 1914. Armata Roșie trebuia să părăsească Ucraina, să încheie pace cu Rada ucraineană, să abandoneze orice pretenție asupra Finlandei și țărilor baltice și

să cedeze Turciei Kars, Batum și Ardahan. Teritoriile pierdute reprezentau 26% din populație, 32% din producția agricolă, 23% din producția industrială, 75% din cărbune și din fier. „A ceda spațiu pentru a câștiga timp” – aceasta era pentru Lenin rațiunea acceptării diktatului. Încetarea ostilităților a fost de scurtă durată. „Războiului imperialist” i-a urmat războiul civil.

2. Desfășurarea războiului civil. Timp de patru ani (începutul lui 1918 - sfârșitul lui 1921), Rusia a fost divizată de un îngrozitor război civil, care a provocat imense pierderi demografice, un seism social și economic fără precedent și o militarizare de durată a bolșevismului.

Confruntare multiformă, fenomen complex, punând în joc interese politice, naționale și sociale, războiul civil în fostul Imperiu rus nu poate fi redus – așa cum s-a făcut în general – la o luptă între „roșii” și „albi”, care s-ar fi încheiat, în noiembrie 1920, prin înfrângerea ultimei armate albe, cea a baronului Wrangel. În realitate, războiul a durat până la mijlocul anului 1921 (unele regiuni nu au fost „pacificate” decât la începutul lui 1922); în 1920-1921, principalul pericol pentru regimul sovietic nu a mai fost *armata albă*, ci *sutele de armate țărănești („verzii”)* care controlau „țara profundă”, în Ucraina, în Siberia, în provinciile Volgăi, refuzând rechizițiile și sustrăgându-se recrutării în armată.

Războiul civil apare astfel ca un amestec încâlcit de confruntări pe fronturi diverse și mobile.

A) O primă categorie de confruntări a opus guvernele concurente, dispunând de forțe armate regulate și de un aparat de stat, angajate în efortul de a-și stabili autoritatea pe un teritoriu dat, într-o conjunctură favorabilă tendințelor centrifuge și fărâmițării fostului Imperiu rus în mici unități

autonome. În momentul luării puterii de către bolșevici, imperiul moștenit de la Guvernul provizoriu era pe punctul de a se dezintegra.

Acestui prim tip de confruntări „instituționalizate” le corespund conflictele dintre regimul bolșevic și zecile de guverne efemere antibolșevice, care se constituiseră în diverse regiuni ale fostului Imperiu rus, în 1918-1919 (guvernele provizorii de la Samara, Omsk, Arhanghelsk, Ural, Crimeea, „republica de la Kaluga”, guvernele militare căzăcești etc.).

Anul 1918, anul fragmentării maxime a fostului Imperiu rus, a fost marcat de ciocniri de intensitate redusă (forțele armate ale protagoniștilor nu depășeau câteva zeci de mii de oameni), periferice și întotdeauna localizate, între regimul bolșevic și forțele de opoziție divizate. Între acestea, cele mai primejdioase erau:

– Guvernul căzăcesc de la Don, proclamat de atamanul Alexei Kaledin. Sub regimul țarist, cazacii se bucurau de privilegiul de a primi 30 deseatine de pământ în schimbul serviciului militar până la vârsta de 36 de ani. Deveniți astfel una din principalele forțe de sprijin ale puterii țariste, cazacii, privați de legitimitatea lor socială (și amenințați în bunurile lor), în urma unui decret din 28 octombrie 1917, care abolea toate gradele, titlurile, ierarhiile și inegalitatea de rang din Vechiul Regim, s-au răsculat împotriva puterii bolșevice. În „pământul căzăcesc”, la frontierele de sud ale Rusiei, în stepele Donului și ale Kubanului, s-a constituit, din decembrie 1917, „Armata de Voluntari”, întâiul nucleu a ceea ce avea să devină în curând, sub comanda generalului Kornilov, apoi a generalului Denikin, Armata „albă”.

– Comitetul constituanților din Samara (Komuci). Format la 8 iunie 1918, sub președinția câtorva deputați

socialiști-revoluționari din fosta Adunare constituantă, Comitetul era susținut de legiunea cehoslovacă.¹ În timpul scurtei sale existențe, el a încercat să găsească o a treia cale pentru revoluție. Comitetul din Samara respingea atât restaurarea monarhiei, cât și experimentul socialist, invocând principiul democrației parlamentare, întemeiată pe reforma agrară. La 18 noiembrie 1918, Comitetul a fost răsturnat de noul om forte din partea de est a Rusiei, amiralul monarhist Kolceak. Divizată și neputincioasă, opoziția democrată a fost absorbită de contrarevoluția militară.

Spre deosebire de 1918, anul 1919 apare ca anul marilor campanii militare, al înfruntărilor pe scară mare între armatele „albe”, acum cu efective sporite (câteva sute de mii de oameni) și sprijinite de foștii aliați ai Rusiei, și o Armată Roșie reorganizată pe baza serviciului militar obligatoriu.

Până în vara anului 1918, deși ostili unui regim care scosese unilateral Rusia din război, agravase situația armatelor Antantei, declarase anularea datoriilor contractate cu puterile străine în epoca țaristă și lezase, prin naționalizarea băncilor și a întreprinderilor, interesele occidentale. Aliații rămăneau într-o poziție de așteptare. Încetul cu încetul, ei s-au decis să intervină: în august 1918, contingente anglo-canadiene au intrat în Transcaucazia și au ocupat Baku, în timp ce francezii și englezii, debarcați

---

¹ Această unitate era formată din 30.000 de soldați cehi și slovaci, care, refuzând să apere monarhia austro-ungară, se constituiseră prizonieri la „frații ruși” și obținuseră dreptul de a pleca, înarmați, la Vladivostok pentru a ajunge, pe cale maritimă, pe frontul occidental. În mai - iunie 1918, după ce avuseseră loc incidente cu autoritățile locale bolșevice, legiunea cehă a luat sub control orașele strategice de-a lungul Transsiberianului (Tomsk, Omsk, Samara, Ekaterinburg), tăind artera vitală care lega Rusia europeană de Siberia. (Nota autorului)

la Arhanghelsk, au răsturnat guvernul local bolșevic și au susținut guvernul din Omsk al amiralului Kolceak. Avându-și baza în Odessa, trupele franceze au asigurat serviciile de logistică ale Armatei „albe” a generalului Denikin, care opera în regiunea Donului. În noiembrie 1918, sfârșitul primului război mondial a marcat o nouă etapă în angajarea occidentală împotriva unui regim care încuraja răspândirea revoluției în Europa. Rusia bolșevică era atunci înconjurată de un adevărat „cordon sanitar”.

În cursul anului 1919, Albii au lansat trei mari ofensive, rău coordonate, împotriva bolșevicilor care controlau centrul Rusiei.

În martie, amiralul Kolceak a organizat, de la bazele sale din Ural, o ofensivă în direcția Volgăi, pe un front foarte larg. După unele succese inițiale, amiralul a fost obligat să se retragă pentru că nu știuse să-și coordoneze, în plan strategic, mișcările cu cele ale armatei lui Denikin, plecate de la Don spre Ucraina și Orel. Înfrânt la Samara, Kolceak a trebuit să bată în retragere în condiții foarte dificile, întrucât țăranii siberieni se revoltaseră împotriva guvernului său, care decisese restituirea pământurilor foștilor proprietari funciari. Urmărit de partizani, el a fost luat prizonier și împușcat lângă Irkutsk, în februarie 1920.

Plecat din regiunea Donului, generalul Denikin a lansat, la rândul său, în iunie 1919, o mare ofensivă – sprijinită în nord-vest de generalul Iudenici – spre Moscova, pe un front de 700 km, de la Kiev la Țarișan. În septembrie, trupele sale au ajuns la Voronej, Kursk, Orel, la mai puțin de 400 km de Moscova, în timp ce Iudenici se afla la circa o sută de kilometri de Petrograd. O contraofensivă puternică a Armatei Roșii, ajutată de răscoale țărănești, în spatele Albilor, care practicau – întocmai ca și Roșii – o nemiloasă politică de rechiziții de oameni și de produse agricole,

i-a obligat pe Albi să se retragă, fiind respinși spre sud, până în Crimeea, unde Denikin a cedat comandamentul resturilor armatei (mai puțin de 40.000 de oameni) baronului Wrangel, care a continuat rezistența până în noiembrie 1920.

B) Războiul civil din Rusia nu poate fi înțeles dacă se face abstracție de problema națională. Dimensiunea națională caracterizează un al doilea ansamblu de confruntări. Revoluția din Octombrie a accelerat tendințele centrifuge, pe care, la început, bolșevicii păreau să le cauționeze, mai ales prin „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia” și prin „Decretul asupra naționalităților” (15 noiembrie 1917). Recunoscând egalitatea și suveranitatea popoarelor fostului Imperiu rus, dreptul la autodeterminare, federalizare și secesiune, aceste texte invitau popoarele alogene să se emăncipeze de sub tutela puterii centrale ruse. Dar, așa cum avea să declare, în curând, Lenin, „dreptul la divorț nu înseamnă obligația de a divorța”. În câteva luni, polonezii, finlandezii, balticii, ucrainenii, georgienii, armenii, azerii și-au proclamat independența. Depășiți, bolșevicii au subordonat dreptul popoarelor la autodeterminare necesității de a păstra grâul ucrainean, petrolul și minereurile din Caucaz, pe scurt de a apăra interesele vitale ale statului sovietic, un stat care se afirma, cel puțin pe plan teritorial, ca moștenitorul fostului Imperiu rus. Războiul civil apărea astfel ca un război dus de Centru – rus și bolșevic – pentru recucerirea unei părți a naționalităților (ucraineni, georgieni, azeri, armeni) care se emancipaseră în situația tulbure, favorabilă tendințelor centrifuge, a revoluțiilor din 1917. Pe frontul naționalităților, cazul cel mai emblematic – și cel mai complex – a fost cel al Ucrainei. Haosul instituțional, politic și militar, care a domnit din 1918 până în 1921 (din ianuarie 1918 până în

decembrie 1919, Kievul și-a schimbat de 13 ori stăpânul!), relevă dificultățile întâmpinate de bolșevici pentru a rezolva problema națională ucraineană. În ceea ce privește recucerirea Caucazului, care nu se va încheia decât la începutul lui 1921, ea pune în lumină recunoașterea profundă, din partea Moscovei, a realităților locale, ca și slăbiciunea bolșevismului transcaucazian, în fața rivalilor săi politici (menșevicii în Georgia, dașnacii* în Armenia, musavatiștii** în Azerbaidjan).

C) O a treia dimensiune a războiului civil, mai puțin studiată până acum, este cea a „frontului intern”: conflictele între autorități – fie că ele erau „roșii” sau „albe” – și toți cei care se opuneau măsurilor autoritare (recrutări, rechiziții, suspendarea libertăților fundamentale) luate de fiecare tabără. În regiunile controlate de bolșevici, se desfășura „lupta de clasă” împotriva „foștilor” – burghezi, cler, culaci –, pe scurt, a tuturor „elementelor străine din punct de

---

* Aderenții Federației Revoluționare Armene, numită și Partidul *Dașnak* (de la *Dașnakjuthiun* – federație). A luat ființă în 1890, la Tiflis, având o orientare naționalistă (emanciparea națională și crearea unui stat armean) și socialistă (a aderat, în 1907, la Internaționala a II-a). În condițiile create de căderea țarismului și de instaurarea regimului comunist în Rusia, Partidul Dașnak a proclamat independența Republicii Armenia (28 iunie 1918) și a condus noul stat (mai 1918-noiembrie 1920). Prins între Rusia Sovietică și Turcia și supus unor puternice presiuni, Partidul Dașnak nu s-a putut menține la putere, astfel că bolșevicii au instaurat puterea sovietică (29 noiembrie 1920). (N. I.)

**Aderenții Partidului Democratic Musulman *Musavat* („Egalitate”), creat în Azerbaidjan, în 1911, și având ca lozincă principalele trei obiective: „turcizare, islamizare, modernizare”. După începutul revoluției în Rusia, s-a pronunțat în favoarea constituirii unei federații a republicilor democratice. În condițiile intervenției străine în Caucaz (turcă, apoi britanică), Partidul Musavat a creat, în mai 1918, un guvern ostil bolșevicilor, cu sediul la Tiflis, mutat apoi la Gandju. În urma retragerii trupelor britanice, acest guvern a fost răsturnat de către bolșevici (mai 1920). (N. I.)

vedere social", deținute ca „ostatici” în lagărele de concentrare ale Ceka, constituind o adevărată vânătoare împotriva militanților partidelor liberal, socialist-revoluționar și social-democrat (menșevicii), partide interzise unul după altul. În zonele controlate de Albi, toate elementele bănuite de posibile simpatii „iudeo-bolșevice” au fost sistematic urmărite, iar pogromurile încurajate. Lupta pe „frontul intern” al războiului civil a fost, înainte de toate, dusă de milioane de țărani, dezertori și nesupuși, cei pe care atât „roșii”, cât și „albii” îi numeau „verzi” și care au jucat un rol adesea decisiv în înaintarea sau deruta uneia sau celeilalte tabere. În vara lui 1919, dezertările și revoltele țărănești împotriva recrutărilor în Armata Roșie și a detașamentelor „armatei de rechiziții” bolșevice au favorizat înaintarea armatei lui Denikin. Câteva luni mai târziu, răscoala țăranilor siberieni, exasperați de restabilirea drepturilor proprietarilor funciari, a precipitat deruta amiralului Kolceak. În Ucraina, s-a dezvoltat, sub conducerea anarhistului Nestor Mahno, o autentică mișcare țărănească, opusă atât albilor, cât și roșilor. În provincia Tambov – pentru a nu da decât un exemplu – partizanii țărani ai lui Antonov au controlat timp de doi ani zonele rurale. Războiul civil din Rusia a fost, de asemenea, o imensă ridicare a țăranimii, un război al satelor împotriva oricărei forme de ingerință exterioară, împotriva orașelor, pentru menținerea proprietății familiale, apărarea de exploatare, asigurarea perenității obștii sătenești ca mod ancestral de „autogovernare” țărănească.

Din cele trei războaie civile, bolșevicii au câștigat două – cel împotriva albilor și cel împotriva naționalităților din fostul Imperiu rus. În cel de al treilea – împotriva țăranimii – ei vor trebui să facă totuși concesii.

III. „Comunismul de război”

„Comunismul de război” desemnează ansamblul măsurilor extraordinare, adesea improvizate în mare parte, luate de regimul bolșevic – din vara lui 1918 până în primăvara lui 1921 – pentru a face față războiului civil și intervenției militare aliate. Comunismul de război nu a fost însă numai răspunsul unei puteri angajate într-un război total de care depindea supraviețuirea sa, el a fost, de asemenea, o improvizație, un experiment, mai mult utopic, având drept obiectiv „trecerea imediată la producția și repartitia comunistă” (Lenin).

Bolșevicii au ajuns la putere fără un program economic precis, într-o țară cu economia ruinată de peste trei ani de război și de revoluție. Circuitele de schimb între orașe și sate nu mai funcționau, transporturile erau dezorganizate, producția industrială, subminată de grevele și lock-out-urile patronale, a scăzut cu 75% în raport cu perioada de dinainte de război. După ce respinseseră experiențele, condamnate la eșec în condiții atât de catastrofale, de autogestiune muncitorească, bolșevicii preconizau modelul „capitalismului de stat”, inspirat parțial din experiența germană, care îl fascina atât pe Lenin. Dată fiind înapoierea economică a Rusiei, trecerea la comunism nu avea să se realizeze, contrar previziunilor lui Marx, prin „dispariția treptată” a statului, ci, dimpotrivă, prin controlul statului asupra tuturor sferelor economiei.

1. O economie etatizată, o societate mobilizată.

Comunismul de război a fost marcat de un lung șir de măsuri care vor concentra toate resursele materiale, alimentare și umane ale țării în mâinile puterii centrale. După

ce a naționalizat băncile (27 decembrie 1917), flota comercială (23 ianuarie 1918), comerțul exterior (22 aprilie 1918), guvernul a trecut la naționalizarea tuturor întreprinderilor care aveau un capital mai mare de jumătate de milion de ruble (28 iunie 1918). În 1919, naționalizarea a fost extinsă și asupra micilor întreprinderi. Un decret din 21 noiembrie 1918 a stabilit monopolul de stat asupra comerțului exterior: toate magazinele au fost „municipalizate”. Produsele de larg consum au fost raționalizate, salariile achitate în natură. Într-un mare elan utopic, bolșevicii au luat în considerație abolirea banilor sau, cel puțin, restrângerea circulației lor. Plata serviciilor a fost progresiv abolită: apa, electricitatea, încălzirea, poșta, băile publice, transporturile, locuințele – toate erau asigurate gratuit de către stat. Aceste experiențe care priveau o minoritate a populației – cea locuind în orașe – s-au lovit de un obstacol fundamental: rezistența lumii rurale, de care depindea supraviețuirea lumii urbane. Într-o economie unde circuitele de distribuție, atât la nivelul mijloacelor (degradarea comunicațiilor, mai ales, a celor feroviare), cât și la cel al motivațiilor (absența produselor industriale nu-l stimulează pe țaran să vândă) sunt rupte, cum se puteau relansa schimburile? Bolșevicilor li se ofereau două opțiuni: restabilirea unei piețe fictive într-o economie rulată sau utilizarea constrângerii. Ei au ales-o pe cea de a doua, introducând (mai 1918) rechiziția forțată de grâu prin „detașamente de aprovizionare”, formate din muncitori și activiști de partid bolșevici. Aceste detașamente urmau să primească, la fața locului, sprijinul „comitetelor țăranilor săraci”, însărcinate să rechiziționeze surplusurile agricole de la țăranii înstăriți. Organizarea acestor comitete de țărani săraci, în vara lui 1918, dovedește necunoașterea

totală de către bolșevici a societății țărănești. Urmând o schemă marxistă simplistă, ei și-o imaginau profund divizată în clase antagoniste – țărani bogați (culaci), mijlocași (*seredniaki*), săraci (*bodniaki*), muncitori agricoli (*batraki*) –, când, de fapt, ea era, înainte de toate, solidară față de lumea din afara ei și de agenții veniți din orașe. Rechizițiile, extinse în 1919-1920 asupra tuturor produselor agricole, au provocat mii de revolte țărănești, care au culminat, în 1920-1921, cu un adevărat război țărănesc.

Rechizițiile de produse agricole s-au dovedit puțin eficiente; în 1919, planul de rechiziții cerealiere nu a fost îndeplinit decât în proporție de 39%, în 1920 de 34%. Interzicerea comerțului liber și agravarea lipsurilor din orașele tot mai prost aprovizionate au încurajat dezvoltarea unei înfloritoare piețe negre. Ca urmare a cvasidispariției monedei, s-a revenit la schimbul în natură: populația orașelor a fost constrânsă să transporte la țară toate „rămășițele glorioase ale Rusiei imperiale”, în schimbul câtorva kilograme de făină. Prăbușirea economiei, foametea în orașe, „împărțirea neagră” (*ciornâi peredel*)* a pământurilor au împins milioane de orășeni la țară. Muncitorii au părăsit uzinele, oprite din lipsă de combustibil, și s-au reîntors la țară, în căutarea mijloacelor de subsistență. Era perioada așa-zisei „Suharevka”¹ și a așa-numiților

---

* „Împărțirea neagră”, organizație revoluționară narodnică, desprinsă, în 1879, din organizația „Zemli i voli”. Adversari ai metodelor teroriste utilizate de „Zemli i voli” și ai revendicărilor de caracter politic, membrii organizației „Ciornâi peredel” se pronunțau în favoarea împărțirii pământului către țărani (de aici și denumirea organizației). (N. t.)

¹ Instalată în apropiere de turnul Suharev, Suharevka era, în 1918-1921, cea mai mare „piață neagră din Moscova”. (N. a.)

„meșociniki”¹, împotriva cărora autoritățile au încercat zadarnic să lupte, intensificând „vânătoarea” oricărei persoane care purta o traistă „suspectă”.

În fața rezistenței corpului social, regimul a sporit măsurile de constrângere și a încercat să mobilizeze societatea. El a alternat inițiativele ce simbolizau noul „contract social” cu instituirea faimoaselor sâmbete comuniste (*subotnice*), munca „voluntară” în zilele de concediu, inițiată de membrii de partid și apoi devenită obligatorie pentru toți, cu măsuri de constrângere, precum introducerea livretului de muncă (iunie 1919), destinat să limiteze mobilitatea mâinii de lucru, sau „mobilizarea generală la muncă” (aprilie 1919), obligatorie pentru toți cetățenii între 16 și 50 de ani. Încercarea cea mai gravă de înregimentare a muncitorilor a fost proiectul, inițiat de Troțki, de a transforma Armata Roșie într-o „Armată a muncii” și de a militariza căile ferate. Încercări – puțin concludente – au fost făcute în câteva regiuni: căile ferate din Ucraina au fost militarizate; orice grevă a fost asimilată aici cu trădarea. După victoria asupra lui Kolceak, Armata a 3-a din Ural a devenit (ianuarie 1920) Prima Armată revoluționară a muncii. Aceste măsuri au desăvârșit o dictatură politică din ce în ce mai apăsătoare.

2. Dictatura politică, militarizarea, teroarea. Anii comunismului de război au fost martorii instaurării unei dictaturi politice, la capătul unui dublu proces care s-a desfășurat mai mulți ani:

---

¹ „Purtători de sac” (în limba rusă, „meșok” = sac, traistă) Erau orașeni care se duceau în sate, cu un sac pe umeri, în căutare de pâine și alte produse alimentare schimbate pe produse adesea furate din uzine și magazine. În 1919-1920, aproape jumătate din aprovizionarea orașelor era asigurată de „purtători de sac”. (N. a.)

- eliminarea sau subordonarea față de Partidul bolșevic a instituțiilor autonome apărute în cursul anului 1917 (soviete, comitete de uzină, sindicate);
- eliminarea partidelor nebolșevice.

Acest dublu proces (completat în 1921 prin interzicerea fracțiunilor în interiorul Partidului bolșevic) s-a desfășurat în etape, cu ajutorul celor mai diverse mijloace: confiscarea, apoi interzicerea ziarelor nebolșevice, arestarea conducătorilor politici și scoaterea în afara legii a partidelor de opoziție, măsuri birocratice de control și renunțarea la instituțiile autonome, teroarea exercitată de poliția politică (Ceka).

Sindicatele, dintre care multe nu erau de obediență bolșevică (feroviarilor, lucrătorii de la poștă, tipografii, funcționarii etc.), au fost fie dizolvate, fie reduse la rolul de „curele de transmisie”.

În ceea ce privește partidele politice, ele au fost progresiv eliminate, în modalități diverse. Cadeții* au fost proscriși ca „dușmani ai poporului”, încă de la 28 noiembrie 1917. Socialiștii-revoluționari „de dreapta”, prinși între două focuri – bolșevicii și contrarevoluția –, s-au divizat și s-au destrămat din toamna lui 1918. Socialiștii-revoluționari de stânga, aliații bolșevicilor până în martie 1918, au fost eliminați, după ce încercaseră o „lovitură de stat” – rău pregătită și condusă. În ceea ce-i privește pe anarhiștii care, alături de socialiștii-revoluționari de stânga, fuseseră un timp „tovarășii de drum” ai bolșevicilor, ei au fost tratați ca niște delincvenți vulgari de „drept comun”. Practicând, în măsura posibilului, o strategie de opoziție legală,

---

* Membrii Partidului Constituțional-Democrat (forma abreviată, în limba rusă), creat în octombrie 1905, principala forță politică a burgheziei liberale din Rusia. (N. 1.)

menșevicii, puternic implantați în soviete și în sindicatele muncitorești, au rezistat mai mult timp; audiența lor în cercurile sindicale s-a aflat la apogeu la începutul lui 1921, când bolșevicii au lansat o campanie masivă de arestări (2.000 de arestări în februarie - martie 1921), în urma căreia Partidul menșevic a fost decapitat.

Arma principală a represiunii bolșevice a fost Ceka¹, instituită la 7 decembrie 1917, în urma propunerii lui F. Dzerjinski, primul ei președinte. Efectivele acestei noi poliții politice nu au încetat să crească: 1.000 de oameni în aprilie 1918, 37.000 în ianuarie 1919, 143.000 de oameni în februarie 1921. Din septembrie 1918, ca „răspuns” la atentatele din 30 august împotriva lui Urițki, șeful Ceka la Petrograd, și a lui Lenin, Ceka a declanșat „Teroarea roșie”, care a făcut zeci de mii de victime.² Ea experimenta două instrumente de represiune, necunoscute în Rusia prerevoluționară: sistemul ostaticilor și cel al lagărelor de muncă, o instituție ce avea perspectiva unei ample dezvoltări. În cursul războiului civil, au existat, de fapt, două sisteme de lagăre: unul, depinzând de NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), în care erau deținuți cei care fuseseră condamnați de un tribunal, celălalt, de resortul Ceka, în care erau reținuți „dușmanii de clasă potențiali”, „elementele străine” și „paraziții”, arestați preventiv, în virtutea unei simple măsuri administrative. Statisticile privind numărul deținuților din aceste lagăre sunt foarte nășigure: ordinul de mărime variază între 150.000 și 400.000 de persoane.

---

¹ Comisia Extraordinară pe întreaga Rusie pentru Combaterea Contra-revoluției, Speculei și Sabotajului. (N. a.)

² După unii istorici (R. Conquest, R. Leggett), numărul victimelor represiunii Ceka s-ar ridica la 140.000, între 1918 și 1922. (N. a.)

* Este vorba de cel „străini” de clasă muncitoare. (N. l.)

3. Comunismul de război și victoria regimului.

Măsurile dictatoriale impuse de politica „comunismului de război” au contribuit decisiv la victoria unui regim cărui Marile Puteri nu-i dădeau, în 1918, nici cea mai mică șansă de supraviețuire. Grație unei organizări riguros centralizate, militarizării integrale a economiei și terorii, bolșevicii au izbutit să pună pe picioare două arme redutabile: Armata Roșie și Ceka. În pofida unei rate încă foarte ridicate de dezertări, Armata Roșie, reorganizată pe baza recrutării generale (decretul din 9 iunie 1918),¹ încadrată cu ofițeri de carieră, aliați noului regim, reprezenta o forță considerabilă (800.000 de oameni în 1918, 5,5 milioane în 1920), care beneficia de toate prioritățile economice, cât și de poziția sa strategică în centrul țării, în singurele regiuni dispunând de o rețea relativ densă de căi ferate și de drumuri ce permiteau deplasarea trupelor în orice zonă a frontierei pentru a obține acolo un avantaj temporar, dar decisiv.

Bolșevicii au dovedit, de asemenea, o rară măiestrie în arta propagandei, care a îmbrăcat formele cele mai neașteptate: cursuri de alfabetizare politică, folosirea cinematografiei, trenuri de propagandă ce străbăteau întreaga țară, editarea de afișe propagandistice, manifeste, broșuri, ziare în milioane de exemplare, toate punând în lumină credința leninistă în cuvânt.

Forța cea mai mare a bolșevicilor s-a dovedit însă a fi capacitatea de a asocia problema socială și cea națională. Ei au izbutit, în ciuda impopularității politicii lor de rețchiziții, să se prezinte, deopotrivă, ca garanți ai reformei agrare și

---

¹ Timp de câteva luni (ianuarie - iunie 1918), Armata Roșie, „armată de tip nou”, a fost compusă din voluntari, recrutați adesea prin intermediul sindicatelor și al „Gărzilor roșii”. (N. a.)

ca apărători ai Patriei-Mame, amenințată de intervențiștii străini, aliați cu Albii. Pe aceste două terenuri – hotărâtoare –, adversarii lor, divizați de ambiții personale, buni militari, dar slabi politicieni, au săvârșit greșeli politice care le-au fost fatale. Kolceak, asemenea lui Denikin, a abolit decretul bolșevic asupra pământului, înstrăinându-și astfel masa țărănimii. Ei s-au arătat intransigenți față de orice opoziție democratică sau socialist-moderată, nemulțumind straturi largi ale populației urbane, care nu erau totuși dispuse să-i urmeze pe bolșevici. În sfârșit, refuzând orice aspirație națională și afișând, adesea, un antisemitism fățiș, Albii au pierdut sprijinul popoarelor alogene ale fostului Imperiu rus.

Într-un singur punct, totuși, bolșevicii, învingătorii Albilor, au fost constrânși să bată în retragere: opoziția maselor țărănești față de politica de rechiziții.

IV. Criza „comunismului de război” și cătutura din martie 1921

1. Răscoale țărănești, regresivitate economică, arhalzare socială. Odată înfrântă ultima armată albă, regimul a fost confruntat (toamna lui 1920 - vara lui 1921) cu o nouă izbucnire a răscoalelor țărănești. Menținerea politicii de rechiziții a provocat nemulțumiri și revolte. Zeci de „armate țărănești insurecționale” s-au constituit în Siberia occidentală și în provinciile Tambov și Voronej. Conduasă de A.S. Antonov, armata țărănească din Tambov număra, în ianuarie 1921, aproape 50.000 de combatanți, împotriva cărora guvernul bolșevic a lansat adevărate operații militare, conduse de generalul Tuhacevski, care nu a șovăit să deporteze populația a sute de sate.

Pe „frontul rural”, regimul a mai fost confruntat și de un alt flagel: foametea, care, în anul 1921, a făcut ravagii în provinciile Volgăi. O mare secetă, endemică în aceste regiuni, a agravat lipsurile provocate de rechiziții. În pofida creării – tardive – a unui comitet pe întreaga Rusie de ajutorare a înfometaților și a apelului – și mai tardiv – la ajutorul internațional (coordonat de „American Relief Administration”), peste 6 milioane de persoane au murit ca urmare a acestei teribile foamete. Victimelor ei li s-au adăugat 2 milioane de persoane moarte în anii 1918-1921, în cursul epidemiei de tifos exantematic, și alți 2,5 milioane de oameni uciși în timpul primului război mondial, precum și 2 milioane de victime ale războiului civil.

În orașe, situația la începutul lui 1921 nu era mai puțin gravă. Aprovizionarea era prost asigurată, productivitatea muncii scăzuse cu 80%. În lipsa combustibilului și a materiilor prime, cele mai multe uzine erau închise. Producția industrială nu mai reprezenta decât 12% din cea antebelică. În general, populația urbană (care, în 1921, nu constituia decât 18% din populație) se redusese simțitor. În 1921, Moscova a pierdut jumătate din muncitorii ei, iar Petrogradul două treimi. „Clasa victorioasă a revoluției” număra mai puțin de 1 milion de membri activi. Frațiunea cea mai „europenizată” a societății ruse – 2 milioane de orașeni aparținând, în majoritate, claselor avute ale Vechiului Regim, liber-profesioniștilor și intelectualității – a emigrat. Societatea rusă a ajuns să fie, în urma războiului civil, mai arhaică, mai militarizată și mai țărănească.

2. Schimbări în Partid și criza acestuia. Partidul bolșevic a trebuit să facă față, în 1919-1920, concomitent, unei crize de identitate și unor presiuni interne. Din octombrie 1917, Partidul cunoscuse o creștere foarte

rapidă (200.000 de membri la începutul lui 1918, 450.000 în martie 1919, 750.000 în martie 1921), datorită, în principal, afluxului de neproletari, mici funcționari, mici angajați, preocupați, în primul rând, să-și găsească un loc în noul aparat de stat. Congresul al VII-lea al Partidului (martie 1919) a hotărât să treacă la o primă mare „epurare”, în urma căreia aproape 150.000 de comuniști (o treime din numărul membrilor) au fost excluși, cel mai adesea pentru „carierism” sau „pasivitate politică”. În pofida acestei epurări, fluxul de neproletari a continuat; în 1921, „vechea gardă” bolșevică (militanți care aderaseră înainte de februarie 1917) nu mai reprezenta decât 2% din comuniști. La noi militanți, un nou „stil de conducere”, influențat de mediul militar; războiul civil a contribuit la militarizarea durabilă a culturii politice bolșevice, care avea să se bazeze de acum înainte pe „campanii” și „mobilizări”.

Partidul a cunoscut, de asemenea, în 1919-1921, prima sa criză internă, în cursul căreia s-au constituit mai multe fracțiuni și grupuri de opoziție („Opoziția muncitorească”, animată de conducători sindicali, precum A. Șliapnikov, unul din puținii conducători bolșevici de origine muncitorească, L. Lutovinov și L. Kiselev; „Centraliștii democrați”, conduși de T. Saproinov, N. Obolenski, V. Smirnov), care criticau autoritarismul în gestiunea economică și administrativă, încercările de „militarizare a muncii” și „exce-sele birocratice” ale conducerii de partid.

3. Insurecția de la Kronstadt (februarie - martie 1921). În timp ce militanții bolșevici dezbatteau cele opt platforme politice propuse „pentru discuții”, înainte de deschiderea Congresului al X-lea (prevăzută pentru 8 martie 1921), s-a produs un eveniment major: revolta marinarilor și muncitorilor din Kronstadt. Marinarii și muncitorii

din această bază navală, situată în imediata vecinătate a Petrogradului, fuseseră, din vara lui 1917, elementele cele mai turbulente și cele mai radicale ale Partidului bolșevic. Adepți ai „terorii”, ei se apropiaseră ulterior de anarhiști, criticând „dictatura comisarilor bolșevici”. Revolta a început, la 28 februarie 1921, prin răscoala echipajului de pe crucișătorul „Petropavlovsk”. Reuniți în adunare generală, răsculații au votat o lungă rezoluție, cerând: realegerea sovietelor prin scrutin secret și, în final, alegeri libere; libertatea cuvântului și a presei pentru toate forțele socialiste; egalitatea rațiilor; suprimarea rechizițiilor și restabilirea pieții libere. Guvernul bolșevic s-a grăbit să califice insurecția drept „conspirație contrarevoluționară”. La 2 martie, insurgenții au format un Comitet revoluționar provizoriu și au lansat un apel către proletariatul din Petrograd, cerându-i să-i „alunge pe uzurpatori... și să pună capăt regimului comisarilor”. Conștient de gravitatea situației, într-un moment când grevele muncitorești se înmulțeau, iar țăranii revoltați, conduși de Mahno și Antonov, țineau piept Armatei Roșii, guvernul l-a însărcinat pe generalul Tuhacevski să lichideze insurecția împreună cu trupele speciale ale Ceka. După zece zile de lupte înverșunate, Kronstadtul a căzut la 18 martie 1921.

4. Congresul al X-lea: o cotitură decisivă. În chiar momentul în care trupele conduse de Tuhacevski începeau operațiile militare împotriva insurgenților, s-au deschis, la Moscova, lucrările Congresului al X-lea al Partidului. Acest congres a votat două hotărâri fundamentale: una privind interzicerea fracțiunilor în interiorul Partidului, regulă care avea să influențeze decisiv viața politică sovietică; cealaltă, privind înlocuirea rechizițiilor impuse de trei ani țăranilor printr-un impozit în natură, a

inaugurat „o nouă politică economică” – NEP-ul. Câteva zile după congres, rezoluția despre impozitul în natură a fost completată de alte două serii de măsuri economice: una legaliza libertatea comerțului exterior, cealaltă acorda concesiile întreprinzătorilor privați. În iulie 1921, întreprinderile care foloseau mai puțin de 21 de persoane au fost reprivatizate. Statul a conservat, totuși, controlul exclusiv al „înălțimilor dominante” – mari întreprinderi, bănci, bogățiile subsolului, monopolul comerțului exterior.

Pentru Lenin, noua politică economică nu era decât o măsură de conjunctură, temporară. „Transformarea psihologiei țărănești” – a explicat el la Congresul al X-lea – „va necesita generații.” Nu se putea ajunge acolo, după opinia lui, decât prin „alianța muncitorească-țărănească”.

După patru ani de revoluție și de război civil, Lenin a ajuns la opinii foarte apropiate de cele profesate, în 1917, de aproape toți marxiștii care îl combăteau, și anume că trecerea la socialism va cere mult timp.

Liberalizarea economică nu a fost însoțită de o democratizare politică. Dimpotrivă: Congresul al X-lea a fost urmat de o reluare sub control a Partidului, tradusă imediat printr-o nouă epurare (în urma căreia un sfert din numărul comuniștilor a fost exclus), de o codificare foarte strictă a regulilor de adeziune (cu perioade de „probă”, diferențiate după originea socială a postulantei) și de o creștere a puterilor și competențelor organismelor restrânse ale aparatului, mai ales Biroul Organizatoric – Orgbirou (însărcinat cu toate problemele de organizare), Biroul Politic – Politbirou (emanație a Comitetului Central) și Secretariatul Comitetului Central. În martie 1922, Stalin a fost numit secretar general, cu Molotov și Kuibășev ca adjuncți. Acest post, în aparență tehnic, va permite, în fapt, lui Stalin, înconjurat de un număr de fideli din „dias-

pura caucaziană" (Ordjonikidze, Nazaretian, Beria, Kirov), să controleze numirile de cadre și să-și asigure puncte solide de sprijin în aparat. Creșterea puterilor organelor birocratice de control și de numiri, precum Secretariatul CC, a fost dublată de supravegherea polițienească a membrilor fracțiunilor condamnate la Congresul al X-lea, care au fost constrânse să se adreseze (prin „Declarația celor 22”, februarie 1922) Internaționalei Comuniste pentru a denunța „dictatura aparatului”.

Astfel, la începutul lui 1922 a fost desăvârșită „instituționalizarea bolșevismului” (M. Ferro), a unui bolșevism militarizat, birocratizat și plebeizat, transformat profund și marcat de experiența celor patru ani de război civil și de „comunism de război”.

ANII NEP-ULUI (1921-1928)

Între două cataclisme – războiul civil și colectivizarea agriculturii – anii NEP-ului apar ca o pauză, ca un armistițiu. Este timpul alternativelor, al dezbaterilor asupra federalismului, asupra căilor de dezvoltare a țării, asupra viitorului Partidului și Revoluției. Țara se reconstruiește, țărani reîncep să mănânce pe săturate, muncitorii – cel puțin cei care au de muncă – se bucură de o reală protecție socială. Această reconstrucție, desfășurată pe fondul arhaizării sociale și al autarchiei, nu a urmat căile dorite de bolșevici pentru progresul țării. Dictatura politică și voluntarismul stalinist nu puteau să se acomodeze mult timp cu o evoluție economică și socială care le scăpa.

I. Dezbaterea asupra federalismului și formarea URSS

La începutul lui 1922, puterea bolșevică a încheiat recucerirea teritoriilor care, în cursul anilor precedenți, își proclamaseră independența sau autonomia (Ucraina, Caucaz, Turkestan). Rămânea să fie definit cadrul federal. Această problemă a constituit obiectul unei confruntări majore între Lenin și Stalin, comisarul poporului pentru Naționalități.

La 10 august 1922, o comisie, prezidată de Stalin, a fost constituită pentru a elabora un proiect de stat federal.

Prezentat la 10 septembrie, acest proiect prevedea absorbirea republicilor în RSFSR, al cărei guvern avea să devină cel al federației. Acceptat de Armenia, Azerbaidjan și Bielorussia, acest text a fost respins de ucraineni și georgieni. Bolnav, Lenin nu a luat cunoștință de proiect și de controversele pe care le declanșase decât la sfârșitul lui septembrie. El a schițat atunci o versiune total diferită a proiectului, în care federația urma să unească republici egale, fără a fi dominate de Rusia. Stalin a trebuit să refacă textul, potrivit instrucțiunilor lui Lenin. Acest nou text a fost aprobat de Comitetul Central la 6 octombrie 1922, apoi de partidele comuniste din republici. Între timp, întrucât conducătorii georgieni (Mdivani, Maharadze) ceruseră ca țara lor să intre direct în Uniune și nu prin intermediul federației transcaucaziene, Stalin și reprezentantul său la Tiflis, Ordjonikidze, s-au încăpățânat să impună brutal Georgiei intrarea indirectă în Uniune. Scandalizat de atitudinea lui Stalin și Ordjonikidze, Lenin a redactat, la 30 decembrie 1922, o lungă scrisoare către comuniștii georgieni, în care „declară război șovinismului velicorus”. Câteva zile înainte de a fi îndepărtat definitiv din viața politică de boala sa, Lenin a trimis o scrisoare lui Troțki (5 martie 1923), în care îi cerea „să ia viguros apărarea Georgiei în Comitetul Central”.

Între timp, Biroul Politic și Comitetul Central trecuseră peste rezistența georgiană. La 30 decembrie 1922, Congresul I al sovietelor din URSS a confirmat tratatul și declarația de unire, semnate de cele patru republici (RSFSR*, Ucraina, Bielorussia, Transcaucazia). Fiecare republică își avea deja propria constituție, dar crearea Uniunii a făcut necesară adoptarea unui text comun, ratificat la 31 ianuarie 1924 de Congresul al II-lea al sovietelor URSS.

---

* Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă. (N. t.)

Constituția din 1924 a consacrat, din punct de vedere formal, uniunea națiunilor egale în drepturi și suverane. Ele proclamau dreptul republicilor la secesiune, precum și posibilitatea aderării de noi republici socialiste. În cursul anilor '20, au avut loc numeroase schimbări și decupări teritoriale, în urma cărora s-au format mai multe republici autonome și trei noi republici unionale (Turkmenistan și Uzbekistan, integrate până atunci în RSFSR, apoi, în 1929, Tadjikistan, desprins din Uzbekistan). Republicile delegau competențe considerabile – reprezentare internațională, apărare, securitate internă, comerț exterior, planificare, buget, mone-dă și credit – organelor unionale. Acestea erau:

- Congresul sovietelor Uniunii, ales prin vot restrâns și indirect. Convocat o dată la doi ani, Congresul delega puterile sale.

- Comitetul Executiv Central, format din două adunări legislative: Sovietul Uniunii (circa 400 de membri, reprezentând republicile unionale, proporțional cu populația lor) și Sovietul Naționalităților (circa 130 de membri, câte 5 pentru fiecare republică unională și 1 pentru un teritoriu autonom). Reunindu-se de trei ori pe an, își delega, la rândul său, puterile celor două organe paralele și permanente: Prezidiul Comitetului Executiv Central și Consiliul Comisarilor Poporului.*

În ciuda prevederilor sale federale, Constituția din 1924 favoriza centralizarea deciziilor și controlul centrului asupra autorităților periferice. Sistemul federal instituit prin această Constituție a fost gândit ca o construcție provizorie, „o

---

* Paragrafele care sunt culese în ediția originală în limba franceză cu un corp de literă mai mic sunt marcate în versiunea în limba română prin retragerea textului. (N. t.)

pedagogie, o școală a internaționalismului" (H. Carrère d'Encausse). Concesie temporară făcută „rămânerii în urmă” a conștiinței sociale, federalismul sovietic era considerat capabil de a crea condițiile proprii sale depășiri.

II. „Alianța muncitoresc-țăărănească”: dezbateri teoretice și realități economice

1. Premisele teoretice și dezbaterile privind căile de dezvoltare. În concepția lui Lenin, NEP-ul, instaurat „temeinic și pentru mult timp” („dar nu pentru totdeauna”, după cum gândeau majoritatea conducătorilor bolșevici), trebuia să se bazeze pe o „alianță muncitoresc-țăărănească”. Spre deosebire de politica industrială dusă, începând cu Witte, de regimul țarist și cea, incomparabil mai brutală, pusă în practică de Stalin în anii '30, NEP-ul era conceput ca o politică de dezvoltare echilibrată, în care industria și agricultura trebuiau să se sprijine reciproc. Nu trebuia, mai ales, insista Lenin în ultimele sale scrieri (*Mai bine mai puțin, dar mai bine, Despre cooperajie*), „să fie bruscate lucrurile”, să se încerce „printr-o propagandă brutală impunerea ideilor comuniste la sate”. Dimpotrivă, doar o „revoluție culturală” de lungă durată putea să învingă „ignoranța semi-asiatică” a maselor țărănești și să deschidă calea, în viitor, socialismului.

De-a lungul anilor '20, problemele ridicate de punerea în aplicare a acestui program complex, ambițios și, în mare parte, utopic, a provocat dezbateri foarte vii în sânul Partidului. S-au confruntat două linii: o linie, zisă „de stângă”, apărută în chipul cel mai constant de Troțki, Preobrajenski și Piatakov, și o linie, zisă „de dreapta”, al cărei teoretician principal a fost Buharin. Din 1923, Troțki a pus

accentul pe necesitatea de a privilegia dezvoltarea industriei. „Criza foarfecilor” (diferența între prețurile industriale ridicate și prețurile agricole scăzute) punând în lumină slăbiciunea unei industrii incapabile să furnizeze produse ieftine, prioritățile trebuiau să fie: scăderea prețului de cost al producției, creșterea productivității, sfârșitul „sărăciei de mărfuri”, care bloca dezvoltarea pieței interne și îl îndepărta pe țaran de la piață. Problema productivității industriale pune accent pe cea a finanțării investițiilor, adică a „acumulării primitive socialiste”: pentru Troțki, ca și pentru Preobrajenski (*Noua economie*), capitalurile necesare industrializării nu puteau fi obținute decât prin „pomparea” de capitaluri din sectorul privat (în esență, agricultura) în sectorul socialist. Acest „transfer” trebuia să se facă prin intermediul unui sistem fiscal care penaliza țărănimea (mai ales pe cea înstărită) și prin inegalitatea termenilor de schimb.

După Buharin, o astfel de politică nu putea decât „să omoare găina cu ouă de aur”. Trebuia, dimpotrivă, să fie satisfăcute, cu prioritate, nevoile țărânimii, aceasta să fie încurajată să producă mai mult, folosindu-se din plin atuu economy de piață. Acesta a fost sensul celebrului său discurs din 17 aprilie 1925, în care a făcut apel la țărani „să se îmbogățească, fără a se teme de vreo constrângere”, și să înainteze, grație cooperativelor, „în pas de broască țestoasă” spre o economie socialistă. Până la sfârșitul lui 1927, Stalin s-a ferit să adopte o poziție clară în problema crucială a căilor de dezvoltare economică a țării. El se manifesta în funcție de strategia politică adoptată la un moment dat, poza în mediator imparțial între unii și alții, înainte de a aplica, în chip caricatural, brutal și extrem, odată victoria sa politică asigurată, principiul „acumulării primitive socialiste”, scump adversarilor săi „de stânga”.

2. Ambiguitatea și Incoerența NEP-ului

A) NEP-ul în Industrie. Dacă se iau în considerare numai cifrele privind producția, bilanțul industrial al NEP-ului poate apărea îndeajuns de satisfăcător. Cu toate acestea, pe fondul dezbatărilor evocate mai sus, politica industrială a rămas incoerentă, reflectând conflictele care îi opuneau pe conducătorii Consiliului Suprem al Economiei Naționale. Piatakov, administrator de talent, dar slab economist, era partizanul unei industrializări planificate și centralizate, care să dea prioritate industriei și să ia trustrilor din industria ușoară puțină lor autonomie financiară. Dzerjinski, care a prezidat Consiliul Suprem al Economiei Naționale din 1924 până la moartea sa (iulie 1926), preconiza, dimpotrivă, „adevărul prețurilor”, dezvoltarea industriei ușoare care avea avantajul de a procura rapid statului beneficii pe termen scurt, sub formă de impozite, și de a răspunde parțial cererii țărănești.

Incoerența politicii industriale cobora, în adâncime, la o ambiguitate fundamentală: acceptând – reticenți, cu excepția lui N. Buharin – NEP-ul, conducătorii bolșevici nu recunoșteau legile pieței și considerau că prioritatea trebuie dată factorului politic în reglarea economiei. Astfel, întreprinderile industriei grele, adesea nerentabile, au fost menținute în activitate, în numele gestului revoluționar; într-o conjunctură de penurie, trustrile din industria ușoară, organizate în carteluri, au profitat de situația lor de oligopoli pentru a impune prețuri foarte ridicate, care nu puteau decât să-l nemulțumească pe consumator, mai ales pe cel rural; băncile naționalizate și statul dictau legea lor unui sector privat căruia îi împiedecau dezvoltarea; monopolul de stat asupra comerțului exterior, care permitea fixarea prețurilor la export fără a se ține

seama de prețurile interne, a deconectat economia sovietică de la economia mondială.

Așa cum a scris R. Van Regemorter, „termenul de economie de piață aplicat NEP-ului nu este. așadar, valabil decât cu condiția de a confunda «bazar» (piață în sens concret) cu «rânok» (piață în sens abstract)”. La o caricatură de piață, o caricatură de burghezie – într-o conjunctură nesigură, „nepmenii” se îngrijeau mai mult de profituri (de altminteri, foarte modeste) imediate decât de investiții pe termen lung.

Ritmul modest al creșterii industriale a antrenat persistența, apoi creșterea șomajului (cel puțin 2 milioane de șomeri orășeni, înregistrați în 1927), ceea ce a apăsât tot mai greu asupra climatului social și moral în mediul urban, mai ales cel muncitoresc. Starea de tensiune socială s-a exprimat, de asemenea, prin creșterea corupției, „dezordine morală” și îngustarea căilor de promovare într-un sistem unde se făcea simțită în fiecare zi o disparitate crescândă între societatea pură și dură la care visaseră bolșevicii și realitatea frustrantă a unei țări marcate de o subdezvoltare generalizată.

B) NEP-ul în agricultură. Producția agricolă din anii 1925-1927 a regăsit, pe plan global, nivelul său din 1913. Dincolo de cifrele globale, o cifră-cheie dă, totuși, măsura problemei agriculturii sovietice în timpul NEP-ului: în 1926, cantitatea de cereale disponibilă pe piață era de două ori mai mică decât cea din 1913. Nu numai că țara, care, în anii 1905-1914, exportase, în medie, 11 milioane de tone de cereale pe an, nu mai exporta, dar aprovizionarea orașelor era, în fiecare an, repusă sub semnul întrebării de o țărănime recalcitrantă când era vorba să-și vândă statului producția ei. Această situație era rezultatul atât al

slăbiciunilor structurale ale agriculturii, așa cum ea ieșise din cei șapte ani de război și revoluție, cât și al gravelor greșeli săvârșite de guvern în politica sa economică.

Revoluția la sate a însemnat o nivelare economică; dispariția marilor proprietari funciari și slăbirea considerabilă a păturii de țărani înstăriți (culacii/chiaburii) au limitat cantitatea de cereale disponibilă pentru vânzare în afara circuitului sătesc: aceste două categorii de producători furnizau, înainte de război, 70% din cerealele comercializate.

Revoluția la sate a mai avut o consecință: „arhaizarea” societății rurale. Această „arhaizare” a fost marcată de o puternică scădere a productivității muncii (ea însăși urmare a degradării continue a mijloacelor de producție agricolă), de închiderea în sine a societății rurale, de blocajul circuitului de mobilitate rurală și de reîntoarcerea la economia naturală. Anii '20 au fost martorii apogeului obștii sătetești, adevărată autoadministrare rurală: după ce a reușit să înfăptuiască, în spiritul ancestralului egalitarism țărănesc, „împărțirea neagră” atât de așteptată, după ce i-a îngenunchiat pe țăranii care o părăsiseră în urma reformelor lui Stolâpin, obștea sătetească a triumfat și i-a descumurat pe cei mai întreprinzători de a se instala independent pe loturile primite în proprietate deplină. Solidaritatea sătetească a acționat însă din plin când a fost vorba de strângerea rândurilor de către țăranii împotriva intrușilor de la oraș, împotriva reprezentanților unei puteri îndepărtate și privite cu ură.

Politica prețurilor dusă de guvern în anii '20 nu putea satisface masele țărănimii: produsele industriale erau rare și scumpe; prețurile plătite de organisme cooperative de colectări sau de stat pentru produsele agricole erau foarte mici. În fața acestei situații, țăranii au adoptat singura atitudine coerentă din punct de vedere economic: au con-

sumat ei înșiși produsele lor (NEP-ul a reprezentat, din această perspectivă, un răgaz între două perioade de foamete; țăranul rus a mâncat, în sfârșit, pe săturate). Această atitudine a fost dictată, de asemeni, de experiența traumatizantă a „comunismului de război” și de amintirea rechizițiilor: țăranul a înțeles că nu trebuie să arate, mai ales autorităților, un cât de mic început de bunăstare, care ar fi atras teribila acuzație de a aparține păturii „culacilor” (chiaburilor)¹. Între cele două campanii împotriva culacilor, lozinca lui Buharin – „Îmbogățiți-vă!” – suna fals.

III. Luptele politice pentru putere (1922-1927)

1. „Ultima bătălie” a lui Lenin (1922-1923). La 25 mai 1922, Lenin a suferit primul atac cerebral. Înainte de a fi lovit de un nou atac, la 16 decembrie, apoi îndepărtat definitiv din orice activitate politică, în urma unei a treia crize, la 10 martie 1923, Lenin a redactat un șir de texte importante, în care își exprima dezacordul său cu Stalin în mai multe puncte fundamentale, precum și temerile sale față de evoluția Partidului.

O primă controversă l-a opus pe Lenin lui Stalin în privința abandonării monopolului comerțului exterior, avută

---

¹ În cursul anilor 1920, teoreticienii Partidului au discutat îndelung asupra definiției care trebuia dată acestor „capitaliști rurali”. Criteriile reținute pentru a defini un „culac” erau: fie angajarea unui lucrător agricol; fie posesia unei mașini agricole, puțin mai perfecționată decât un plug; fie posesia a doi cai și/sau patru vaci. În funcție de aceste criterii, s-a putut considera că 3 până la 4% din gospodăriile agricole, adică circa 750.000 - 1 milion de familii, aparțin păturii „culacilor”. (N. a.)

în vedere de Stalin. O a doua, mult mai gravă, privea problema națională. În timpul bolii sale, Lenin a dictat mai multe note și articole despre problema succesiunii sale, reorganizarea aparatului de partid și viitorul NEP-ului. În trei note (23-31 decembrie 1922, 4 ianuarie 1923), impropriu numite „Testament”, Lenin evaluează pe șase din tovarășii săi cei mai importanți. După el, pericolul principal pentru stabilitatea și coeziunea conducerii Partidului rezidă în rivalitatea dintre Troțki și Stalin. Dacă Troțki este criticat pentru „siguranță excesivă și pentru atenția exagerată arătată laturii pur administrative a lucrurilor”, Stalin este considerat „prea brutal”, chiar periculos, „întrucât a concentrat o putere nelimitată”, de care Lenin nu era sigur că „va ști să se servească întotdeauna cu prudența cuvenită”. În nota sa din 4 ianuarie 1923, Lenin scrie, fără ocolișuri: „Propun tovarășilor să studieze un mijloc pentru a-l înlocui pe Stalin din postul său.”

O altă temă a ultimelor scrieri ale lui Lenin a fost problema birocrăției Partidului și a ponderii crescânde a instituțiilor restrânse precum Secretariatul, Biroul Organizatoric și Biroul Politic. Lenin propunea să se redea mai multă greutate Comitetului Central, să fie aleasă o nouă Comisie de Control și să se reducă imensul aparat, condus de Stalin din 1919, al Inspecției muncitorești-țărănești (Rabkrin). Aceste propuneri se dovedeau prea tardive pentru a sfârâma imensa putere dobândită de Secretariat și, îndeosebi, de secretarul general.

Ultima mare temă abordată: viitorul însuși al revoluției bolșevice, înfăptuită, împotriva oricărei logici marxiste, într-o țară înapoiată economic, aflată la jumătatea drumului între Occidentul capitalist și Asia, o țară „lipsită de cultură pentru a trece direct la socialism”. Lenin recunoștea că bolșevicii au luat puterea după principiul lui Napoleon

(„Te angajezi... și apoi vezi”), în absența structurilor economice și sociale adecvate, și că au impus „dictatura proletariatului” atunci când, practic, nu mai exista proletariat, restabilind parțial capitalismul după o revoluție zisă „socialistă”. Din cauza acestor premise false, două primejdii majore riscau să fie fatale revoluției: ruptura unității Partidului și ruptura „alianței muncitorești-țărănești”. Pe această notă de dezamăgire, pesimistă chiar, se încheie reflexia politică a lui Lenin.

2. Primele lupte pentru putere (1923 - ianuarie 1924). Congresul al XII-lea al Partidului, care s-a ținut câteva săptămâni după ultimul atac cerebral a lui Lenin (martie 1923), a fost un Congres al așteptării. Cu toate notele transmise de Lenin și în care el critica viguros politica lui Stalin, Dzerjinski și Ordjonikidze în Georgia, Troțki nu a intervenit în discuția asupra problemei naționale, unde poziția lui Stalin era foarte fragilă. La rândul său, Stalin, care a prezentat Raportul de activitate la Congres, a acceptat, ca un discipol respectuos, sugestiile lui Lenin privind lărgirea Comitetului Central și absorbirea Inspecției muncitorești-țărănești de către noua Comisie de Control, pusă sub conducerea lui Kuibășev, un apropiat al lui Stalin.

Unitatea de suprafață, manifestată la Congresul al XII-lea, nu a durat. Plenara Comitetului Central din septembrie 1923 s-a despărțit în privința a două probleme: cea a „foarfecilor” – o mică majoritate s-a pronunțat în favoarea scăderii prețurilor industriale – și cea a „disciplinei de partid”. Propunerea lui Dzerjinski ca membrii de partid să transmită poliției politice orice informație în posesia lor despre existența „fracțiunilor” sau a „devierilor” a suscitat o vie reacție: la 15 octombrie, 46 de veterani ai Revoluției,

conduși de Troțki, Preobrajenski, Serebriakov, Piatakov, Muralov, Antonov-Ovseenko, au adresat Comitetului Central o „Declarație”, denunțând „dictatura aparatului”. Biroul Politic a făcut ca „Declarația” să fie condamnată, cu o mare majoritate a Comitetului Central, drept o „platformă fracționistă”. În același timp, Biroul Politic a lansat o vastă „discuție” (bine supravegheată și încheiată autoritar la 5 decembrie) despre „democratizarea” Partidului. Criticând această parodie de discuție, Troțki a publicat, în „Pravda” din 11 decembrie 1923, un articol intitulat *Noul curs*. Nici o democratizare, explică el, nu poate să se facă „de sus”; aparatul de partid nu trebuie să fie decât un simplu executant al „voinței colective”.

Ținută în absența lui Troțki, bolnav, Conferința a XIII-a (16-18 ianuarie 1924) a condamnat tezele opoziției troțkiste, acuzată de „revizionism antibolșevic” și de „deviere antileninistă”, a respins orientările „industrialiste” ale lui Troțki și a amenințat cu excluderea pe toți comuniștii care „ar răspândi zvonuri nefondate și documente interzise”, o aluzie la „Testamentul lui Lenin”, al cărui text nu fusese prezentat oficial.

3. Moartea lui Lenin, începuturile cultului, însușirea moștenirii (1924). Lenin a murit la 21 ianuarie 1924. În câteva săptămâni, în toată țara s-a instaurat un adevărat cult al lui Lenin, care a debutat prin crearea unei „Comisii pentru imortalizarea memoriei lui V. I. Ulianov-Lenin”, însărcinată, în primul rând, cu îmbălsămarea corpului lui Lenin și cu ridicarea unui mausoleu. În lunile următoare, acest cult a continuat să se manifeste prin înmulțirea monumentelor dedicate gloriei lui Lenin, deschiderea de numeroase „colțuri roșii” până și în instituțiile cele mai modeste și printr-un fluviu de publicații.

Foarte repede, Stalin a izbutit să preia moștenirea leninistă, prezentându-se ca exegetul autorizat al gândirii acestuia. Din martie 1924, el a ținut la Universitatea comunistă „Sverdlov” o serie de conferințe care aveau să fie editate într-un volum intitulat *Bazele leninismului*. Stalin a reținut doar câteva idei simple din leninism, cu prioritate necesitatea disciplinei și a unității Partidului, avangarda maselor. Lucrare de popularizare, *Bazele leninismului* avea să fie prima lectură „teoretică” a celor circa 200.000 de noi membri de partid ai „promoției Lenin”, masă puțin politizată, recrutată masiv, uneori ateliere întregi, dintre tinerii muncitori. Congresul al XIII-lea (23 - 31 martie 1924) a fost marcat de o unitate de fațadă. Delegații au confirmat menținerea unei politici economice întemeiate pe voința de a menaja țărănimea; Comitetul Central a fost din nou sporit (de la 57 la 87 membri) în beneficiul aparatului provincial, depinzând, îndeosebi pentru promovarea sa, de Secretariat.

4. A doua înfrângere a lui Troțki și ruptura „troțkai” (1924-1925). Imediat după Congresul al XIII-lea, alianța tactică, pecetluită la începutul lui 1923, între Stalin, Zinoviev și Kamenev – cei trei având ca unic scop eliminarea opoziției troțkiste – a început să se fisureze. Ea s-a menținut, totuși, în cursul anului 1924, fiind marcată, pe planul luptelor interne, de polemica declanșată de lucrarea lui Troțki *Lecțiile lui Octombrie* (octombrie 1924). Acest text dezvoltă, printr-o serie de analogii critice, ceea ce avea să devină principala temă a gândirii troțkiste în anii următori, și anume trădarea Revoluției de către forțele „thermidoriene”. În această dezbatere, lupta era inegală: în timp ce *Lecțiile lui Octombrie* au dispărut din circulație, întreaga mașină de

propagandă a Partidului a fost mobilizată pentru a critica mici fragmente – detașate din context – ale textului incriminat. Acuzat zilnic de presă, condamnat prin sute de rezoluții adoptate de „adunările de partid”, blamat de plenara Comitetului Central din ianuarie 1925, Troțki a fost constrâns să abandoneze postul său de comisar al poporului la Război în favoarea lui Frunze.

Înfrângerea lui Troțki a pecetluit soarta „troikăi”. Anul 1925 înregistrează polemica – tot mai acerbă – dintre Stalin, susținut de Buharin, și Zinoviev, susținut de Kamenev, Sokolnikov și de văduva lui Lenin, N. Krupskaia. Dezbaterea, axată pe problemele cruciale ale căilor de dezvoltare, natura NEP-ului (retragere strategică sau nu), politica față de țărănime¹, a dus la un conflict între autoritățile centrale și organizația de partid din Leningrad (condusă de Zinoviev). După ce și-a prezentat vederile teoretice într-o lucrare (*Leninismul*) care constituia o nouă exegeză a gândirii lui Lenin, Zinoviev a dezvoltat ideea potrivit căreia organizația „autentic proletară” de la Leningrad era cea mai în măsură să transmită moștenirea leninistă. Conferințele pregătitoare pentru desemnarea delegaților la Congresul al XIV-lea au fost furtunoase; în fruntea secretariatului, Stalin a dezvăluit talentele sale de manipulator al oamenilor și al mandatelor. La Congresul al XIV-lea al Partidului (18-31 decembrie 1925), el s-a prezentat ca un mediator imparțial între Zinoviev și Buharin. Într-o atmosferă foarte încordată, față de acuzațiile lansate de Kamenev împotriva „gestiunii dictatoriale a secre-

---

¹ Zinoviev condamna politica buharinistă de „concesii către culaci”. Stalin susținea opiniile lui Buharin, care chema pe țărani „să se îmbogățască”. (N. a.)

tarului general", Stalin a folosit eschiva și retorica („doar o conducere colectivă poate conduce Partidul spre țelul său”), dar a promovat în Biroul Politic pe aliații săi fideli (Molotov, Vorosilov, Kalinin). La încheierea Congresului, raportul de activitate al lui Stalin a fost aprobat cu 559 voturi contra 65 (voturile opoziției din Leningrad).

Imediat după Congres, Biroul Politic a însărcinat o comisie, prezidată de Molotov, de a „face ordine” în organizația din Leningrad. „Prelucrând” organizațiile locale și deplasând responsabili, comisia a izbutit, într-o lună, să obțină un vot cvasiunanim al membrilor de partid din Leningrad în favoarea liniei adoptate la Congresul al XIV-lea. Zinoviev a fost destituit din postul său și înlocuit de Kirov, un apropiat al lui Stalin.

5. „Opoziția unificată” și înfrângerea politică a lui Troțki (1926 - 1927). Ruptura „troikăi” a antrenat formarea unei noi opoziții, foarte eterogenă, regroupându-i pe Zinoviev, Kamenev, Troțki și amicii lor (Radek, Preobrajenski, Piatakov, Antonov-Ovseenko, Serebriakov etc.) și militanții grupului „Opoziției muncitorești” (aduși de Șliapnikov). Această regroupare eteroclită a rămas foarte fragilă, acești oameni pierzând cea mai mare parte a responsabilităților lor și chiar toate atuurile ideologice.¹ Date fiind multiplele „filtre” și controale care blocau orice difuzare a gândirii „neortodoxe” și teama patologică de „fracțiuni” sădită în organizațiile de bază, ideile „opoziției” nu au avut nici o șansă de a ajunge la masa membrilor de partid. În

---

¹ De pildă, Troțki se lipsea (spre sfârșitul anului 1925) de o armă ideologică esențială împotriva lui Stalin, negând, public, autenticitatea „Testamentului” lui Lenin, publicat în Statele Unite de Max Eastman. (N. a.)

aceste condiții, opozanților nu le mai rămânea decât să încerce să se organizeze clandestin și să intervină în ședințele celulelor din întreprinderi și universități, mai ales la Moscova și Leningrad. În fața unei opoziții care nu mai număra decât câteva mii de militanți, grupul stalinist, consolidat după plenara Comitetului Central din iulie 1926 (cu intrarea în Biroul Politic, în locul lui Zinoviev și al lui Dzerjinski, doborât de o criză cardiacă, a lui Rudzutak, Mikoian, Andreev, Kaganovici, Ordjonikidze și Kirov), dispunea de aparatul de partid și de poliția politică, care urmărea îndeaproape activitatea opozanților. Forța grupului stalinist stătea nu numai în stăpânirea mecanismelor și structurilor de autoritate din partid (dobândită grație locului strategic deținut de Secretariat și unui simț ascuțit al clientelismului), dar și în identificarea sa cu linia „centristă”, considerată corectă, a Comitetului Central, marea simplitate a acesteia („Socialismul într-o singură țară”) și extremul ei schematism făcând-o accesibilă majorității membrilor de partid, puțin educați și cu o cultură politică redusă.¹

Temându-se să nu fie depășiți de „extremiștii” din „Opoziția muncitorească”, șase personalități, cele mai influente, ale opoziției – Troțki, Zinoviev, Kamenev, Sokolnikov, Evdokimov, Piatakov – au publicat, în 16 octombrie 1926, o veritabilă declarație de culpabilitate, în care dezavuau activitățile lor „fracționiste”. Plenara Comitetului Central, care s-a reunit câteva zile mai târziu, i-a sancționat sever

---

¹ În 1927, Partidul, care cunoscuse o foarte mare creștere, număra 1.300.000 de membri și candidați. În timp ce numărul bolșevicilor originali înceta să scadă (nu mai erau decât 8.000 care aderaseră la partid înainte de Revoluția din februarie 1917), se produce un fenomen de plebeizare a Partidului, doar 1% din aderenți având încheiate studiile superioare. (N. a.)

pe opozanți: Troțki și Kamenev au fost excluși din Biroul Politic, iar Zinoviev îndepărtat de la președinția Kominternului (încredințată lui Buharin). O opoziție desconsiderată și slăbită, astfel s-a prezentat ea, fără drept de vot și fără posibilitatea de a face să circule propunerile sale, în fața Conferinței a XV-a a Partidului (27 octombrie - 3 noiembrie 1926).

Opoziția, înfrântă, nu s-a mai manifestat timp de câteva luni. Zdrobirea comuniștilor chinezi la Shanghai (aprilie 1927) i-a oferit ocazia de a denunța – într-o declarație semnată de 48 de opozanți (25 mai 1927) – „incapacitatea și caracterul neproletar ale unui guvern care și-a păstrat încrederea în Cian Kai-și” (Jiang Jieshi). Și totuși, fără nici un fel de iluzii și supravegheată îndeaproape de GPU, opoziția a angajat ultima bătălie în toamna lui 1927. Ea a prezentat, în septembrie, un adevărat program de reforme, cerând, mai ales, viitorului Comitet Central, ales la Congresul al XV-lea al Partidului, să fie „strâns legat de mase” și „independent de aparatul de partid”. Întrucât Comitetul Central a refuzat difuzarea acestui program, opozanții au încercat să-l tipărească la o tipografie clandestină. GPU s-a folosit de acest pretext pentru „a distruge rețeaua”. Plenara Comitetului Central (21-23 octombrie 1927) i-a exclus pe Troțki și pe Zinoviev din CC. Două săptămâni mai târziu, Troțki a pregătit public, prin partizani, o ultimă acțiune de anvergură: la 7 noiembrie, cu prilejul celei de a 10-a aniversări a Revoluției, manifestanții, în frunte cu Zinoviev și Radek la Leningrad, Rakovski la Harkov, Troțki și Preobrajenski la Moscova, au desfășurat, în mijlocul mulțimii, pancarte cu lozincile lor. La 14 noiembrie, Troțki și Zinoviev au fost excluși din partid, iar Kamenev și Rakovski din Comitetul Central; alți 93 de militanți de marcă ai opoziției au fost excluși la

Congresul al XV-lea al Partidului (2-19 decembrie 1927). Unii (Kamenev, Zinoviev) și-au făcut autocritica; majoritatea lor (Troțki și partizanii săi) au refuzat această umilire publică. La 19 ianuarie, „Pravda” a anunțat „plecarea” lui Troțki și a unui grup de 30 de opozanți din Moscova: cu două zile mai devreme, ei fuseseră exilați la Alma-Ata.

IV. Sfârșitul NEP-ului (sfârșitul lui 1927 - sfârșitul lui 1929)

1. „Criza colectărilor” din iarna 1927-1928. Consacrat, în principal, „ritualului de lichidare” a opoziției troțkiste, Congresul al XV-lea al Partidului a dezvăluit divergențe crescânde între grupul stalinist, care și-a manifestat ostilitatea față de „capitaliștii rurali”, și grupul condus de Buharin și Râkov, ostil unei industrializări exagerate. Scurt timp după congres, regimul a fost confruntat cu o gravă „criză a colectărilor”: în ciuda unei recolte bune, țăranii nu au dat organismelor de colectare ale statului decât 4,8 milioane tone de cereale (în loc de 6,8 milioane cât se colectaseră anul precedent). Scăderea prețurilor oferite de stat, scumpirea și lipsa de produse industriale, diminuarea presiunii fiscale, dezorganizarea agențiilor de colectare, precum și zvonurile despre război au concurat pentru ceea ce Stalin avea să califice de îndată drept „greva culacilor”.

În fața acestei situații, grupul stalinist a decis să recurgă la măsurile de urgență experimentate deja în timpul „comunismului de război”: trimiterea de „detașamente muncitorești” la țară, apelul la țăranii săraci pentru a descoperi „stocurile ascunse”, deschiderea de proceduri penale împotriva „speculanților”. Logica ridicării autoritare a grânelor a antrenat închiderea piețelor, a căror concurență

devenea de temut. Desigur, pe moment, autoritățile au obținut un volum de colectări cu puțin mai mic decât cel din 1927. Pentru anul următor însă, țărani și-au redus înșămânțările.

„Criza colectărilor” din iarna 1927-1928 a jucat un rol crucial în direcția luată ulterior de evenimente. Stalin a tras o serie de concluzii despre necesitatea abandonării cooperăției, propovăduită de Lenin, și a creării, în locul ei, a „fortărețelor socialismului” la țară: colhozuri, sovhozuri gigantice, stațiuni de mașini și tractoare. În vara lui 1928, Stalin nu mai credea în NEP, chiar dacă el nu se decisese încă pentru colectivizarea totală. Până atunci, lupta politică împotriva opoziției „de dreapta” mobiliza întreaga sa energie.

2. Înfrângerea „opozității de dreapta”. Opoziția față de politica de rechiziții a început să se contureze de la plenara Comitetului Central din aprilie 1928, în cursul căreia a fost anunțată descoperirea unei organizații de sabotaj industrial în regiunea Șahți (Donbass). Câteva săptămâni mai târziu, 53 de acuzați, toți „specialiști burghezi”, au compărut în primul proces politic de la procesul socialiștilor-revoluționari (1922): 11 au fost condamnați la moarte și 5 dintre aceștia executați. Acest proces, care trebuia să slujească drept exemplu, a pus în lumină înăsprirea climatului politic și a ilustrat unul din miturile – cel al „sabotorului aflat în solda străinătății”¹ – care vor servi la mobilizarea activiștilor de partid. La plenara din aprilie 1928, majoritatea Comitetului Central nu s-a arătat totuși gata să-l urmeze pe Stalin; divergențele dintre par-

---

¹ Alte mituri își făceau atunci apariția, precum cel al „complotului culacilor” sau al „pericolului de dreapta”. (N. a.)

tizanii și adversarii abandonării NEP-ului s-au exprimat deopotrivă în Comitetul Central, în organismele însărcinate cu planificarea economică și în Biroul Politic (unde Stalin, sprijinit de Kuibâșev, Molotov, Rudzutak și Voroșilov, dispunea de majoritate față de Buharin, Râkov și Tomski). Tendințele s-au înfruntat mai puternic la plenara Comitetului Central din iulie 1928. Stalin a explicat că NEP-ul se afla în impas și că țărănimea trebuia să plătească un tribut ridicat pentru necesitățile industrializării țării, devenită urgentă, ca urmare a „încercuirii capitaliste”. Buharin, „îngrozit” – după propria expresie – de aceste afirmații care nu puteau duce decât la teroare, război civil, foamete și la „exploatarea militaro-feudală a țărănimii”, a publicat în „Pravda” (30 septembrie 1928) *Notele unui economist*, adevărat program al opoziției antistaliniste. El propunea redeschiderea piețelor, creșterea prețurilor de cumpărare a cerealelor, cea mai mare circumspecție în crearea colhozurilor și o industrializare „planificată științific”, care să țină seama de posibilitățile de investiții ale țării, fără a împovăra țărănimea.

Articolul lui Buharin, de un înalt nivel teoretic, a avut puțin ecou. În acest timp, Stalin a inventat, dar ferindu-se să dea nume (cine ar fi crezut că Buharin sau Râkov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului, erau în fruntea unei „devieri periculoase”), mitul „primejdiei de dreapta”, „deviere periculoasă, al cărei scop ultim era de a crea condițiile pentru restabilirea capitalismului în URSS”. Reunită din nou în noiembrie 1928, plenara Comitetului Central a condamnat „devierea de dreapta” de care Buharin, Râkov și Tomski au considerat prudent să se desolidarizeze. Doritori, încă o dată, să

păstreze unitatea Partidului, liderii „de dreapta” au votat, după ce amenințaseră cu demisiile și obținuseră concesii minore, rezoluții inspirate de Stalin și contrarii convingerilor lor. Această atitudine a pecetluit înfrângerea lor: condamnând printr-un vot unanim al Biroului Politic și al Comitetului Central „devierea de dreapta” – rămasă anonimă – și aprobând noua linie a Partidului, ei nu puteau să-și mai exprime ideile fără a cădea sub incidența dublei acuzații de duplicitate și fracționism. La 21 ianuarie 1929, ziua expulzării lui Troțki în Turcia și a celei de a 5-a comemorări a morții lui Lenin, Buharin a reamintit solemn concepțiile sale într-un articol din „Pravda” (*Testamentul lui Lenin*). El demonstra diferența fundamentală dintre planul leninist al cooperăției – „pașnic, progresiv și liber consimțit” – și proiectul stalinist de colectivizare, întemeiat pe constrângere. Această strălucită demonstrație nu a convins majoritatea Comitetului Central, care, la plenara din aprilie 1929, a condamnat tezele lui Buharin. În mai 1929, Buharin a pierdut postul său de redactor șef al „Pravdei”, înainte de fi îndepărtat de la președinția Kominternului. Tomski a fost înlocuit cu Șvernik la conducerea sindicatelor; Râkov a demisionat din postul de președinte al Consiliul Comisarilor Poporului. Comisia Centrală de Control a organizat o vastă epurare în Partid, soldată în câteva zile cu 170.000 de excluderi (11% din efectivele Partidului). Total discreditați de o campanie de presă de o rară violență, care îi acuza de „cârdășie cu elementele capitaliste”, opoziții au fost obligați să-și facă public autocritica la plenara din noiembrie 1929.

3. Fuga înainte (1929). În timp ce, la vârful puterii, se desfășurau diverse episoade ale luptei între partizanii și adversarii abandonării NEP-ului, țara se afunda într-o gravă criză economică. Rezultatele agricole ale anului 1928-1929 au fost catastrofale. În pofida recurgerii la un întreg arsenal de măsuri coercitive, campania de colectări din iarna 1928-1929 a adus mai puține cereale decât cea precedentă și a creat un climat de extremă tensiune la sate. În februarie 1929, cartelele, dispărute din 1922, și-au făcut reapariția în orașe, impuse de o penurie generalizată după închiderea celor mai multe mici magazine și ateliere meșteșugărești. Această penurie a provocat o creștere rapidă și generală a prețurilor, care s-a repercutat imediat asupra puterii de cumpărare a salariaților.

Pentru grupul stalinist, situația critică de pe „frontul agrar”, provocată de „ostilitatea capitaliștilor rurali care se pregăteau să submineze regimul sovietic”, nu putea fi soluționată decât prin colectivizarea rapidă a satelor. Planul cincinal, votat de Congresul sovietelor în aprilie - mai 1929, prevedea că circa 20% din gospodăriile țărănești (5 milioane de locuitori) vor intra, înainte de 1933, în „asociațiile de exploatare agricolă în comun” (TOZ), în care socializarea bunurilor nu privea decât terenurile arabile, fără abolirea proprietății private, și punerea în comun a șep-telului. Abia votat, planul cincinal a fost supus unei serii de revizui, prin creșterea cifrelor: în septembrie 1929, guvernul a fixat, pentru 1930, un obiectiv de 13 milioane de gospodării colectivizate. Această umflare a obiectivelor se întemeia pe iluzia că lucrurile erau pe punctul de a se schimba la țară: faptul că un număr de câteva sute de mii de țărani săraci, sub efectul incitării și al promisiunilor, se grupaseră „spontan” în TOZ-uri, în speranța de a-și îmbunătăți situația, dovedea, potrivit grupului stalinist, exis-

tența unui „impuls” irezistibil spre colectivizare. Desfășurată *manu militari* de aproape 150.000 de muncitori, studenți, activiști ai Partidului și agenți ai GPU*, campania de colectări din toamna lui 1929 a permis să se adune, în ciuda unei recolte mediocre, o cantitate de cereale cu 60% mai mare față de aceea din anul precedent. Încurajate de aceste rezultate, autoritățile centrale au incitat organizațiile de partid locale să rivalizeze în ardoare pentru a bate noi recorduri. Zeci de raioane s-au proclamat „raioane colectivizate total”. Presiunile asupra țăranilor au sporit, în timp ce Moscova era inundată de raporturi triumfaliste. La 31 octombrie, „Pravda” a chemat la „colectivizarea de masă”, fără nici o limită. La 7 noiembrie, Stalin a publicat faimosul său articol intitulat *Marea cotitură*, întemeiat pe o apreciere fundamental greșită, potrivit căreia „țăranul mijlocăș s-a întors spre colhozuri”. Nu fără anumite rezerve, plenara din noiembrie a Comitetului Central a acceptat postulatul stalinist al schimbării radicale a atitudinii țărânimii față de gospodăriile colective și a adoptat un plan nerealist de creștere industrială și de colectivizare accelerată.

---

* În 1922, Ceka și-a schimbat denumirea în GPU (Direcția Politică de Stat), iar din 1923 s-a numit OGPU (Direcția Politică Unificată de Stat); din 1943, instituția și-a schimbat titulatura în NKGB (Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului), pentru ca în 1953 să se unească cu Ministerul Afacerilor Interne (MVD). În martie 1954, avea să fie creat Comitetul pentru Securitatea Statului (KGB). (N. t.)

ANII 1930, UN DECENIU HOTĂRĂTOR

I. „Marea cotitură” (1929 - 1933)

1. Colectivizarea agriculturii. Așa cum o confirmă arhivele devenite acum accesibile, colectivizarea forțată a agriculturii a fost un adevărat război declarat de statul sovietic împotriva unei întregi națiuni de mici proprietari rurali. 1.800.000 de țărani au fost deportați, 6 milioane au murit de foame, sute de mii au murit în deportare – aceste câteva cifre dau măsura tragediei umane care a fost acest „mare asalt” împotriva țăranimii. Departe de a se mărgini la iarna 1929-1930, acest război a durat cel puțin până la mijlocul anilor '30, culminând în cursul anului 1932, marcat de o teribilă foamete, provocată deliberat de autorități pentru a zdrobi rezistența țăranimii. Violența exercitată împotriva țăranilor a permis experimentarea metodelor ce aveau să fie aplicate ulterior și altor grupuri sociale. În acest sens, ea constituie o etapă decisivă în instaurarea Terorii staliniste.

La 27 decembrie 1929, Stalin a anunțat trecerea „de la limitarea tendințelor exploatare ale culacilor la lichidarea culacilor ca clasă”. O comisie, prezidată de Molotov, a împărțit culacii în trei categorii: cei din prima, „angajați în activități contrarevoluționare”, aveau să fie arestați, apoi unii dintre ei împușcați, iar ceilalți deportați; cei din a doua, calificați drept „arhiexploatare”, aveau să fie, de asemenea, arestați sau deportați; cei din a treia, calificați drept „loiali

față de regim", trebuiau arestați și transferați „în limitele regiunilor din afara zonelor prevăzute a fi colectivizate, pe soluri necesitând ameliorări”. Întemeiată pe criterii nesigure și subiective, deschiaburirea, întreprinsă de „activiști” locali ai Partidului și de funcționari ai OGPU, „sfătuiți” pe teren de „țărani săraci”, s-a desfășurat într-o dezordine completă și arbitrar total, transformându-se adesea în reglări de conturi. Cine era culac și cine nu? Pentru autoritățile locale, singurul lucru care conta era „cifra-indicativ” de culaci, fixată arbitrar de la „Centru” – între 3 și 5% din gospodării. În unele raioane, 80 până la 90% din țăranii „deschiaburiți” erau țărani mijlocași, calificați ca „închiaburindu-se”, întrucât se opuneau colectivizării. Doar în anul 1930, arhivele OGPU au înregistrat 14.000 de revolte, la care au luat parte 3,5 milioane de țărani. În 1930-1932, 1.800.000 de țărani au fost deportați în regiunile neospitaliere din Extremul Orient, în Urali, Siberia sau Kazahstan, în „sate de colonizare”, sub autoritatea OGPU (în exploatare forestiere) sau pe marile șantiere ale primului plan cincinal (cum era cel de la Magnitogorsk), unde barăcile lor se alăturau celor ale lucrătorilor liberi.

În timp ce se continua „lichidarea culacilor ca clasă”, colectivizarea a progresat în chip spectaculos: 7,3% gospodării colectivizate la 1 octombrie 1929, 20,1% la 1 ianuarie 1930, 58,6% la 1 martie. Aceste „victorii în procente” nu însemnau însă mare lucru, majoritatea colhozurilor neexistând, în această iarnă, decât pe hârtie. Ele fuseseră înființate cu prețul presiunilor asupra țăranilor și al unei dezorganizări totale și durabile a producției: în realitate, înainte de a fi „colectivizați”, țăranii lichidau o mare parte a șeptelului lor. Într-un lung articol, publicat la 2 martie 1930, sub titlul *Amețelă de pe urma succesului*, Stalin a condamnat „numeroasele încălcări ale principiului

aderării de bunăvoie a țăranilor la colhozuri", a criticat „excesele deschiaburii” și a aruncat toate „abuzurile” pe seama autorităților locale. Acest articol a produs confuzie, a sporit dezordinea și dezorientarea, în timp ce milioane de țărani părăseau în masă colhozurile. La 1 iulie 1930, procentajul gospodăriilor colectivizate a coborât la 21%.

Încurajat de o bună campanie de colectări, care, grație unei punții puternice asupra producției colhozurilor, a adus statului de trei ori mai multe cereale decât în 1928, regimul a reluat, în toamna lui 1930, presiunile asupra țăranilor: raioanele recalcitrante față de colectivizare au fost private de toate produsele industriale necesare, țăranii cu gospodării individuale au fost impuși la mari impozite, au fost lansate noi campanii de deschiaburire. La 1 iulie 1931, procentul gospodăriilor colectivizate revenise la nivelul de la 1 martie 1930 (57,5%). În toamna lui 1931, față de mediocrele rezultate agricole, autoritățile au sporit cotele obligatorii din recolta colhozurilor, lipsite de o bună parte din semințele necesare viitoarei recolte. Cu acest preț, statul a obținut dintr-o recoltă cu totul mediocră (69 milioane tone) o cifră record la colectări (22,8 milioane tone), ceea ce i-a permis să exporte peste 5 milioane de tone pentru finanțarea achizițiilor de echipament industrial. Preluarea autoritară a unei treimi din recoltă (mergând, în unele colhozuri, până la 80%) a dezorganizat complet ciclul producției. Este suficient să se amintească doar că, în timpul NEP-ului, țăranii nu vindeau decât circa 15% din recolta lor. Între țăranii, hotărâți să folosească toate stratagemele pentru a păstra o parte din recolta lor, și autoritățile locale, obligate să îndeplinească planul de colectări, conflictul era inevitabil. Zeci de mii de colhoznici au fost condamnați la pedepse în lagăre, pe baza legii din 7 august 1932, fiind învinuiți că au tăiat

spicele înainte de recoltare. Peste o treime din președinții de colhozuri au fost destituiți, în cursul lui 1932, pentru că „s-au dedat la activități antistatale, de sabotare a colectărilor”. Consecința acestui ciclu *preluare - rezistență - represiune* a fost o teribilă foamete, total trecută sub tăcere, negată de regimul sovietic până în 1986, foamete care a făcut, mai ales în Ucraina, în Caucazul de Nord și în Kazahstan, circa 6 milioane de victime.

Această tragedie nu a modificat politica statului față de colhozuri. Controalele au fost și mai înăsprite o dată cu înființarea unor „departamente politice”, însărcinate să încadreze activitatea stațiunilor de mașini și tractoare și să supravegheze administrațiile colhozonice, bănuite mereu de prea multă îngăduință. Anul 1934 a înregistrat o vastă ofensivă împotriva celor 5 milioane de gospodării țărănești încă necolectivizate, strivite de impozite și de livrări obligatorii nerealiste și, în cele din urmă, constrânse să adere la colhozuri sau să se autolichideze. La Congresul al II-lea al colhoznicilor fruntași (februarie 1935), Stalin a putut să anunțe că 98% din suprafața cultivată a țării devenise proprietate socialistă. În acest an, statul a preluat direct peste 45% din proprietatea agricolă (15% în 1928). În cinci ani, statul a reușit o formidabilă operație de extorcare a producției agricole, „cumpărată” la prețuri derizorii de la colhozuri. Șeptelul s-a diminuat însă cu 45% și producția cerealieră cu circa 15%, în raport cu ultimii ani ai NEP-ului. Mai grav: față de violența formidabilă folosită împotriva lor, țăranii au răspuns lucrând cât mai puțin posibil pe un pământ care nu le mai aparținea. Statul s-a văzut constrâns să preia responsabilitatea directă a unui evantai tot mai larg de activități, agravând astfel caracterul birocratic și politic al regimului.

2. Primul plan cincinal: industrializarea, revoluția culturală și socială. Din ianuarie 1930, obiectivele de mai multe ori revizuite prin creșterea primului plan cincinal, adoptat de Congresul al V-lea al sovietelor, în mai 1929, au fost din nou majorate: de acum înainte, era vorba să se producă, la sfârșitul cincinalului, 120 - 150 de milioane tone de cărbune (în loc de 75 de milioane prevăzute inițial), 45 milioane tone de petrol (22 de milioane prevăzute), 17 la 20 de milioane tone de fontă (în loc de 10 milioane), 450.000 de tractoare, construirea a peste 2.000 de noi uzine. Congresul al XVI-lea al Partidului (iunie - iulie 1930) a consacrat victoria partizanilor unui ritm tot mai rapid. Obiectivele au devenit „chemări la întrecere” pe care întreprinderile de „avangardă” trebuiau să le primească, prezentând contraplanuri, realizate grație „întrecerii socialiste” între brigăzile „muncitorilor - udarnici” (de șoc). Sute de șantiere au fost deschise, dar au rămas neterminate din cauza lipsei de materii prime, de echipamente, de mijloace de producție și de mână de lucru calificată. La sfârșitul lui 1930, 40% din investițiile industriale erau înghețate cu programe neterminate. Gestiunea administrativă pe termen scurt a resurselor – rezultat al unei totale improvizații – tinde să înlocuiască planificarea. Paleativ destinat să reducă consecințele cele mai apropiate între „planurile” economice și posibilitățile reale, această gestiune administrativă avea să rămână, timp de decenii, una dintre caracteristicile majore ale „sistemului administrativ de comandă”, specific economiei sovietice.

Instituirea unui astfel de sistem a generat inevitabil tensiuni foarte puternice atât asupra instituțiilor, cât și asupra indivizilor. Aceste tensiuni s-au tradus printr-o dublă mișcare de eliminare și de neutralizare a vechilor cadre și a specialiștilor economici, necomuniști, sceptici în privința

„Marii coticuri”, și de promovare a unei „noi intelectualități tehnice”, câștigată în favoarea noii politici, a cărei principală beneficiară era.

În cursul anilor 1928-1931, în continuarea directă a „afacerii Șahtî”, s-a desfășurat o vastă campanie împotriva „cadrelor burgheze”. Zeci de mii de funcționari ai Comisiei de Stat a Planificării (Gosplan), Consiliului Suprem al Economiei Naționale, Comisariatului Poporului pentru Agricultură și celui pentru Finanțe au fost destituiți, sub pretextul „devierii de dreapta” sau al apartenenței la o „clasă socială străină”. În patru ani (1928-1931), 1.256.000 de funcționari au fost supuși controlului; 138.000 (11%) au fost excluși din funcțiile politice, dintre care 23.000 au fost clasati în categoria I („dușmani ai puterii sovietice”) și lipsiți de drepturile lor civice. În cursul iernii 1932-1933, o nouă „epurare” a eliminat alți 153.000 de funcționari.

În întreprinderi, obsesia sabotajului a făcut foarte precară poziția cadrelor și a „specialiștilor burghezi”. În 1930-1931, jumătate din cadrele industriale din Donbass au fost destituite. Mai multe mari procese, unele cu ușile închise (procesul „specialiștilor din Consiliul Suprem al Economiei Naționale”, cel al „Partidului Țărănesc al Muncii”), altele politice (procesul „Partidului Industrial”) au întreținut mitul sabotajului.

În paralel, regimul a întreprins, din vara anului 1928, o vastă operație de promovare a comuniștilor (mai ales de origine muncitorească) în posturi de conducere. Câteva cifre dau măsura exactă a acestei politici de promovare, numărând printre scopurile principale pe care le urmărea crearea unui consens social în jurul programului de industrializare accelerată: în patru ani, numărul locurilor în „universitățile muncitorești” a crescut de la 50.000 la 285.000. Peste 140.000 de muncitori au fost promovați „la grămadă” în posturi de tehnicieni, cadre, directori de în-

treprinderi. 660.000 de membri de partid au părăsit uzinele pentru un loc în administrație sau pentru a face studii. Studenții din școlile de ingineri formau contingentul cel mai semnificativ al „vâdvijențî”-lor, cei promovați, care, începând din 1936-1937, vor asigura „schimbul” reprezentanților „vechii gărzi bolșevice”, cu abia 15 ani mai în vârstă decât ei, eliminați prin epurare.

Această promovare socială a contribuit la schimbarea profundă a compoziției clasei muncitoare, ea însăși în plină mutație. Uzinele s-au golit de muncitorii cei mai experimentați, în timp ce atrăgeau milioane de nou-veniți. În cursul primului plan cincinal, numărul muncitorilor (industrie și construcții) a crescut de la 3,7 la 8,5 milioane. În urma resorbirii șomajului muncitoresc în doi ani, marea majoritate a noilor angajați ca muncitori erau țărani, care fugeau de colectivizare. În 1930-1931, 7 milioane dintre ei s-au angajat pe șantiere, pentru munci sezoniere. Intrarea în lumea uzinei a acestei mâini de lucru, însoțită de efortul de a o face să se obișnuiască aici cu noua organizare a muncii, să citească, să respecte autoritatea, să-și schimbe percepția timpului – toate acestea au creat o imensă traumă socială și au generat tensiuni foarte vii între un regim preocupat de eficacitate și de productivitate și un subproletariat aruncat într-o lume necunoscută și ostilă. Adaptarea diferită a acestor „noi proletari” a atras o serie de „fenomene negative” care au dezorganizat durabil producția: absenteismul, instabilitatea personalului, huliganismul, producția deficitară, înmulțirea accidentelor de muncă. Guvernul a reacționat, sancționând sever absenteismul (legea din 15 noiembrie 1932), generalizând salariul pe bucată, întemeiat pe randament, instituind (sfârșitul lui 1932) pașaportul interior și „propiska”, înregistrarea obligatorie la poliția locală.

La începutul lui 1933, planul cincinal a fost declarat îndeplinit. Fără a intra într-o polemică asupra cifrelor, se pot desprinde câteva elemente de bilanț:

- creșterea producției de utilaje, de produse semifinite ale industriei grele, a materiilor prime și a resurselor energetice a fost puternică, dar mult în urma obiectivelor fixate în 1929;

- creșterea bunurilor de consum a fost neglijată (rata de realizare a obiectivelor: 70%);

- un enorm efort de investiții a fost realizat (partea de investiții în capital fix a crescut, în raport cu PNB, de 3,5 ori) în detrimentul ameliorării nivelului de trai al populației;

- industrializarea s-a făcut într-un ritm excesiv, fără a se ține seama de costuri; ea a fost însoțită de o puternică inflație (creșterea prețurilor cu amănuntul la produsele industriale a fost de 250 - 300%) și de scăderea cu circa 40% a puterii de cumpărare a salariaților;

- regresul cu 8% al productivității, care ar fi trebuit să crească, potrivit planului, cu 110%, dovedește, singur, dificultățile primului plan și rezistențele față de industrializarea accelerată.

Fără măsură, „bahică” (după expresia lui N. Jasny), supusă tot timpul improvizațiilor, industrializarea accelerată a aruncat țara într-o stare permanentă de mobilizare generală, de tensiuni, de haos economic și de dezordine socială.

3. Partidul în fața „Marilor cotituri”. După înfrângerea opoziției „de dreapta”, la plenara Comitetului Central din noiembrie 1929, „Marea cotitură” a putut să se desfășoare sub aparențele unanimității. A 50-a aniversare a lui Stalin a marcat începutul cultului secretarului general: pentru prima dată, Stalin a fost calificat drept „Lenin al zilelor

noastre" și „geniu”. În ciuda dezorientării unui foarte mare număr de responsabili de partid de la țară, în urma articolului lui Stalin din 2 martie 1930, Congresul al XVI-lea al Partidului (iunie 1930) s-a desfășurat în atmosfera aprobării unanime a „liniei generale”. Opoziția de dreapta a fost din nou condamnată, iar Râkov și Tomski constrânși la autocritici și mai umilitoare. În raportul său politic, Stalin a dezvoltat, pentru prima dată, ideea că diversele „devieri” sunt „un reflex al rezistenței claselor muribunde”. Condamnarea solemnă a oricărei devieri, unanimitatea aparentă în jurul grupului stalinist nu au însemnat totuși sfârșitul oricărei opoziții față de linia stalinistă: în decembrie 1930, Sârțov, membru supleant al Biroului Politic, și Lominadze, secretar al partidului în Transcaucazia, au fost excluși din Comitetul Central. Presa nu a ezitat să vorbească de „complot” și i-a asociat pe Sârțov și Lominadze „sabotorilor din economie”. În cursul verii lui 1932 s-a declanșat „cazul Riutin”, în urma descoperirii de către GPU a unui document – redactat de Riutin, fost conducător al opoziției „de dreapta” la Moscova – care îl considera pe Stalin personal responsabil de politica dezastruoasă a colectivizării și cerea „eliminarea” sa. Riutin a fost deportat, Zinoviev și Kamenev, care luaseră contact cu el, au fost din nou excluși din partid și deportați.

Aceste încercări ale opoziției s-au desfășurat într-un context social și economic dramatic (foamete în Ucraina, revolte provocate de foamete în unele centre muncitorești, mai ales în regiunea Ivanovo) și pe fondul unei adevărate „crize de încredere” în rândurile Partidului, care a culminat în toamna anului 1932. Politica stalinistă a fost contestată atunci de un număr tot mai mare de cadre, mai ales din economie, numite de curând, formate „la grămadă” și promovate de la o zi la alta, pentru funcții care le depășeau,

prinse între imperativele nerealiste ale ierarhiei și rezistența pasivă a subordonaților lor, bănuite, la cea mai mică ocazie, că „sabotează” producția. În fața acuzațiilor ce le erau aduse de grupul stalinist, cadrele din industrie au beneficiat de sprijinul crescând al ministerului tutelar, Comisariatul Poporului pentru Industria Grea, condus de Sergo Ordjonikidze, partizan al ritmurilor mai moderate de industrializare, și ale cărui arhive, disponibile astăzi, arată că s-a opus adesea lui Stalin (în ciuda legăturilor personale cu compatriotul său georgian). În general, birocrăția recent creată, lipsită de experiență și încă instabilă, nu s-a lăsat cu ușurință a fi stăpânită de statul stalinist în gestație. Birocrații dispuneau de tehnici defensive: ei știau cum să ascundă realitatea și rezultatele, cum să păstreze „cercul lor de familie”, rețelele lor și clientelele lor. În acest context este de înțeles marea „epurare” a Partidului, hotărâtă la plenara Comitetului Central din ianuarie 1933 și desfășurată începând din mai 1933. Amploarea epurării, care a durat un an și jumătate (în loc de cinci luni, prevăzute inițial), și la capătul căreia 18% din comuniști au fost excluși (în timp ce 15% din efective au „dispărut” voluntar) a fost pe măsura crizei traversate de o organizație a cărei creștere fusese prea rapidă. Între 1928 și 1932, efectivele Partidului au crescut de la 1,5 la 3,7 milioane. Departe de a fi o organizație monolitică, disciplinată, capabilă să stăpânească procesele economice și sociale, așa cum o prezenta ideologia, Partidul era în realitate un microcosmos social, din ce în ce mai eterogen, o greoaie mașină haotică, un instrument de putere, rebel și imperfect, o organizație în care tensiunile și fermentii diviziunii se acumulau.

II. Ruptura și complotul (1934 - 1959)

1. De la Congresul al XVII-lea la asasinarea lui Kirov.

La 26 ianuarie 1934, s-a deschis Congresul al XVII-lea al Partidului, chemat să facă bilanțul „Marii coticuri” și să aprobe obiectivele celui de al doilea plan cincinal (intrat în vigoare de un an!). Acest „Congres al învingătorilor” (după expresia lui Kirov) părea să marcheze triumful lui Stalin, ridicat în slăvi chiar și de foștii opozanți, raliați acum liniei sale. În spatele acestei unanimități de fațadă, dezbaterile „tehnice” privind definirea obiectivelor au dezvăluit deza-cordurile dintre partizanii liniei de „superindustrializare” (Stalin, Molotov) și partizanii unei creșteri mai echilibrate și realiste (Ordjonikidze, Kirov). În cursul acestui congres, Stalin a dezvoltat o argumentare foarte abilă pe tema difi-cultăților întâmpinate în „construirea socialismului”. Linia politică fiind justă, problemele încă existente decurg din „ruptura” dintre ceea ce s-a hotărât și ceea ce s-a făcut. Această „ruptură” se explică prin „slăbiciunile organizării, proasta alegere a cadrelor, absența autocriticii, birocrăția, indolența criminală a organelor locale, care atenuază, deformează sau ignoră directivele Partidului”. Tema ruptu-rii anunță scenariul complotului. Frontiera rămâne imprecisă între nerealizarea unui obiectiv și sabotajul deliberat. Scenariile rupturii și complotului reflectă o formidabilă ilu-zie politică. Abătându-se de la principiul realității, discursul stalinist se angajează pe calea unei ficționalizări cres-cânde, care îi dă un conținut ce tinde spre mit. Explicațiile prin „ruptură” și fantasma complotului sunt, totuși, împăr-tășite pe larg de „poporul de rând”, dezorientat de vârtejul „Marii coticuri”. Incapabil să pună explicit în discuție con-dițiile obiective ale funcționării sistemului, acesta atribuia soarta sa unor indivizi bine determinați, cadre, funcționari

sau conducători locali cu care aveau de-a face. Astfel, discursul „antibirocratic”, populist al lui Stalin întâmpina adeziunea generală a „bazei”.

La 1 decembrie 1934, S.M. Kirov, membru al Biroului Politic și secretar al organizației de partid din Leningrad, a fost asasinat la Institutul Smolnăi de un tânăr comunist, L. Nikolaev. Guvernul a reacționat imediat prin măsuri excepționale: decret autorizând instruirea accelerată a delictelor politice și aplicarea, fără drept de apel sau recurs, a pedepsei cu moartea; arestarea și executarea a sute de „alb-gardiști”; expulzarea „elementelor străine social” din Leningrad. La 22 decembrie, presa a comunicat că această „crimă odioasă” (asasinarea lui Kirov) fusese organizată de un „Centru de la Leningrad”, cuprinzând, în afară de Nikolaev, 13 foști „zinovieviști”, care își făcuseră autocritica. Membrii acestui „centru” au fost judecați, cu ușile închise, la 28 decembrie, condamnați la moarte și executați. Descoperirea „Centrului din Leningrad” a permis „descoperirea” unui „Centru din Moscova”, ai cărui 19 membri, printre care Zinoviev și Kamenev, acuzați de „complicitate ideologică” cu asasinii, au fost condamnați la pedepse cu închisoarea.

V. Krivițki și A. Orlov, doi agenți ai serviciilor secrete sovietice refugiați în Occident, apoi Hrușciov, în *Raportul secret* (1956), au acreditat – în grade diferite – ideea că Stalin însuși ar fi ordonat uciderea lui Kirov, rival potențial, tânăr, strălucitor și, pe deasupra, și rus. Această teză, preluată de un mare număr de istorici (R. Conquest, R. Medvedev), este astăzi, în lumina documentelor de arhivă, puternic zdruncinată.¹ Nu este mai puțin adevărat, însă, că asasinarea lui Kirov, act terorist izolat, a materializat

---

¹ Cf. A. Kirillina, *L'Assassinat de Kirov. Vie et destin d'un stalinien, 1888-1934*. (Le Seuil, coll. „Archives du Communisme”, 1995) (N. a.)

zat în chip strălucit scenariul complotului și a influențat în chip hotărâtor climatul politic, făcând posibilă întreținerea atmosferei de criză și de tensiune.

2. Creșterea tensiunilor (începutul lui 1935 - septembrie 1936). Anul 1935 a înregistrat întărirea pozițiilor lui Stalin și ale partizanilor săi (promovarea lui Mikoian în Biroul Politic, numirea lui Jdanov și Hrușciiov la conducerea organizațiilor de partid din Leningrad și, respectiv, Moscova, a lui N. Ejov în secretariatul Comitetului Central și la președinția Comisiei Centrale de Control, a lui Vâșinski ca procuror general), precum și desfășurarea unei vaste campanii populiste și antibirocratice împotriva celor considerați responsabili de „ruptura” între linia partidului și aplicarea ei.

Îndată după asasinarea lui Kirov, Comitetul Central a adresat tuturor organizațiilor de partid o circulară secretă, care îi chema pe militanți să descopere și să expulzeze din Partid pe toți „simpatizanții lui Troțki, Kamenev și Zinoviev”. Această circulară se înscrisa, în fapt, în campania de „schimbare a carnetelor de partid”, lansată la sfârșitul lunii august 1934 pentru a încerca să pună capăt dezordinii de nedescris care domnea în fișierele de partid. Versiunea oficială a asasinării lui Kirov, comisă de un individ deținând un carnet de partid „fals”, demonstra în chip strălucit „imensa importanță politică” a campaniei de preschimbare a carnetelor de partid. Cu toate acestea, majoritatea conducătorilor locali au reacționat „moale” la această campanie: o evidență strictă a primirilor în partid, un control centralizat al promovărilor, executarea oricărui ordin venit de la Moscova ar fi restrâns, în fapt, prerogativele și puterile lor, ar fi amenințat dominația lor asupra unei

rețele de protejați și de „clienți”, ar fi suprimat marja de manevră, care le permitea să menajeze interesele „bazei”, în timp ce prezentau bilanțuri optimiste autorităților centrale. Făcând, la 25 decembrie 1935, bilanțul acestei „campanii de verificare”, N. Ejov a afirmat că „acoperirea solidară” a organelor locale ale Partidului constituia un obstacol în calea oricărei acțiuni a Centrului.

Paralel cu această campanie ce urmărea să aducă sub control organele locale de partid, s-a desfășurat o nouă ofensivă împotriva cadrelor din economie, bănuite de a ascunde capacitățile reale de producție.

În acest context a apărut, la sfârșitul verii lui 1935, mișcarea stahanovistă. La 31 august 1935, ajutat de o întreagă echipă de pregătire, minerul A. Stahanov a extras 102 tone de cărbune, adică de 14 ori norma. Imediat, această performanță a fost recuperată de putere, care a văzut în ea prilejul de a lansa o vastă campanie productivistă. În noiembrie 1935, s-a ținut la Moscova o „Conferință a muncitorilor udarnici”, în cursul căreia Stalin a subliniat caracterul „profund revoluționar al unei mișcări libere de conservatorismul inginerilor, tehnicienilor și al directorilor de întreprindere”. În condițiile de funcționare a industriei sovietice, această nouă campanie productivistă a avut efecte dezastruoase asupra producției și a sporit conflictele și tensiunile în întreprinderi. Primul semestru al anului 1936 (decretat an stahanovist) a fost marcat de serioase dificultăți economice. Acestea erau puse pe seama „sabotorilor mișcării stahanoviste”: numeroase cadre de conducere au fost denunțate de către o „bază” preocupată să-și demonstreze vigilența și lealitatea; arestările și procesele pentru „sabotaj” s-au înmulțit, în

ciuda opoziției lui Ordjonikidze, care lua apărarea cadrelor „sale” din Comisariatul Poporului pentru Industria Grea.

În această atmosferă încordată, poliția politică, condusă de G. Iagoda, a montat, din inițiativa lui Stalin, un mare proces politic public, unde compăreau, într-un amalgam bine gândit, foști troțkiști, Zinoviev și Kamenev, câțiva oameni de rang secund și agenți provocatori. După pregătirea opiniei publice prin presă, primul proces de la Moscova s-a deschis la 19 august 1936. În cursul celor trei zile de audieri, cei 16 acuzați și-au confirmat mărturisirile – singura bază a acuzației – recunoscând – oricât ar părea de neverosimul – contactele, în străinătate, cu Troțki, participarea la asasinarea lui Kirov, comploturile împotriva lui Stalin și a altor conducători, implicând, în cele din urmă, și alți foști opozanți (între care, Buharin, Râkov, Piatakov) în activități „contrarevoluționare”. Toți acuzații au fost condamnați la moarte și executați imediat. Acest proces, eveniment-spectacol, a fost ocazia unei excepționale mobilizări ideologice, populare și populiste, destinată să reafirme cu strălucire uniunea indefectibilă dintre popor și conducător. Întrucât a demascât complotul, scenariu esențial al ideologiei staliniste, acest mare proces politic, care a stupefiat lumea întreagă, a constituit – ca și celelalte care aveau să-i urmeze – un „formidabil mecanism de profilaxie socială” (A. Kriegel).

3. „Ejovșcina” (sfârșitul lui 1936 - sfârșitul lui 1938). La 23 septembrie 1936, o serie de explozii au zguduit minele de la Kemenova, din Siberia Occidentală. Această afacere i-a servit drept pretext lui Stalin pentru a reactiva campania împotriva cadrelor din industrie „deghizate în sabotori”. La 25 septembrie, Stalin și Jdanov au trimis de la Soci o telegramă Biroului Politic, consi-

derând că este „absolut indispensabil ca tovarășul Ejov să fie numit de urgență la conducerea NKVD, lagoda dovădindu-se, în cele din urmă, incapabil să demaște blocul troțkisto-zinovievist”. „Ejovșcina” avea să dureze aproape doi ani.

La 23 ianuarie 1937 a început al doilea proces de la Moscova. Acuzații-vedetă ai acestei parodii judiciare erau ex-troțkiști (Piatakov, Radek, Sokolnikov, Serebriakov), acuzați că au format un „centru troțkist antisovietic”. Acest al doilea proces – la capătul căruia 13 din cei 15 acuzați au fost condamnați la moarte –, axat pe tema sabotajului economic, dirijat, mai ales, de Piatakov, comisar al poporului-adjunct la Industria Grea, a deschis calea spre eliminarea cadrelor din economie, apoi din Partid. Câteva zile după condamnarea și execuția lui Piatakov, S. Ordjonikidze, comisar al poporului la Industria Grea, s-a sinucis. Odată cu el a dispărut ultimul obstacol în calea epurării „sabotorilor industriali”. De la 25 februarie la 5 martie 1937, s-a ținut o plenară importantă a Comitetului Central, în cursul căreia Buharin și Râkov au fost arestați. Discursurile lui Stalin din 3 și 5 martie anunțau o recrudescență a terorii, nu numai prin apelurile la vigilență și la demascare, dar și prin caracterizarea vagă dată „dușmanilor mascați”. Anul care s-a scurs între plenara din februarie - martie 1937 și al treilea proces de la Moscova (martie 1938) a fost marcat de destituirea și arestarea a sute de mii de cadre din economie și din partid, înlocuiți imediat prin cei „promovați” de primul plan cincinal (generația lui Brejnev, Gromâko, Kosâghin). Din aproape în aproape, întinzându-se în cercuri concentrice, începând de la un nucleu de suspecti, represiunea a lovit, de asemeni, un mare număr de cetățeni simpli, ca urmare a auto-întretăierii jocului de denunțuri, mărturisirilor la anchete și zelului agenților

NKVD. La 11 iunie 1937, presa a anunțat că un tribunal militar, deliberând în secret, a condamnat la moarte, pentru trădare și spionaj, pe mareșalul Tuhacevski, comisar-adjunct la Apărare și principalul artizan al modernizării Armatei Roșii, și pe alți șapte generali cu înalte funcții. În doi ani, epurarea armatei a făcut să dispară 75 din cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem, 35.000 din cei 80.000 de ofițeri. Represiunea a lovit, de asemenea, foarte dur cadrele din republicile neruse. „Ejovșcina” a oprit total mișcarea de indigenizare a partidelor comuniste din republicile unionale, care se manifestase în anii 1920 - 1935, și a lăsat loc unei noi generații de cadre, mai docile față de puterea centrală. În acest sens, lupta centru-periferie (și, mai ales, centru rus-periferiile naționale) s-a aflat în centrul „Ejovșcinei”. Represiunea a lovit cadrele politice și economice la toate nivelele: din Biroul Politic au fost eliminați Ciubar, Eihe, Kossior, Rudzutak, Postâșev; din cei 139 de membri ai Comitetului Central, 98 au fost arestați (și aproape toți executați). Personalul comisariatelor poporului a fost reînnoit în întregime. Dacă represiunea a lovit, în primul rând, cadrele economice și politice, ea nu a cruțat alte categorii sociale, îndeosebi intelectualitatea. Acuzați de a apăra puncte de vedere „străine” sau „ostile” marxismului, de a se îndepărta de normele „realismului socialist”, un mare număr de savanți, istorici, scriitori, publiciști, oameni de teatru au fost arestați și deportați; printre cei mai celebri s-au aflat biologul Vavilov, regizorul Meyerhold, scriitorii Mandelstam, Pilniak și Babel, ziaristul Kolțov. Au mai fost greu loviți militanții comuniști străini din serviciul Kominternului, a căror majoritate a dispărut în cursul acestor ani. Bilanțul represiunii este dificil de fixat în cifre. Din arhivele Gulagului, reiese că populația acestuia a crescut cu 700.000 de persoane numai în cursul anului

1937. Această cifră nu ține seama însă de morții din perioada „de transfer”, nici de cei executați, al căror număr, încă obiect de controversă și greu de stabilit, ar fi cel puțin de ordinul 500.000 - 600.000 pentru anii 1937-1938. Documentele de arhivă recent date la iveală dezvăluie, de asemenea, agravarea progresivă a unei represiuni al cărei control era pierdut adesea de Centru, în fața „zelului” manifestat de „activiștii” locali ai NKVD, care depășeau adesea „planul” de arestări, fixat de autoritățile centrale. Acestea au fost constrânse (plenara din ianuarie 1938 a Comitetului Central) să „rectifice tirul”, pentru a evita un haos total, și să adopte o rezoluție asupra „greșelilor organizațiilor de partid în excluderea comuniștilor”. Această „rectificare” nu a avut însă nici un efect, într-un moment când se derula, cu o mare publicitate, al treilea proces de la Moscova (2 - 13 martie 1938). Buharin a apărut aici ca acuzatul-vedetă, alături de Râkov și Krestinski, toți trei membri ai Biroului Politic, în timpul lui Lenin, și Iagoda, fostul șef al NKVD. Acuzații și-au mărturisit crimele cele mai inimaginabile, între care atentatul împotriva lui Lenin din august 1918! Această mare înscenare juridică, în finalul căreia 18 acuzați au fost executați, a avut, în primul rând, drept obiectiv condamnarea pe cât de teatrală, pe atât de solemnă a ceea ce fusese, la sfârșitul anilor '20, alternativa cea mai probabilă la stalinism, buharinismul. Condamnarea lui Buharin și a curentului reprezentat de el trebuia să legitimizeze, în fața Istoriei, opera lui Stalin și să determine recunoașterea acestuia ca unicul moștenitor al lui Lenin.

4. Congresul al XVIII-lea: Inceputul unei destinderi?

Epurarea nu a luat sfârșit brusc după al treilea proces de la Moscova. Cu toate acestea, semnele unei relative des-

tinderi s-au înmulțit în anul 1938; ritmul arestărilor a scăzut, recrutarea în partid s-a accelerat, câțiva deținuți, arestați pe nedrept, și-au redobândit libertatea. În august 1938, Ejov a fost numit și comisar al poporului la Navigația Internă, prima fază în îndepărtarea lui. La 8 decembrie 1938, „Pravda” a anunțat înlocuirea lui cu L. Beria la NKVD*. Această tendință spre destindere s-a confirmat la Congresul al XVIII-lea al Partidului (10 - 21 martie 1939). Fără să facă cea mai mică aluzie la „Ejovșcina”, Stalin a anunțat că nu mai erau necesare noi „epurări” în Partid, în timp ce Jdanov a făcut organele locale responsabile de „excese” comise în cursul „ultimilor ani”. Cea mai mare parte a lucrărilor a fost consacrată adoptării noului statut al Partidului, mai „democratic”. Centralizarea Partidului a fost întărită, Biroul Politic consolidându-și preeminența asupra tuturor celorlalte instanțe de conducere, în timp ce Direcția de cadre, încredințată lui Malenkov, a întărit controlul asupra numirilor. Reînnoirea masivă a cadrelor politice, promovate în urma epurărilor, pare a fi fost garanția cea mai sigură a executării directivelor venite de la Centru. Se poate conchide, din toate acestea, că Marea Teroare a permis, în sfârșit, construirea unui stat modern, bazat pe o birocrație gata să execute ordinele primite?

III. Bilanțul unui deceniu decisiv

1. Crearea unui model de dezvoltare. În cursul anilor '30 s-a format un model economic de dezvoltare, un mare număr din trăsăturile sale persistând până la începutul anilor '80. Cu câteva mici nuanțe, planurile cincinale al

---

* N. I. Ejov avea să fie executat la 4 februarie 1940. (N. t.)

II-lea și al III-lea au reconfirmat practicile și prioritățile inaugurate de primul cincinal: adoptarea de obiective ne-realiste, care nu corespundeau posibilităților reale ale unei dezvoltări economice echilibrate; gestionarea administrativă pe termen scurt a resurselor; instalarea, într-o conjunctură de penurii endemice, a unui sistem de priorități ce dezechilibra diversele ramuri ale economiei; creșterea extensivă, însoțită de o puternică inflație; un foarte mare efort de investiții, realizat în detrimentul ameliorării nivelului de trai al populației; prioritatea acordată producției de bunuri de echipament și de surse de energie față de producția de bunuri de consum; creșterea productivității, obținută ca urmare a unei foarte puternice presiuni productive cu caracter represiv. Progresele din unele ramuri ale industriei grele nu au putut masca deficiențele industriei bunurilor de consum și nici rezultatele foarte slabe din domeniul agriculturii: producția de cereale a stagnat, în ciuda mecanizării și creșterii însămânțărilor cu 17% față de nivelul din 1913. După distrugerea a aproape jumătate din șeptelul țării în cursul colectivizării, nivelul din 1927-1928 nu a fost atins din nou decât la începutul anilor '50.

2. O societate destructurată. „Revoluția de sus” (R. Tucker), impusă, în 1929 - 1930, de stat societății, a generat un șir de fenomene caracteristice ale stalinismului. Printre cele mai semnificative: expansiunea aparatelor birocratice, însărcinate să controleze aplicarea, în toate domeniile și la toate nivelele, a inițiativelor Partidului; proliferarea poliției politice; rolul fundamental al muncii forțate a milioane de excluși, eliminați din corpul social; omniprezența terorii de stat, sub toate formele sale.

Anii '30 au fost ani de forțate răsturnări sociale. Ele au fost marcate de imense fluxuri migratoare, o mare mobili-

tate socială (descrescândă, dar și ascendentă), mai multe „războaie de clasă”, care au destructurat profund societatea, transformând-o într-o „societate cu nisipuri mișcătoare” (M. Lewin).

Zdrobind până la rădăcină structurile sociale și modurile de viață, colectivizarea, continuată de industrializarea forțată, a generat o formidabilă migrație spre orașe: din 1926 până în 1939, populația urbană a crescut cu 30 de milioane de locuitori, din care 25 de milioane erau țărani care își părăsiseră satele. Creșterea nemăsurată, anarhică, neprevăzută a orașelor, cât și „ruralizarea” lor au avut consecințe care au marcat pentru mult timp universul sovietic. Reînnoirea masivă a clasei muncitoare, care a cunoscut în anii '30 o triplare a efectivelor, a zguduit puternic coeziunea, deja fragilă, a lumii muncitorești. Afluxul mâinii de lucru, puțin calificată, venită de la țară, s-a aflat la originea unui lanț incontrolabil de „fenomene negative”: prăbușirea disciplinei muncii, degradarea calității producției, instabilitatea mâinii de lucru. Aceste fenomene, asupra cărora autorităților le convenea să stăruie, au servit drept pretext la o penalizare – fără precedent – a relațiilor de muncă, penalizare culminând cu introducerea cărții de muncă, asimilarea oricărei întârzieri la lucru mai mare de douăzeci de minute cu o „absență nemotivată”, sancționată prin munci corecționale.¹ De altminteri, mutațiile tehnologice și, mai mult, o politică de diferențiere a salariilor și de stratificare socială, în funcție de rezultatele obținute de fiecare în lupta pentru creșterea productivității, au dus la o profundă diferențiere în rândurile clasei muncitoare,

---

¹ Decretele din 20 decembrie 1938, din 8 ianuarie 1939, din 26 iunie 1940. Acest ultim decret, printre altele, a prelungit durata muncii (săptămâna de 48 de ore, în loc de 42 de ore). (N. a.)

care a împiedicat orice acțiune concertată a lumii muncii în fața degradării globale a condițiilor ei de viață și de muncă. Pentru a exprima numeroasele sale nemulțumiri, proletariatului nu i-a mai rămas decât să denunțe pe „specialiștii burghezi”, să-și schimbe cât mai des locul de muncă și să lucreze cât mai puțin posibil. Această ultimă atitudine a fost adoptată și de colhoznici. Considerându-se exploatați, înălțuiți, înșelați, ei au ripostat sustrăgându-se muncii în colectiv. Pentru munca la câmp, țăranul era plătit în funcție de numărul de zile-muncă (*trudni*), din ceea ce rămânea din recolta colhozului după înmagazinare și achitarea cotelor către stat. Acest venit era și nesigur, și cu totul insuficient (2 la 5 chintale de cereale pentru lucrătorul adult, pe an, în caz de „recoltă bună”). În realitate, colhoznicul nu a supraviețuit decât grație micului lot individual (mai mare de jumătate de hectar) pe care, din 1933, statul l-a autorizat să-l conserve. În 1938, aceste loturi (3,9% din suprafața însămânțată a țării) furnizau 45% din producția agricolă totală. În ciuda acestor concesii, colhoznicul se simțea de două ori înșelat și maltrat, atât în calitate de producător, care își pierduse orice independență economică, cât și în calitate de cetățean, lipsit de drepturile cele mai elementare. Supus la numeroase corvezi de stat, colhoznicul, lipsit de pașaportul intern, nu avea nici măcar dreptul de a se deplasa fără un contract cu întreprinderea unde avea să lucreze, contract ratificat, cu forme în regulă, de către administrație (legea din 17 martie 1933). Din punct de vedere juridic, el era legat de colhoz, așa cum șerbul fusese legat de moșia nobilului. Această situație nu era decât una din multiplele forme ale discriminării și excluderii sociale care caracterizează societatea sovietică în perioada stalinistă. Formele de excludere mergeau de la privarea de drepturi civice, pierderea

locului de muncă și confiscarea bunurilor, până la deportare, închisoare, lagăr și – „măsura supremă de apărare socială” – pedeapsa cu moartea. În lupta dusă de stat pentru a încerca transformarea societății pot fi distinse trei „ofensive”. Prima (1928-1938) a atins mai întâi țărănimea: 1,8 milioane de țărani au fost deportați. Persecuția a lovit însă și clerul, pe toți cei care în timpul NEP-ului activaseră în sectorul privat – comercianți, meșteșugari, membri ai profesiunilor libere –, precum și „elementele străine”, „declasate” sau „leneșe”, lipsite de drepturile lor civile, înainte de a fi, în momentul instaurării pașaportului intern și al înregistrării obligatorii (sfârșitul lui 1932), expulzați din marile orașe și deportați. Printre celelalte victime figurează „specialiștii burghezi”, suspectați după „Afacerea Șahtî” (1928). Un al doilea val de represiune a lovit, mai ales, oamenii de rând, muncitori și colhoznici, care refuzau să se supună disciplinei de uzină sau celei din gospodăria colectivă. La sate, ea a atins punctul culminant în 1932-1933, iar în industrie în 1938-1940. Al treilea val a atacat (în 1936-1938) cadrele economice, politice, militare, administrative și științifice, aparținând, cel mai adesea, Partidului.

Arhivele astăzi disponibile permit să se precizeze numărul, mult timp controversat, al victimelor represiunii staliniste în anii '30. El se cifrează la milioane: 6 milioane de morți în timpul foametei din 1932-1933; aproape 2,5 milioane de „deportați speciali” (îndeosebi culaci). Între 1932 și 1940, populația lagărelor a crescut de la 300.000 la aproape 2 milioane de deținuți, cu o cifră de intrare de circa 6 milioane de persoane. În ceea ce privește numărul persoanelor executate sau moarte în deportare și în lagăre, încă nestabilit cu certitudine, el depășește 1 milion (500.000 la 600.000 doar pentru „Ejovșcina”).

3. Stalinismul. Cuprinzând aceste răsturnări economice și sociale, proiectul stalinist pune istoricului un mare număr de probleme: cele ale naturii statului stalinist, ale „substanței sociale” a stalinismului, ale raporturilor dintre o societate în profundă prefacere – și, în multe privințe, în regres (foamete, abandonarea copiilor, creșterea criminalității etc.) – și un stat angajat în procesul accelerat de modernizare a propriilor sale structuri și ale țării, în general. Până în prezent, politologii și istoricii s-au aplecat, mai ales, asupra studiului „formării ideologiei staliniste”, considerată a oferi cheile de înțelegere a stalinismului: o ideologie îndepărtată, în multe privințe, de postulatele leniniste, întemeiată pe „fetișismul statului”, naționalism, cultul conducătorului, amestec bizar, care desemnează contururile unui „național-bolșevism rus” (R. Tucker). Dar oare acest stalinism, gândit de Stalin, coincide cu „stalinismul real”. Analizând traiectoria deciziilor politice, un număr crescând de istorici, confrunțați de puțin timp cu arhivele, în sfârșit, accesibile, văd în ea nu aplicarea eficace și fidelă a ordinilor de la Centru, așa cum poate fi imaginată într-un sistem totalitar, ci, dimpotrivă, inadecvarea permanentă între obiectivul proclamat și realizarea lui, devierile, derapajele, luptele haotice și violente, reglările de conturi. Că a fost vorba de colectivizare, de epurări, de „Marea Teroare”, dezvoltarea acestor evenimente este departe de a fi urmat un „plan prestabilit” de Centru, îndeosebi de Stalin. Procesele au evoluat fără control, reflectând conflicte sociale oculte, rivalități personale. Societatea nu a fost numai câmpul de aplicare a constrângerii de stat; oricât de dezorientată, oricât de destructurată ar fi fost, ea nu a încetat să fixeze limite și să impună constrângeri. Etapă de formare a „sistemului sovietic”, stalinismul n-ar putea fi înțeles fără a lua în considerare durata lungă a istoriei ruse. Proiectul

stalinist amintește într-adevăr, în unele privințe, de cel al lui Petru cel Mare. În linia despotismului petrin, stalinismul s-a bazat pe o industrializare forțată prin inițiativa statului, pe „domesticirea” țărănimii, pe crearea unei clase de serviciu, alcătuită din „șefuleți”, pe rolul exacerbat al noului aparat represiv. Despotism, naționalism, dogmatism – nu sunt ele, în ultimă analiză, așa cum a remarcat corect M. Lewin, o versiune remaniată a faimoasei devize: „Autocrație, naționalitate, ortodoxie”?

URSS ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE (1921-1941)

De la început, o dată cu „Decretul asupra păcii”, regimul bolșevic a revoluționat codul și regulile relațiilor internaționale. După terminarea războiului civil și a intervenției străine, Marile Puteri, luând act de vitalitatea noului regim, iar bolșevicii trecând pe al doilea plan ideea unei revoluții mondiale, URSS a „normalizat” progresiv relațiile internaționale și a reintegrat comunitatea națiunilor, dar cu condițiile sale proprii, fără a plăti datoriile statului țarist și fără a renunța la rolul de centru al revoluției mondiale.

Prin dualitatea sa, politica externă a URSS rămâne fără precedent în analele diplomației. Pe de o parte, URSS întreținea raporturi diplomatice și comerciale „normale” cu alte puteri. Pe de altă parte, ea controla – din ce în ce mai viguros, prin intermediul Kominternului – activitatea partidelor comuniste naționale, al căror scop ultim era de a destabiliza guvernele existente, cu care URSS întreținea relații „normale”.

La începutul anilor '20, această dualitate trimitea la o dilemă fundamentală: pe de o parte, URSS, ca stat, avea nevoie de pace și de stabilitate; pe de altă parte, orice stabilizare internațională diminua șansele revoluției mondiale și împiedica URSS să se folosească de „contradicțiile interimperialiste”. Această dilemă fundamentală – prioritate acordată intereselor de stat ale URSS sau prioritate acordată dezvoltării forțelor revoluționare din întreaga lume, dat fiind că interesele unora și ale altora puteau să

nu coincidă – avea implicații directe asupra dezbaterii de politică internă din URSS: ea opunea, în anii '20, pe Stalin, teoretician al „construcției socialismului într-o singură țară”, lui Troțki, teoreticianul „revoluției permanente”. Fiecare eșec, fiecare ocazie pierdută (răscoala eșuată a comuniștilor germani din 1923, raporturile dintre comuniștii chinezi și Kuomintang/Gomindan în 1926-1927) au dus la înverșunate conflicte politice, acuzații de aventurism sau, dimpotrivă, de trădare a idealurilor internaționale.

La sfârșitul anilor '20, Stalin a rezolvat dilema politicii externe sovietice prin subordonarea intereselor fiecărui partid comunist național exclusiv intereselor statului sovietic. La încheierea Congresului al VI-lea (iulie - septembrie 1928), Kominternul, unde se distinseseră oameni cu idei îndepărtate, adesea, de cele ale lui Stalin (Radek, Sokolnikov, Zinoviev, Buharin), a fost preluat sub control de staliști, ca Manuilski, omul-cheie al Kominternului în anii '30. Personalul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine a fost schimbat în mare măsură, prin înlocuirea lui Cicerin cu Litvinov și plecarea – sau trimiterea într-o ambasadă îndepărtată – a unui mare număr de diplomați apropiați de Troțki (A. Ioffe, L. Karahan, Krestinski, Sokolnikov, Rakovski). Pe planul relațiilor internaționale, anii 1928-1929 au fost, de asemenea, cei ai unei „Mari coticuri”. Abandonând, de acum înainte, orice principiu în afară de cel al unui naționalism exacerbat și îndreptându-se spre fâgașul unui expansionism de mare putere, într-o Europă devenită pradă a agravării tensiunilor internaționale și a militarismului fascist, diplomația sovietică era gata, zece ani mai târziu, pentru o nouă coticură, care va ului opinia publică: cea a pactului germano-sovietic din 23 august 1939.

I. Marile orientări ale politicii externe sovietice în timpul NEP-ului

1. Germania, un partener privilegiat în Europa.

Până în 1934, principalul acord internațional semnat de URSS a rămas cel încheiat cu Germania, la 16 aprilie 1922, la Rapallo. Primele contacte, comerciale și militare, între cele două țări au început în aprilie 1921, într-un moment când învinșii primului război mondial și bolșevicii, proscriși națiunilor, rămăneau foarte izolați pe plan internațional. Normalizarea relațiilor URSS cu principalele puteri europene s-a lovit de problema majoră a rambursării datoriilor Imperiului rus. Conferința internațională de la Genova (10 aprilie - 19 mai 1922) nu a izbutit să rezolve problema datoriilor ruse, comisarul poporului pentru Afacerile Străine, Cicerin, ridicând problema indemnizațiilor pentru pagubele produse de intervenția străină în timpul războiului civil. În acest context, sovieticii, care veniseră la Genova în scopul de a rupe izolarea lor diplomatică, economică și comercială, și germanii, veniți pentru a încerca să reducă cuantumul reparațiilor, au semnat, în timpul conferinței, tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922). Prin acest acord, cele două părți își anulau reciproc datoriile și restabileau relațiile diplomatice. Înțelegerea a fost completată cu un protocol secret, care permitea Reichswehrului să dispună, în URSS, de centre de instrucție și de fabricare a armamentului, interzise prin tratatul de la Versailles. Colaborarea dintre militariștii germani și sovietici va dura până în 1933.

În ciuda începutului promițător, relațiile sovieto-germane au cunoscut mai multe faze de tensiune în anii '20, pe de o parte din cauza legăturilor privilegiate dintre

Komintern și Partidul Comunist German¹, pe de altă din cauza obsesiei sovietice de a vedea constituindu-se un front antisovietic al statelor capitaliste, de îndată ce Germania schița o apropiere de Franța sau de Marea Britanie.

2. Relații dificile cu Marea Britanie și Franța. Luând act de stabilitatea statului sovietic, după moartea întemeietorului său (ianuarie 1924), numeroase state europene – mai ales guvernul laburist britanic al lui R. Mac Donald și guvernul francez condus de E. Herriot – au recunoscut, în cursul anului 1924, *de jure* URSS. Ameliorarea relațiilor anglo-sovietice a fost însă de scurtă durată. Reveniți la putere în urma unei campanii electorale axate pe „pericolul roșu”, conservatorii britanici au refuzat să ratifice acordul comercial anglo-sovietic semnat, la 8 august 1924, de laburiști. Întrucât sindicatele sovietice au transmis o importantă sumă de bani greviștilor englezi, în timpul grevei generale din 1926, guvernul britanic i-a acuzat pe sovietici de amestec în afacerile interne ale Regatului Unit, a anulat toate acordurile de comerț și a rupt relațiile diplomatice cu URSS (mai 1927). Acestea nu au fost reluate decât în octombrie 1929.

În raporturile cu Franța, cele două principale subiecte de fricțiune au fost problema datoriilor fostului Imperiu rus, pe care guvernul sovietic refuza să le onoreze, și

---

¹ Kominternul (unde K. Radek se ocupa, mai ales, de problemele germane) i-a încurajat, în august 1923, pe comuniștii germani să se revolte împotriva guvernului social-democrat. Nehotărâți, divizați, nesiguri în privința gradului de angajare a sovieticilor în această acțiune, comuniștii germani s-au mărginit la o insurecție la Hamburg, al cărei eșec a suscitât aspre controverse între Stalin și Troțki. (N. a.)

politica franceză în Europa de Est (alianțele încheiate între Franța, Polonia și România erau considerate de URSS ca fiind împotriva intereselor sale).

Cu toate aceste tensiuni, diplomația sovietică a continuat să joace cartea integrării URSS în comunitatea internațională. Deși URSS nu era membră a Societății Națiunilor, ea participa, din 1926, la comisia pregătitoare a Comisiei de Dezarmare. În august 1928, ea a acceptat să se asocieze pactului Briand-Kellog de „renunțare generală la război”.

3. China, un partener privilegiat în Asia. Până în 1928, China a fost percepută de regimul sovietic drept o țară susceptibilă de a bascula, în viitorul apropiat, în lagărul socialist. După începuturi încurajatoare, politica sovietică în China, desfășurată, deopotrivă, prin canalele diplomatice tradiționale și prin cele ale Kominternului, s-a soldat, în 1927, printr-un eșec răsunător.

În 1922-1924, diplomația sovietică, foarte activă, a negociat concomitent cu guvernul „oficial” al Republicii Chineze, stabilit la Pekin/Beijing, un tratat de recunoaștere reciprocă (31 mai 1924), foarte favorabil URSS¹, și cu Kuomintangul/Gomindanul, instalat la Canton. Trimisul Kominternului în China, M. Borodin, a jucat un rol cheie în infiltrarea comuniștilor chinezi în Kuomintang/Gomindan. Instituirea controlului lui Cian Kai-și după moartea lui Sun-Yat-sen (martie 1925), precum și jocul politic primejdios al lui M. Borodin, urmărind „exploatarea contradicțiilor din Kuomintang/Gomindan” și încurajarea formării unui „Kuomintang/Gomindan de stângă”, au precipitat criza.

---

¹ Potrivit acestui tratat, URSS menținea controlul asupra căii ferate din Manciuria și protectoratul asupra Mongoliei exterioare. (N. a.)

La 12 aprilie 1927, Cian Kai-și a ordonat arestarea și masacrarea a mii de comuniști la Shanghai. Câteva luni mai târziu, la ordinul Moscovei, comuniștii chinezi au declanșat o insurecție la Canton (decembrie 1927), zdrobită rapid. În cursul anului 1927, „problema chineză” s-a aflat în centrul dezbaterii politice din URSS, iar „masacrele de la Shanghai” – imputate iresponsabilității lui Stalin – au devenit unul din punctele forte ale argumentării opoziției troțkiste, care, din 1926, preconizase necesitatea de a duce în China o politică prudentă și de a „întreține relații loiale cu toate forțele politice chineze”. Eșecul „revoluției chineze” l-a constrâns pe Stalin, angajat atunci în lupta decisivă împotriva opozițiilor „de stânga” (Troțki) și „de dreapta” (Buharin), să definească noi strategii politice pe plan internațional.

II. Lupta împotriva „social-fascismului” și „agravarea contradicțiilor interimperialiste” (1928-1933)

1. Congresul al VI-lea al Kominternului: o cotitură majoră. Inspirat direct de Stalin, strategiile politice definite la Congresul al VI-lea al Kominternului (iulie - septembrie 1928) permit înțelegerea principalelor orientări ale politicii externe sovietice între 1928 și 1933. Împotriva lui Buharin, pe atunci președinte al Kominternului, care preconiza privilegierea unității de luptă a clasei muncitoare, Stalin, afirmând că țările capitaliste avansate erau în ajunul unei grave crize economice și al unor insurecții revoluționare, a impus Congresului „trei exigențe tactice”:

– refuzul oricărei colaborări cu social-democrația, calificată drept „dușmanul principal” al clasei muncitoare;

– lupta împotriva influenței reformiste asupra clasei muncitoare;

– epurarea partidelor comuniste de toate elementele sovăielnice, îndeosebi de „deviaționiștii de dreapta”.

După dezavuarea lui Buharin, Stalin a pus un fidel, Manuiski, la conducerea Kominternului. Partidelor comuniste din străinătate le-a fost impusă o disciplină severă, mai ales Partidului Comunist German, obligat să-l accepte pe E. Thälman ca secretar general. De acum înainte, este proclamată fără ocolișuri subordonarea totală a intereselor fiecărui partid comunist celor ale Partidului bolșevic. „Este un adevărat revoluționar cel care e gata să protejeze și să apere Uniunea Sovietică fără rezerve, deschis și necondiționat.” (Stalin)

2. Mitul „aggravării contradicțiilor interimperialiste”.

În aprilie 1929, Plenara a X-a a Comitetului Executiv al Kominternului a împins până la capăt logica orientărilor adoptate cu un an mai înainte: social-democrația devine „social-fascism”. Până la sfârșitul lui 1933, diplomația sovietică și Kominternul au neglijat primejdia fascismului german, aflat în plină expansiune. Dimpotrivă, întărirea Germaniei era prezentată ca un „element pozitiv” pentru URSS, în măsura în care ea va determina, în fața „militarismului franco-britanic”, o „agravare a contradicțiilor interimperialiste”. Din 1929 până în 1933, Partidul Comunist German a aplicat cu fidelitate tactica luptei prioritare împotriva social-democrației, contribuind astfel masiv la paralizarea instituțiilor politice ale Republicii de la Weimar. Luarea puterii de către Hitler, scoaterea Partidului Comunist în afara legii, în urma incendierii Reichstagului, nu au modificat, în perioada imediat următoare, tactica Kominternului, care a

refuzat orice autocritică. În aprilie 1933, guvernul sovietic a negociat cu noul regim nazist un protocol de reînnoire a tratatului de la Berlin din 1926.

3. Spre o diversificare a relațiilor diplomatice.

Paralel cu politica sa de raporturi privilegiate cu Germania și cu strategia „clasă contra clasă”, promovată de Komintern, diplomația sovietică s-a străduit să diversifice relațiile sale cu alte țări, să dezvolte schimburile comerciale indispensabile realizării ambițioaselor sale proiecte economice, să asigure securitatea țării. La începutul lui 1929, URSS a semnat cu Letonia, Estonia, Polonia și România un acord numit „Protocolul Litvinov”, care condamna recurgerea la forță pentru reglementarea diferendelor dintre statele semnatare. Începând cu 1931, diplomația sovietică este solicitată de Puterile semnatare ale tratatului de la Versailles, neliniștite de ascensiunea naționalismului în Germania: guvernul francez, condus de E. Herriot, a semnat, la 29 noiembrie 1932, un acord franco-sovietic de neagresiune.

La începutul lui 1933, dorințele formulate de diplomația sovietică încă din 1919-1920 par a fi pe punctul de a se îndeplini: ordinea europeană, născută din tratatul de la Versailles, „impus de tâlharii imperialiști”, era batjocorită, o dată cu reînarmarea fățișă a Germaniei; Societatea Națiunilor și-a dezvăluit neputința; o criză economică de o amploare încă inegalată zguduia lumea capitalistă; sporirea tensiunilor internaționale părea să confirme teoria „agravării contradicțiilor interimperiale”. Or, aceste evoluții atât de așteptate se dovedesc, în cele din urmă, primejdioase pentru URSS. În loc să favorizeze răspândirea comunismului, criza a generat

fascismul; în ceea ce privește „agravarea contradicțiilor interimperialiste”, acestea s-au tradus, înainte de toate, prin dezvoltarea ideologiilor militariste, revanșarde și naționaliste, în Germania și în Japonia, două țări care apar, de acum înainte, ca inamici potențiali ai URSS.

III. URSS în jocul „securității colective” (1934-1939)

1. „Noul curs” al diplomației sovietice. Degradarea relațiilor sovieto-germane în vara anului 1933 a constituit primul semn al schimbării de orientare a politicii externe sovietice. În iunie, URSS a comunicat Germaniei că raporturile militare, care se continuau de zece ani, trebuiau să înceteze din septembrie.

În decembrie 1933, M. Litvinov a expus marile orientări ale „noului curs” luat de diplomația sovietică:

- neintervenție și neutralitate în orice conflict;
- politică de conciliere față de Japonia și Germania, în ciuda orientării de acum deschis antisovietice a acestor două țări;
- deschidere – fără iluzii excesive – spre democrațiile occidentale;
- participare – critică – la politica de securitate colectivă, în cadrul Societății Națiunilor

În timp de doi ani (sfârșitul lui 1933 - începutul lui 1936), acest „nou curs” a obținut unele succese. În 1934, SUA, Cehoslovacia și România au stabilit relații diplomatice cu URSS. În septembrie 1934, URSS a fost admisă în Societatea Națiunilor și a devenit imediat membru permanent al Consiliului. La 2 mai 1935, a fost semnat, la Paris, un pact franco-sovietic de asistență mutuală. Acest anga-

jament (care nu a fost ratificat de Parlamentul francez decât la 28 februarie 1936, după foarte vîi reticențe din partea drepteii¹, rămînea cu toate acestea puțin operativ; spre deosebire de alianța franco-rusă din 1891, el nu era însoțit de nici o convenție militară.

Semnarea pactului franco-sovietic a fost însoțită de oficializarea solemnă a noii strategii a Kominternului, cea a „fronturilor populare”. Cu ocazia vizitei lui P. Laval la Moscova (13-15 mai 1935), Stalin declară public că „aproabă pe deplin politica de apărare națională a Franței pentru a menține forțele sale armate la nivelul securității ei”. Această declarație a atras după sine o schimbare completă a politicii interne a Partidului Comunist din Franța, preludiu la constituirea, două luni mai târziu, a alianței politice dintre comuniști, socialiști și radicali.

Congresul al VII-lea al Kominternului (vara lui 1935) a aprobat strategia „fronturilor populare”, a reafirmat și teoretizat subordonarea generală a politicii diverselor partide comuniste naționale față de politica Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, neputința Societății Națiunilor de a reacționa eficace la loviturile de forță precum agresiunea italiană în Ethiopia și, încă mai grav, lipsa de reacție a Franței și Marii Britanii la remilitarizarea Renaniei (martie 1936) au arătat conducătorilor sovietici extrema precaritate a echilibrului european și necesitatea de a lăsa deschise, pentru a-și asigura securitatea lor, toate opțiunile.

---

¹ Cităm două reacții la acest pact: „Am cumpărat neantul”. (P. Gaxotte); „Întinzând mîna Moscovei, am întins-o comunismului... Am făcut să intre comunismul în cercul doctrinelor convenabile, vom avea probabil ocazia s-o regretăm.” (Pétain) (N. a.)

2. URSS și războiul din Spania. Războiul civil spaniol, care a izbucnit în iulie 1936, a complicat și mai mult jocul diplomației sovietice. Într-o primă perioadă, URSS a încercat să-și limiteze angajarea, aderând la politica de neintervenție preconizată de Franța și Marea Britanie. Guvernul sovietic a așteptat până la 4 octombrie înainte de a-și exprima public sprijinul pentru cauza republicii spaniole. Internaționalizarea războiului civil din Spania, cu angajarea crescândă a regimurilor fasciste din Italia și Germania alături de autorii loviturii de stat, i-a pus pe sovietici în fața unei dileme: a nu se angaja însemna a se expune propagandei troțkiste, care acuza guvernul stalinist de trădare, și a risca dezvoltarea, mai ales în Catalonia, a primului centru al ereziei troțkiste, sub conducerea Partidului Muncitoresc de Unificare Marxistă (PMUM), aliat cu anarhiștii. Pe de altă parte, a se angaja direct însemna a risca să dea imaginea unei țări doritoare „să exporte revoluția”, ceea ce ar fi compromis orice încercare de apropiere de democrațiile occidentale.

Aceste considerente complexe explică particularitățile intervenției sovietice în Spania: o intervenție graduală și limitată (în schimbul unei foarte importante livrări de aur, sovieticii au trimis material militar, adesea de calitate mediocră, și 2000 de „specialiști”, atât cadre NKVD, cât și militari); o intervenție destinată, mai ales, să lupte contra tuturor elementelor „neortodoxe”, nestaliniste, ale stângii spaniole: anarhiști, partizani ai PMUM, troțkiști reali sau bănuți. În acest spirit, „consilierii” sovietici, infiltrați în aparatul de stat spaniol, au înmulțit provocările, apoi au determinat arestarea (în iunie 1937) a principalilor conducători PMUM, încer-

când zadarnic să smulgă „mărturisiri” publice pentru a „confirma” „veracitatea” proceselor de la Moscova.

3. Fallimentul „securității colective”. Procesele, precum și epurarea care au lovit atunci (vara - toamna lui 1937) Armata Roșie au slăbit și mai mult credibilitatea regimului sovietic atât în percepția democrațiilor occidentale, cât și în cea a regimurilor fasciste. La rândul său, pasivitatea occidentalilor față de Anschluss, apoi față de München a accentuat neîncrederea sovieticilor în democrații și i-a făcut să-și piardă ultimele iluzii în ceea ce privește eficacitatea politicii de „securitate colectivă”. Acordul de neagresiune, semnat la 6 decembrie 1938, de G. Bonnet și Ribbentrop, la Paris, a fost interpretat la Moscova ca fiind un semn că lui Hitler i se dădea, mai mult sau mai puțin, mână liberă în Est.

La sfârșitul lui 1938, poziția diplomatică a URSS apărea ca foarte precară, iar pericolul, atât de temut, al unui „front imperialist” cu totul real. Din noiembrie 1936, amenințarea încercuirii se precizase o dată cu semnarea de către Japonia și Germania a „Pactului anti-Komintern” (cărui i s-au alăturat ulterior Italia și Spania). În fața acestei situații, URSS s-a reconciliat cu Cian Kai-și (tratatul de neagresiune chino-sovietic din august 1937) și a semnat un armistițiu (septembrie 1939), apoi un tratat de neagresiune (aprilie 1941) cu Japonia, după violente lupte ruso-japoneze la frontiera siberiană. Situația rămânând foarte încordată, sovieticii, preocupați, înainte de toate, să evite un conflict pe două fronturi, au decis, din primăvara lui 1939, să înmulțească deschiderile spre Germania, continuând însă negocierile cu democrațiile occidentale.

IV. Pactul germano-sovietic și expansionismul sovietic

1. Pactul germano-sovietic. În cursul primăverii și verii lui 1939, diplomația sovietică, condusă de acum înainte de Molotov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului¹, a încercat să joace pe două tablouri: ea negocia cu Franța și Marea Britanie o alianță sovieto-franco-britanică, însoțită de o garanție referitoare la întreaga Europă Orientală, schițând, în același timp, o apropiere de Germania. Fiecare negociază cu gânduri ascunse: occidentalii, doritori, înainte de toate, să împiedice o apropiere germano-sovietică, fac să se prelungească discuțiile și eludează problema de fond: cea a unei adevărate convenții militare. Cât privește pe sovietici, informați de intențiile germane asupra Poloniei, sunt, înainte de toate, preocupați de soarta statelor baltice, pe care doresc să le „recupereze” înainte ca ele să cadă în mâna germanilor. În cursul verii lui 1939, neîncrederea sovieticilor, neliniștiți de perspectiva încheierii unui nou München pe seama polonezilor, a crescut. Trimiterea unor misiuni, franceză și britanică, la Moscova, la începutul lui august, nu a risipit temerea; trimișii occidentali, cu rang subaltern, erau purtătorii unui mandat foarte vag, care excludea din negocieri problemele esențiale (eventuala trecere a trupelor sovietice prin Polonia sau prin statele baltice, angajament precis și numeric privind forțele mobilizate de fiecare din părți, în cazul unei agresiuni germane). La 21 august, delegația sovietică a amânat negocierile cu occidentalii. La acea dată, guvernul sovietic decisese încheierea unui acord cu

---

¹ Care a succedat, la 30 aprilie 1939, lui Litvinov, asociat cu politica de „securitate colectivă”. (N. a.)

Germania. Într-adevăr, de la sfârșitul lui iulie, germanii înmulțiseră contactele și propunerile avantajoase pentru URSS. La 14 august, Ribbentrop a propus să vină la Moscova pentru a semna un veritabil acord politic. La 19 august, guvernul german a semnat un acord comercial – în curs de negociere de la sfârșitul lui 1938 – foarte favorabil URSS și a propus delimitarea unor largi „sfere de interes” sovietice în Europa Orientală. La 23 august, Ribbentrop a venit la Moscova. La 24 august, tratatul de neagresiune, semnat în cursul nopții, a fost dat publicității. Valabil pe zece ani, el intra în vigoare imediat. Acordului îi era anexat un protocol secret, a cărui existență a fost negată de autoritățile sovietice până în 1989. Textul delimita sferele de influență ale celor două țări în Europa de Est: Germaniei îi revenea Lituania; Uniunii Sovietice – Letonia, Finlanda, Basarabia și, după intervenția militară împotriva Poloniei, „teritoriile bielorusă și ucrainene” incorporate de Polonia prin tratatul de la Riga (1920), precum și „teritorii istorice poloneze”.

2. „Protocolul secret” în aplicare. Șaptesprezece zile după atacul nazist împotriva Poloniei, Armata Roșie a invadat și ea această țară. Sporind confuzia polonezilor, prinși între două focuri, intervenția sovietică a întâlnit o slabă rezistență; sovieticii au făcut 230.000 de prizonieri (între care 15.000 de ofițeri). Împărțirea Poloniei a fost pecelluită la 28 septembrie, cu prilejul celei de a doua vizite a lui Ribbentrop la Moscova. În schimbul unei retrageri spre est a frontierei germano-sovietice (până la Bug și nu până la Vistula, cum fusese prevăzut în „protocolul secret”), Germania a acceptat includerea Lituaniei în sfera sovietică de interes.

Îndată după ocuparea fostelor teritorii poloneze, URSS a impus statelor baltice „pacte de asistență mutuală”, în virtutea cărora aceste țări „au acordat” baze militare URSS.

La 31 octombrie 1939, guvernul sovietic a prezentat revendicări teritoriale Finlandei; demilitarizarea frontierei, deplasată la 70 km de Leningrad, cedarea unei baze la Hanko. Față de refuzul finlandez, URSS a deschis ostilitățile la 30 noiembrie. Ocuparea orașului Vâborg a constrâns guvernul finlandez să înceapă tratative de pace. Prin tratatul din 12 martie 1940, URSS a primit istmul ~~Carleiei~~ cu Vâborg. Războiul a demonstrat Germaniei starea de nepregătire și slăbiciunea Armatei Roșii.

Începând din iunie 1940, guvernul sovietic și-a manifestat intenția de a concretiza toate clauzele „protocolului secret” din 23 august 1939. Statele baltice, acuzate de a fi violat „pactele de asistență mutuală” care le legau de Moscova, au fost somate să formeze „guverne de coaliție”, controlate de „comisari politici” sovietici. După crearea acestor guverne, au fost organizate „alegeri”, în urma cărora noile parlamente au solicitat încorporarea țărilor lor la Uniunea Sovietică, cerere „satisfăcută”, la începutul lui august 1940, de către Sovietul Suprem. În aceeași lună, provinciile românești Bucovina și Basarabia au fost, de asemenea, anexate.*

Într-un an (septembrie 1939 - august 1940), grație pactului germano-sovietic, 23 de milioane de locuitori au devenit cetățeni sovietici și patru noi „republici socialiste sovietice” s-au alăturat URSS.

---

* Basarabia și nordul Bucovinei au fost anexate de URSS la 28 iunie 1940. Dezmembrată teritorial (nordul și sudul ei au intrat în componența RSS Ucrainene), Basarabia a devenit, la 2 august 1940, Republică Socialistă Sovietică (unională); nordul Bucovinei și ținutul Herța au fost încorporate RSS Ucrainene. (N. I.)

3. Degradarea relațiilor germano-sovietice. Garanția acordată de Germania României după anexarea de către URSS a teritoriilor românești* a răcit relațiile dintre Berlin și Moscova. De fapt, Hitler ordonase deja (sfârșitul lui iulie 1940) statului său major să studieze, pentru primăvara lui 1941, modalitățile unei ofensive-fulger împotriva URSS. În ciuda invaziei germane în Iugoslavia, apoi în Grecia¹, și a transferurilor masive de trupe la frontiera germano-sovietică, guvernul sovietic a refuzat să creadă în iminența unui atac german, a neglijat numeroase informații privind acest atac, a trimis – foarte scrupulos – produse agricole, petrol și materii prime în Germania și a refuzat să adopte măsuri de precauție la frontierele sale.

---

* În urma dictatului de la Viena, Germania și Italia au acordat, la 30 august 1940, o garanție României. (N. t.)

¹ Aceste operații au avut drept rezultat amânarea, până la 22 iunie 1941, a aplicării planului „Barbarossa”, prevăzut inițial pentru 15 mai. (N. a.)

URSS ÎN RĂZBOI (1941-1945)

I. Invazia nazistă

1. **Planul „Barbarossa”, succesul și limitele „Blitzkrieg”-ului.** Împotriva URSS, Germania nazistă a concentrat 70% din forțele sale militare, sporite de diviziile aliate (române, finlandeze, ungare), adică aproape 5 milioane de oameni: 190 de divizii, din care 30 de blindate, sprijinite de 5.000 de avioane și 4.000 de tancuri. Față de trupele sovietice, răspândite pe un imens teritoriu, superioritatea atacatorilor era de 1,8 în efective, 1,5 în tancuri și 3,2 în avioane moderne.

Planul „Barbarossa” a fost declanșat în zorii zilei de 22 iunie 1941. Luftwaffe domină spațiul aerian sovietic: în 24 de ore, ea a distrus 1.200 de avioane (800 la sol). La capătul a trei săptămâni de lupte, armatele germane au înaintat cu 300 - 600 km în teritoriul sovietic. Ele au ocupat Letonia, Lituania, Bielorusia, Ucraina de pe malul drept al Niprului și Basarabia. Cu toate acestea, între 16 iulie și 15 august, Armata Roșie a reușit să-i oprească pe germani în regiunea Smolensk. Bătălia Smolenskului a însemnat doar o oprire temporară a Blitzkrieg-ului, dar ea a avut urmări importante pe plan strategic și psihologic. La 23 august, Hitler a fixat armatelor sale două obiective: Moscova și resursele economice ale Ucrainei și ale Caucazului. În timp ce, la centrul frontului, ofensiva germană bate pasul pe loc, ea progresează rapid în nord-vest (începutul blo-

cadei Leningradului, 9 septembrie) și în sud-vest (ocuparea Kievului, 10 octombrie). La centru, după căderea Smolenskului, von Bock a lansat, la 24 septembrie, operațiunea „Taifun”, având ca obiectiv Moscova. La 5 octombrie, a fost străpunsă prima linie sovietică de apărare între Rjev și Viazma, apoi o a doua, la Mojaisk, în ziua de 10 octombrie. După ocuparea orașelor Kaluga (12 octombrie) și Kalinin (14 octombrie), autoritățile au început evacuarea din Moscova la Kuibășev a principalelor servicii administrative și diplomatice. La 16 octombrie, o adevărată panică a pus stăpânire pe sute de mii de moscoviți, care au încercat să fugă din capitală. În timp ce toată populația era mobilizată pentru o „ridicare în masă”, care amintea de orele eroice din 1812, armata germană a ajuns până în suburbiile Moscovei. La 6 decembrie, însă, Armata Roșie a declanșat o contraofensivă în fața trupelor germane cu căi de comunicație întinse excesiv, insuficient aprovizionate, prost protejate împotriva frigului. Spre sud, trupele sovietice au recucerit Kaluga și Orel; spre nord, Kalinin. Înaintarea a durat două luni (150 - 200 km), dar, în februarie 1942, ofensiva și-a pierdut forța, în parte din lipsă de materiale. Cu toate acestea, în primăvara lui 1942, situația rămânea alarmantă: prăbușirea militară din primele cinci luni de război se soldase cu ocuparea de către inamic a unor regiuni vitale, grupând aproape 40% din populația sovietică, care dădeau, în timpuri normale, două treimi din cărbunele, oțelul și aluminiul țării, precum și 84% din zahăr și 40% din producția cerealieră.

2. „Armata Roșie asasinată”. Arhivele disponibile astăzi confirmă ceea ce a scris, în anii '60, istoricul sovietic A. Nekrici (*Armata roșie asasinată*): responsabilitatea zdrobitoare a conducerii de partid și a lui Stalin, îndeosebi,

în dezastrul militar sovietic din 1941. Această responsabilitate se situează la patru nivele:

- concepții militare total inadaptate la situație: după Stalin, armata trebuia să fie pregătită pentru un război ofensiv; în cazul ipotetic al unei agresiuni, aceasta trebuia să fie imediat contracarată printr-o ridicare generală a proletariatului occidental;

- o eroare globală de apreciere a amenințării naziste în iunie 1941: Stalin nu a ținut seamă de foarte numeroasele informații, care, de la începutul lui 1941, anunțau o apropiată invadare a URSS de către forțele naziste. Până în ultima clipă, Stalin a refuzat să ordone măsuri de alarmare, de mobilizare și de transferare a trupelor, măsuri care fuseseră cerute de șefii militari. În seara zilei de 22 iunie, când trupele germane trecuseră Niemenul, asediau Brestul și înaintau spre Lvov. Înaltul Comandament sovietic dădea armatei directiva sinucigașă de „a trece la ofensivă”;

- o politică de înzestrare a armatei prea tardivă și incompletă; în ciuda progreselor indiscutabile, realizate în anii '30, înzestrarea cu tehnică militară a Armatei Roșii suferea de absența unei planificări coerente. Intervenția permanentă a lui Stalin în alegerea materialului s-a dovedit, adesea, dezastruoasă. Până la sfârșitul lui 1940, s-a dat prioritate fabricării, în mari cantități, a materialului tradițional, „planificat” cu mulți ani înainte. Producția noilor modele (Mig - 3, tancul mijlociu T - 34, tancul greu KV) nu a fost stimulată, sub impulsul generalului Jukov și al lui Șapoșnikov (comisar-adjunct la Apărare), decât în urma campaniei dezastruoase din Finlanda;

- o profundă dezorganizare a corpului ofițeresc, în urma epurărilor din anii 1937-1938; aceste epurări au eliminat cea mai mare parte a conducătorilor și ofițerilor

experimentați. La începutul războiului, mai puțin de 10% din ofițeri absolviseră cursuri militare superioare, în vreme ce 75% din ofițerii și comisarii politici dețineau funcțiile lor de mai puțin de un an.

3. Evacuare, reconversiune și solidaritate allată.

Catastrofa militară din 1941 și ocuparea de către inamic a unor imense teritorii au pus de la început problema evacuării potențialului industrial și a oamenilor, precum și a reconversiunii. La 24 iunie a fost creat un Consiliu al Evacuării (prezidat de L. Kaganovici), care a organizat, în cinci luni, deplasarea a 1.530 de mari întreprinderi din regiunile occidentale spre Volga, Ural, Kazahstan și Siberia. Peste 11 milioane de persoane au fost evacuate (vara 1941 - vara 1942) de pe teatrul de operații și din zonele limitrofe. Întreaga populație adultă deplasată (în majoritate femei) a fost de îndată integrată în producție și constrânsă să lucreze în condiții foarte dure (ziua de muncă de 12 - 14 ore, locuințe improvizate, aprovizionare precară). Această forță de muncă a contribuit, totuși, în chip decisiv, la reluarea spectaculoasă a producției industriale.

Întocmai ca ansamblul instituțiilor și organismelor existente (comisariate ale poporului, armata și chiar Partidul), Consiliul de Evacuare era coordonat de un organism excepțional, puternic centralizat și înzestrat cu o putere absolută: Comitetul de Stat al Apărării, creat la 30 iunie și prezidat de Stalin. Acesta concentra de acum înainte toate puterile, autodesemnându-se comisar la Apărare (19 iulie) și Comandant Suprem al armatei (8 august).

Din primele zile ale războiului, calculele lui Hitler privind izolarea politică a Uniunii Sovietice s-au dovedit greșite. Negocierile dintre URSS și Marea Britanie au dus la un

acord de cooperare, semnat la 12 iulie 1941, urmat, la 16 august, de un acord economic de comerț și de credit. În urma misiunii consilierului său, Hopkins, la Moscova, președintele Roosevelt a acceptat să acorde URSS un prim împrumut de 1 miliard de dolari fără dobândă, în virtutea legii de lend-lease. La 1 octombrie 1941, Harriman, Beaverbrook și Molotov au semnat la Moscova un acord tripartit privind furnizarea către URSS de armament, echipament militar și materii prime strategice.

II. Cotitura în război (vara 1942 - vara 1943)

1. Înfrângerile sovietice din vara lui 1942. Din aprilie până în octombrie 1942, Armata Roșie a suferit o nouă serie de înfrângeri. În aprilie - iunie, sovieticii au eșuat în încercarea lor de a despresura Leningradul; în mai, ofensiva germană la Kerci, în Crimeea, a dus la un dezastru al sovieticilor. La 2 iulie a căzut Sevastopolul. În aceeași zi, germanii au străpuns apărarea sovietică la joncțiunea fronturilor Briansk și de sud-vest, ceea ce le-a permis să ocupe Voronejul (12 iulie), apoi Vorosilovgradul (19 iulie). La 15 iulie, o altă linie de apărare sovietică a fost străpunsă pe Don; la 24 iulie, Armata Roșie a abandonat Rostovul. Aceste înfrângeri au fost însoțite de scăderea brutală a disciplinei în rândurile trupelor sovietice, pe care Comandamentul a încercat să o stăvilească prin faimosul ordin de zi nr. 227, semnat de Stalin: „Nici un pas înapoi!”

Amețit de victorii, Hitler a comis încă o dată aceeași greșeală ca și în cazul ofensivei asupra Moscovei, fixând armatelor sale două axe de atac simultane: spre

Stalingrad, pe de o parte, spre Marea Caspică și Caucaz, pe de alta. În august, germanii s-au îndreptat spre Caucaz, fără a întâlni rezistență, trecând peste Kuban. Continuând ofensiva, avangărzile germane au atins marele masiv al Caucazului.

2. Stalingrad și Kursk: două victorii sovietice decisive. Efortul principal al germanilor s-a îndreptat însă spre Volga și, mai ales, spre Stalingrad. La 23 august 1942, Armata a VI-a a lui Paulus a atins Volga dinspre nord-vest, ținând astfel sub foc Stalingradul. Jukov, numit comandant suprem adjunct¹, a fost trimis la Stalingrad pentru a coordona și conduce operațiile. La 12 septembrie, germanii au lansat ceea ce ei credeau a fi asaltul final. Luptele s-au desfășurat aproape cinci luni, uzină cu uzină, casă cu casă. La 15 octombrie, germanii au atins Volga dinspre sud, dar epuizați, cu liniile de aprovizionare întinse excesiv și pierzând 70.000 de oameni, precum și superioritatea în blindate și avioane. Planul pus la punct de Jukov („Planul Uranus”) ținea cont de fragilitatea pozițiilor germane între Don și Volga și prevedea o manevră de încercuire a inamicului. Lansată la 19 noiembrie, ofensiva sovietică a obținut efectul de surpriză scontat. În câteva zile, străpungerea a reușit. Armata a VI-a și o parte a Armatei a IV-a blindate (în total 330.000 de oameni) au fost încercuite. La 2 februarie 1943, trecând peste interdicția lui Hitler, Paulus capitulează. Luată în ansamblu, bătălia de la Stalingrad a dus la dispariția, în șase luni, a 800.000 de oameni din forțele Axei.

---

¹ Pentru prima dată, în regimul sovietic, un militar devenea al doilea personaj în stat. (N. a.)

Această cotitură în desfășurarea războiului a fost amplificată de o înaintare generală a Armatei Roșii pe un front imens, de la Leningrad la Caucaz. Pentru a evita să fie încercuite la rândul lor, armatele germane din Caucaz s-au retras cu 600 km, până la vest de Rostov, eliberat la 14 februarie 1943. În februarie-martie 1943, Voronej, Kursk, Harkov și cea mai mare parte a Donbassului au fost recucerite de sovietici; Armata Roșie a izbutit să degajeze un culoar de 10 km, slăbind astfel blocada Leningradului, în cursul căreia 900.000 de oameni au murit, cei mai mulți din cauza foametei și a epuzării.

În ciuda gravelor înfrângeri ale armatei sale, Înaltul Comandament german a decis, în mai 1943, să reia inițiativa și să reducă „ieșindul” de la Kursk („Operația Citadelă”). Pregătirea ofensivei germane prelungindu-se mult timp, Armata Roșie a avut timp să-și regrupeze forțele, care le depășeau acum cu mult pe cele ale inamicului. De la 10 la 20 iulie s-a desfășurat la Prohorovka, în apropiere de Kursk, cea mai mare bătălie de tancuri din cel de al doilea război mondial. Blindatele germane au fost zdrobite și, la 3 august, sovieticii au contraatacat pe linia Orel - Kursk - Belgorod. Bătălia de la Kursk, în cursul căreia au fost înfrânte cele mai bune divizii blindate germane, echipate cu ultimele modele de tancuri, a marcat, șase luni după Stalingrad, a doua cotitură a războiului pe frontul rus.

III. Pentru a înțelege revirimentul sovietic

1. Reconversia economiei sovietice și consecințele sale. Nu se pot înțelege victoriile sovietice de la sfârșitul lui 1942 și din vara lui 1943 fără a evoca formida-

bila reconversiune a economiei, orientată în întregime spre efortul militar. Pentru a remedia lipsa mâinii de lucru (11 milioane de oameni erau sub drapel), guvernul a decretat (februarie 1942) „mobilizarea pentru lucru” a populației urbane, apoi (noiembrie 1942) a celei rurale. În 1942, 3 milioane de persoane au fost trecute, din dispoziția autorităților, în industrie; Gulagul (de unde 1 milion de deținuți au fost eliberați pentru a fi trimiși pe front) a sporit „contractele” cu întreprinderile, școlile profesionale au accelerat formarea elevilor. S-a produs o puternică feminizare a mâinii de lucru, precum și o reînnoire importantă a clasei muncitoare. În patru ani, productivitatea în industrie, revelatoare pentru amploarea efortului uman, a crescut cu 40%.

La sfârșitul lui 1942, producția de material militar sovietic a depășit simțitor producția germană în cantitate și, uneori, în calitate. Mâna de lucru a deținuților din lagăre a contribuit incontestabil la avântul producției militare.

2. Rolul ajutorului aliat. Sovieticii au avut întotdeauna tendința de a subevalua importanța livrărilor aliate de care au beneficiat în virtutea acordurilor de împrumut și închiriere. Acestea, subliniază ei, nu au reprezentat decât 4% din producția totală de război a URSS. Problema livrărilor a dat naștere, la cel mai înalt nivel, la o corespondență abundentă, cu o nuanță de nemulțumire. Aliații îi acuzau pe sovietici de „ingraturdine”, în timp ce aceștia din urmă îi bănuiau pe Aliați că vor să înlocuiască, prin acest aport material, deschiderea, atât de des cerută de Moscova, de la sfârșitul lui 1941, a „celui de al doilea front”.

În realitate, livrările pe baza legii de împrumut și închiriere au jucat un rol economic important, permițând economiei sovietice să reducă dezechilibrele și să se specia-

lizeze în producția militară, fără a se teme de ruptura circuitelor economice prin abandonarea tuturor celorlalte obiective ale unei creșteri echilibrate.

3. Barbaria nazistă și eșecul „Ostpolitik”-ului. Un alt factor care a contribuit la răsturnarea situației în favoarea URSS, în vara lui 1943: barbaria nazistă a provocat o puternică descurajare în toate teritoriile ocupate, excluzând orice velleitate de colaborare, în rândurile unei populații – mai ales rurale – care suferise atât de mult sub regimul sovietic.

În viziunea hitleristă a viitorului Germaniei, invadarea URSS răspundea unui anumit număr de obiective precise: lichidarea bolșevismului (fenomen deopotrivă „velicorus” și evreiesc, două calificative, deopotrivă, vrednice de ură), distrugerea statului sovietic, cucerirea de spațiu vital în Est, pentru a pune astfel definitiv capăt conflictului dintre elementul german și cel slav. Atitudinea relativ favorabilă a primelor populații cucerite (în zonele de la frontierele de vest, încorporate la URSS în 1939-1940), capturarea a milioane de oameni, descumpăniți de condițiile în care se desfășuraseră primele lupte, i-au confirmat pe conducătorii naziști în convingerile lor, potrivit cărora Estul era populat de suboameni, obișnuiți să se supună violenței învingătorului. Aceasta s-a manifestat prin exterminarea masivă a evreilor¹ și a comuniștilor². În ceea ce privește prizonierii de război sovietici (2 milioane la sfârșitul lui

---

¹ Evreii ucraineni, bieloruși și ruși, sistematic executați fie pe loc (Baby Iar, în apropiere de Kiev), fie în lagărele de concentrare din Polonia și Germania, au constituit unul din principalele contingente (1,1 milioane) ale celor 6 milioane exterminate de naziști. (N. a.)

² „Decretul privitor la comisari” prevedea execuția imediată a tuturor cadrelor politice sovietice. (N. a.)

1942; 5,75 milioane la 1 mai 1944), aceștia au fost victimele unui tratament neomenos. În cursul războiului, 3,3 milioane au pierit, masacrați în masă, înfometați, trimiși în lagăre cu un regim deosebit de riguros.

Organizarea teritoriilor ocupate pune în lumină refuzul lui Hitler de a lua în considerație altă soluție decât aceea a „colonialismului integral”. Teritoriile ocupate au fost organizate în trei modalități: alipirea la alte state, administrație civilă, administrație militară. Prelungirea războiului a încurajat (vara lui 1942 - începutul lui 1944) pe partizanii „Ostpolitik”-ului teoreticianului nazist A. Rosenberg – întemeiată pe dezagregarea etnică a URSS – să schițeze o „politică selectivă” de colaborare cu unele popoare din Uniunea Sovietică. Germanii au sprijinit, astfel, aspirațiile la autonomie ale karaciaevilor, kabarzilor, balkarilor, cecenilor și au înlesnit crearea unui Comitet central musulman la Simferopol.¹ Balticii au beneficiat, de asemenea, de un statut privilegiat, cu propriile lor guverne naționale, desigur germane, dar care, fiind intermediari între localnici și ocupant, s-au bucurat de sprijinul populației. Pentru teoreticienii „Ostpolitik”-ului, Ucraina trebuia să joace un rol fundamental în dezagregarea națională a URSS. Totuși, considerând această regiune ca vitală pentru interesele economice ale Reichului, Hitler a refuzat să facă din ea un câmp de experiență pentru teoriile naționale ale lui Rosenberg. Aici, ca și în Rusia, regimul de ocupație a fost de o extremă brutalitate, și germanii au pierdut repede orice credit într-o regiune care, cel puțin în partea ei occidentală, făcuse, inițial, o primire mai degrabă favorabilă trupelor germane.

---

¹ Cu toate acestea, naziștii nu au acordat niciodată tătarilor din Crimeea autonomia de care beneficiau locuitorii regiunilor de munte din Caucaz, de teamă să nu renască mișcarea panturanică, zdrobită de puterea sovietică la începutul anilor '20. (N. a.)

Incoerentă, sfâșiată între mai multe orientări, neținând niciodată seama de interesele populației locale, „Ostpolitik” s-a soldat cu un eșec.

În teritoriile ocupate, rezistența s-a organizat, iar mișcarea de partizani s-a întărit. Până la 30 mai 1942, dată la care Înaltul Comandament sovietic a creat un stat major central al partizanilor, condus de la Moscova, mișcarea a rămas – în mare parte – în afara oricărui control, nu numai militar, ci și politic. Barbaria nazistă și rechizițiile brutale de muncitori pentru Germania (peste 4,2 milioane între 1942-1944) au stimulat rezistența care, începând din toamna lui 1942, controla „adâncul țării” într-un număr de regiuni ocupate – sudul Bielorusiei, provinciile Briansk, Smolensk, Orel). Începând de la sfârșitul lui 1942, întinderea excesivă a legăturilor germane a conferit partizanilor o însemnătate sporită. În 1943, grupurile de partizani au executat aproape 3.000 de acte de sabotaj pe căile ferate, încetinind transportul de material militar german spre front, dar atrăgând represalii teribile ale trupelor SS împotriva populației civile (mai multe mii de sate au fost arse numai în Bielorusia). Cu toate acestea, în ciuda unui aport militar de netăgăduit, a unei forțe care reținea 10% din efectivele germane de pe frontul de est, comandamentul Armatei Roșii s-a manifestat tot timpul reticent față de o mișcare scăpată – pentru un timp – oricărui control și care fusese martora vidului politic din vara lui 1941.

4. Patriotism, slăbirea controalelor și consens social. În fața dezastrelor militare din primele luni ale războiului, regimul a făcut apel la valorile ruse, naționale și patriotice. Discursul radiodifuzat al lui Stalin, din 3 iulie 1941, a evocat „marea primejdie care amenință Patria” și s-a refe-

rit la „marea națiune rusă a lui Plehanov, Lenin... a lui Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski, Cehov, Suvorov și Kutuzov“, care trebuia apărată în acest „război sfânt“, botezat curând „Marele război de apărare a Patriei.“ Această orientare a fost confirmată de restaurarea valorilor, a gradelor și codurilor tradiționale în armată, prin suprimarea corpului comisarilor politici în beneficiul unui comandament unic.

Apropierea de Biserica ortodoxă, legată indisolubil de trecutul național, constituie al doilea aspect al evoluției ideologice a regimului în timpul războiului. Biserica ortodoxă a contribuit ea însăși la facilitarea acestei schimbări. Încă de la 22 iunie 1941, mitropolitul Serghei a dat, într-o scrisoare pastorală, binecuvântarea Bisericii pentru „apărarea frontierelor sfinte ale Patriei“. În cursul anului 1942, mitropoliții Alexei și Nicolae au fost invitați să participe la lucrările Comisiei de anchetă asupra crimelor germane. La 4 septembrie 1943, cei trei mai înalți ierarhi ai Bisericii ortodoxe ruse au fost primiți de Stalin la Kremlin. Stalin a autorizat alegerea unui nou patriarh în scaunul rămas vacant din 1924. În octombrie 1943, guvernul a creat un Consiliu pentru problemele Bisericii ortodoxe și a permis redeschiderea unui număr de biserici închise în anii '30.

A treia evoluție ideologică, destinată să regrupeze națiunea în jurul valorilor tradiționale și patriotice, a fost personalizarea, tot mai accentuată, a puterii supreme și identificarea lui Stalin cu Cauza sfântă, aceea a Patriei. Concentrând, pentru prima dată din 1917, puterile Partidului și ale statului, tradițional disociate, Stalin a luat locul lui Molotov la președinția Consiliului Comisarilor Poporului, a preluat conducerea Comitetului de Stat pentru Apărare, a Marelui Cartier General, a Comisariatului

Poporului pentru Apărare, înainte de a se numi pe sine mareșal și, apoi, generalisim.

Aceste evoluții convergente – și care aveau să devină elemente stabile ale ideologiei în perioada postbelică (noile relații dintre stat și Biserică, accentul pus pe coeziunea națională, axată pe ideea de patrie sovietică, moștenitoarea marii națiuni ruse, personalizarea crescândă a puterii) – coexistau cu unele relaxări de scurtă durată, care nu s-au prelungit mai mult decât războiul: o anumită slăbire a controlului economic asupra țărănimii și a controlului ideologic asupra intelectualității. Pentru a compensa predarea – la prețuri scandalos de scăzute – a cvasitotalității recoltei colective, autoritățile locale, de altminteri foarte slăbite, au trebuit să lase colhoznicilor o mai mare libertate pentru a-și vinde produsele personale. În cursul războiului, piața colhoznică (piața liberă) s-a dezvoltat, furnizând 50% din cumpărăturile alimentare ale orașenilor, față de 20% înainte de război.

În sfera culturală, controlul ideologic a fost atenuat. Relaxarea – relativă – a controalelor politice și ideologice s-a manifestat, de asemenea, în recrutarea masivă, hotărâtă în august 1941, ca membri de partid a „tuturor celor care se distinseseră pe câmpul de luptă”. În cursul războiului, 4 milioane de sovietici, în mare majoritate militari sub drapel, au intrat în Partid, pentru valori ce exaltau patriotismul și măreția națională.

Exacerbat de atrocitățile naziste, sentimentul patriotic a consolidat consensul social, care a fost arma principală de supraviețuire a URSS. Este de netăgăduit că, în 1944, mecanismele sociale funcționau mult mai puțin haotic decât în 1937-1938.

IV. Spre victorie (vara 1943 - mai 1945)

1. Conferința de la Teheran. La sfârșitul anului 1943, după cotitura de la Kursk pe frontul rus, debarcarea anglo-americană în Italia și răsturnarea regimului mussolinian, victoria se întrevedea, mai mult sau mai puțin apropiată, dar sigură. Aliații au hotărât să-și coordoneze acțiunile și să-și definească proiectele postbelice. De la 28 noiembrie la 1 decembrie 1943, conferința de la Teheran a reunit, pentru prima dată, pe Churchill, Roosevelt și Stalin. Exploatarea, cu abilitate, sentimentul de culpabilitate al occidentalilor pentru nedeschiderea unui veritabil al doilea front, promis de mult timp și mereu amânat, și divergențele dintre Statele Unite și Marea Britanie, Stalin a obținut satisfacție în mai multe puncte fundamentale:

- promisiunea unei debarcări în Franța, cel mai târziu în mai 1944;
- deplasarea frontierelor Poloniei spre vest și, în consecință, recunoașterea, pentru moment neoficială, de către occidentali, a „liniei Curzon” ca viitoare frontieră orientală a Poloniei;
- recunoașterea pretențiilor sovietice asupra Königsberg-ului;
- anexarea statelor baltice ca fiind „conformă voinței populației”.

În schimbul acestor câștiguri majore, URSS a acceptat să declare război Japoniei cel mai târziu la trei luni după încheierea războiului în Europa.

2. Ofensiva sovietică în anul 1944. După acest succes diplomatic, sovieticii, ale căror forțe surclasau acum, în toate domeniile, pe cele ale germanilor, au lansat, în ianuarie 1944, o nouă ofensivă, în urma

căreia a luat definitiv sfârșit (27 ianuarie) blocada Leningradului, după 870 zile de asediu. În aprilie-mai, Ucraina de pe malul apusean al Niprului, precum și Crimeea au fost eliberate. La 5 iulie, Armata Roșie a trecut vechea frontieră (dinainte de 1939) a Poloniei. După o înaintare de 600 de km, în cinci săptămâni, Armata Roșie a ajuns, la 1 august 1944, până în suburbiile Varșoviei, pe malul drept al Vistulei.

În urma descoperirii, în februarie 1943, a gropilor comune de la Katyn¹, relațiile dintre URSS și guvernul polonez în exil de la Londra au fost suspendate. După intrarea Armatei Roșii în Polonia, URSS a înlesnit crearea, la Lublin, a unui Comitet Național de Eliberare, condus de comunistul B. Bierut. Pentru a-și afirma legitimitatea și a primi trupele sovietice în calitate de „gazdă”, guvernul polonez în exil a ordonat o insurecție generală la Varșovia (1 august). Pretextând întinderea excesivă a legăturilor sale și oboseala oamenilor, Înaltul Comandament sovietic a refuzat trecerea Vistulei de către Armata Roșie pentru a-i ajuta pe insurgenți. După 62 de zile de rezistență eroică, Armia Krajowa a capitulat. Varșovia a fost rasă de germani, elita poloneză decimată.

---

¹ Germanii au descoperit aceste gropi comune în februarie 1943. Ele cuprindeau corpurile a mii de ofițeri polonezi, făcuți prizonieri în 1939 de către sovietici. Aceștia au pretins până la sfârșitul anilor '80 că ofițerii polonezi fuseseră masacrați de către naziști. Publicarea recentă (1993) a ordinului de execuție a peste 10.000 ofițeri, semnat de Beria și de Stalin, pune capăt definitiv polemicii privind responsabilitatea pentru acest masacru*. (N. a.)

* Ordinul, din 5 martie 1940, prevedea executarea, în total, a 25.700 de persoane (foști ofițeri, moșieri, funcționari etc.). Textul a fost reprodus în „Voprosi Istorii”, 1993, nr.1, p.17-19. Potrivit unui raport al lui A. N. Șelepîn, președintele KGB, către N. S. Hrușciov, din 3 martie 1959, NKVD a executat, în anul 1940, 21.857 de polonezi. (N. t.)

În toamna lui 1944, Înaltul Comandament sovietic a îndreptat o parte importantă a trupelor sale spre Balcani, Ungaria și Austria, pentru a o lua înainte anglo-americanilor în această parte a Europei. La sfârșitul lui august, Armata Roșie a invadat România; la 12 septembrie, românii au semnat un armistițiu, prin care România primea Transilvania (anexată de unguri)*, dar ceda Uniunii Sovietice Basarabia și Bucovina de Nord. În octombrie, Armata Roșie a ocupat Debrecen (Debrecin) și a instalat aici un guvern provizoriu ungar. Budapesta, apărată de trupe germane, nu a căzut, totuși, decât la 11 februarie 1945. După vizita lui Tito la Moscova (începutul lui septembrie 1944), trupele sovietice au intrat în Iugoslavia. Astfel, din octombrie 1944, o mare parte a Europei Orientale a trecut sub control sovietic. Venind la Moscova, Churchill a luat act de aceste realități. El a acceptat traseul frontierelor poloneze, impus de Stalin (linia Oder-Neisse la vest, linia Curzon la est), precum și formarea unui guvern polonez de „uniune națională”. El a recunoscut preponderența sovietică în România, Bulgaria și Ungaria. Stalin, în schimb, a abandonat orice pretenție asupra Greciei și, în consecință, nu a mai acordat nici un sprijin comuniștilor din ELAS**. În privința regimului din Iugoslavia, soarta acestuia a rămas în suspensie.

3. Conferința de la Ialta și victoria. Conferința de la Ialta (4-11 februarie 1945) a avut drept obiectiv

---

* Convenția de armistițiu cu România (12 septembrie 1944) declara nul „arbitrajul” de la Viena și prevedea că „Transilvania (sau cea mai mare parte a ei)” revine României. (N. t.)

** Armata populară de eliberare a Greciei, aflată sub controlul partidului Comunist din Grecia. (N. t.)

modalitățile de organizare a lumii postbelice. Folosind cu abilitate, ca și la Teheran, divergențele dintre britanici și americani și încrederea pe care i-o arăta Roosevelt, foarte grav bolnav, Stalin și-a sporit avantajul și a obținut, mai ales, satisfacție în următoarele puncte:

- trei locuri (Rusia, Ucraina, Bielorusia) la Conferința de constituire a ONU, care urma să se deschidă la San Francisco, în ziua de 25 aprilie;

- confirmarea frontierelor occidentale și orientale ale Poloniei după dorințele URSS;

- legitimitatea Comitetului de la Lublin, care avea să constituie, „cu aliați conducători democratici polonezi”, nucleul viitorului guvern polonez;

- cedarea insulelor Kurile, a părții meridionale a Sahalinului, cedarea prin închiriere a Port Arthur-ului, exploatarea complexului feroviar din Manciuria, în schimbul intervenției sovietice împotriva Japoniei, în trei luni după capitularea Germaniei;

- recunoașterea temeiniciei cererilor de reparații formulate de sovietici: 10 miliarde de dolari (adică jumătate din reparațiile totale cerute Germaniei).

Trei săptămâni înainte de deschiderea conferinței de la Ialta, Armata Roșie lansase ofensiva finală, venind astfel în ajutorul occidentalilor, surprinși de contraofensiva germană din Ardeni. La 10 martie, trupele sovietice au trecut Oderul. Acoperit dinspre nord de Rokossovski și dinspre sud de Koniev, Jukov a aruncat, la 12 aprilie, 2 milioane de oameni împotriva Berlinului, devenit o fortăreață. La 25 aprilie, armata sovietică a făcut joncțiunea cu armata americană pe Elba. La 2 mai, generalul Ciuikov a primit capitularea garnizoanei din Berlin. Ultimele lupte importante s-au desfășurat în Boemia; la 9 mai, Armata Roșie a intrat în Praga. Câteva ore mai înainte, Keitel semnase actul de capitulare fără condiții a Germaniei.

STALINISMUL DESĂVÂRȘIT (1945-1953)

Perioadă încă puțin cunoscută, anii 1945-1953 marchează desăvârșirea unei logici economice și politice instalate la sfârșitul NEP-ului. De o mare coerență, contrastând cu prima fază a stalinismului – cea a anilor '30 -, fază paroxistică, caracterizată prin excese și lipsă de măsură, anii de după război conturează un stalinism desăvârșit, naționalist, apăsător și conservator.

I. Revenirea la modelul antebellic și întărirea controalelor

1. Revenirea la modelul antebellic. Revenirea la pace implica necesitatea de a reconstrui o țară devastată de război – 26 de milioane de morți, 25 de milioane de persoane fără adăpost, distrugeri evaluate la aproape 7.000 milioane de ruble, adică de cinci ori și jumătate venitul național din 1940 –, dar și de a alege căile acestei reconstrucții. Avea să fie încurajată, sistematizată chiar acea „orientare spre gestiunea prin consens” (J. Sapir), care constituise, alături de naționalism și de patriotism, unul din elementele majore ale consensului național din timpul războiului, sau avea să se revină la modelul de dezvoltare din anii '30? Această întrebare capitală pare a fi făcut obiectul unor vii dezbateri în iarna 1945-1946.

Adoptat de Sovietul Suprem în martie 1946, al IV-lea Plan cincinal, numit „Planul reconstrucției”, fixa obiective

ambitioase creșterii economice, dar, la prima vedere, mai puțin nerealiste și mai echilibrate decât cele ale planurilor antebelice. Cu toate acestea, în fața „pasivității” mînii de lucru, epuizate și înfometate, regimul a recurs la discursul productivist și la arsenalul represiv. Primăvara lui 1946 a fost marcată de o mare campanie productivistă și de o serie de decrete destinate să fixeze muncitorii de locul de muncă. Întocmai ca în 1936-1937, a avut loc o reluare a mișcării stahanoviste: Stahanovul celui de al IV-lea Plan cincinal a fost A. Filipov, un „puitor de cărămizi” angajat în „întrecerea socialistă” pentru reconstrucția orașelor-martir. Anii 1947-1953 au fost martori ai reproducerii acelorași fenomene economice și sociale, ai aceluiași ciclu ca și în anii '30:

- o creșterea puternică a investițiilor pentru șantiere, adesea neterminate, însoțită de fenomene inflaționiste, determinate de penurii și de dificultăți de aprovizionare;

- o foarte mare nevoie de mână de lucru din partea întreprinderilor, preocupate, mai mult, să obțină maximum de muncitori și de utilaj, decât să creeze condiții pentru creșterea productivității;

- un puternic aflux (7 milioane) de lucrători neexperimentați, veniți de la țară, ceea ce a generat „fenomene negative”, precum recrudescența absenteismului, instabilitatea persistentă a mînii de lucru, producția defectuoasă, probleme de disciplină a muncii;

- persistența unui nivel de viață foarte coborât: analiza consumului dezvăluie că, în orașe, nivelul din 1928 (abia' echivalent celui din 1913) nu a fost atins decât în 1954, nivelul din 1940 (inferior celui din 1928) fiind atins în 1951.

Ca și în anii '30, dificultățile cele mai grave s-au manifestat pe „frontul agricol”. În discursul său din 9 februarie 1946, Stalin anunțase încheierea raționalizării produselor

pentru toamna lui 1946. Câteva luni mai târziu, aceste promisiuni nefondate au fost amânate *sine die* din cauza unei „întârizeri în campania de colectare”. Acest eufemism ascundea o adevărată foamete (care a lovit, mai ales, regiunile Kursk, Voronej, Tambov, Orel) provocată, în parte de secetă, dar, mai ales, de voința statului de a exporta produse agricole, indiferent de consecințe. Ca și foametea din 1932, cea din 1946 (500.000 de victime) a fost trecută cu totul sub tăcere. Punând problemele agricole pe seama „poftei de câștig de pe loturile individuale”, guvernul a lansat o vastă campanie pentru „lichidarea violărilor statutului colhoznic”. În 1946-1948, administrația a recuperat peste zece milioane de hectare „însușite ilegal”. Legislația represivă din 4 august 1932 a fost „reactualizată” printr-un decret din 7 iunie 1947, stipulând că orice „atingere adusă proprietății de stat sau colhoznice” este pasibilă de o pedeapsă între cinci și douăzeci și cinci de ani de muncă silnică. În timp ce cotele livrărilor obligatorii erau reevaluate anual, prin creșteri, prețurile plătite de stat colhoznicilor pentru produsele agricole rămăneau, în 1952, inferioare prețurilor plătite în 1940. La începutul anilor '50, degradarea economică și financiară a colhozurilor a atins un nivel care amenința echilibrul economic în ansamblu.

Contrastul dintre penuria cotidiană și megalomania stalinistă pentru „marile proiecte” nu a fost niciodată atât de mare; acești ani au înregistrat o adevărată „proliferare” a tot felul de planuri: planuri de dezvoltare a centralelor electrice gigantice, „planul stalinist de transformare a naturii”, care, prin abaterea cursurilor fluviilor siberiene și prin lucrări gigantice de împădurire și irigare, pretindea să transforme climatul regiunilor aride din sudul țării, proiectul de „agro-orașe” (lansat de N. S. Hrușciiov, mare „spe-

cialist" și responsabil cu agricultura la Comitetul Central) considerate „că pot suprima deosebirea dintre muncitorul rural și muncitorul urban”.

2. Întărirea controalelor și represlunea. Derapajul hipervoluntarist al economiei a mers în același pas cu întărirea controalelor și a represiunii.

Felul în care au fost tratați, la sfârșitul războiului, prizonierii de război sovietici repatriați din Germania pune în lumină voința autorităților de a relua controlul asupra gândirii oamenilor. Din 2,3 milioane de prizonieri repatriați, doar o minoritate a fost autorizată să revină acasă; majoritatea celor repatriați au fost fie condamnați la pedepse în lagăre, fie deportați, fie constrânși la lucrări obligatorii de reconstrucție.

Un decret, publicat în „Izvestiia” din 26 iunie 1946, anunță deportarea pentru crime de „trădare colectivă” a cecenilor, ingușetilor și tătarilor din Crimeea. În realitate, deportarea în Siberia, Kazahstan și Asia Centrală a acestor popoare (și a altora, nementionate, precum karaciaevii, balkarii, calmucii, în total 600.000 de oameni) avusese loc între octombrie 1943 și iunie 1944. Câțiva ani mai înainte, prin decretul din 28 august 1941, 1 milion de germani de pe Volga fuseseră deportați în condiții asemănătoare. O altă categorie care a furnizat sistemului concentraționist lotul său de noi recruți au fost diversele „naționalități” – mai ales ucrainenii, balticii, moldovenii – care s-au opus, cu armele în mâini, sovietizării Ucrainei apusene, Basarabiei și țărilor baltice. Până în 1949-1950, insurgenții din UPA (Armata insurgenților ucrainenii) controlau „zonele din adânc”, în jurul Lvovului; „pacificarea” Ucrainei apusene s-a făcut cu prețul deportării și arestării a sute de mii de oameni. În statele baltice, autoritățile sovietice au depor-

tat, mai întâi, elementele „claselor ostile”, au confiscat pământurile marilor proprietari, au reprimat grupurile armate de partizani, care rezistau anexării (1945-1948), înainte de a se lansa în politica de colectivizare și „deschiaburire” (1949-1950), care a fost însoțită de deportarea mai multor sute de mii de baltici.

Anii 1945-1953 au cunoscut expansiunea maximă a organelor de represiune polițienească și apogeul sistemului concentraționar.

Așa cum arată arhivele, recent date la iveală, ale Gulagului, anii 1945-1953 au înregistrat o creștere puternică a numărului deținuților din lagărele și coloniile de muncă (al căror număr a crescut de la 1,2 la 2,5 milioane între 1944 și 1950) și a numărului „deplasaților speciali”, în „sate de colonizare” (1,7 milioane în 1943; 2,7 milioane în 1953). Deținuții, veniți în Gulag începând din 1945, au reprezentat, în mare parte, categorii noi, mai „dure” și mai hotărâte decât „dușmanii poporului” din anii '30, foste cadre de partid, mult timp convinse că întemarea lor era rezultatul unei teribile erori. Pedepsele aplicate erau din ce în ce mai lungi; prin cumulul de pedepse, un număr crescând de deținuți nu mai avea speranța de eliberare înainte de 20-25 de ani. Din această cauză au „sorbit infrațiunile disciplinare”, de la refuzul de a munci până la răscoale, mai ales, în „lagărele speciale” (create în 1948) și rezervate deținuților celor mai duri.¹ Începând din 1948, administrația penitenciarelor a încercat să exploateze deținuții într-o manieră mai „economică” și mai „rentabilă”: în scopul stimulării productivității, au fost introduse prime

---

¹ Anii 1948-1954 au fost marcați de un șir de răscoale în lagăre, reprimare cu duritate. Printre cele mai cunoscute sunt cele din lagărele de la Peciora (1948), Salekhard (1950), Ekibastuz (1952), Vorkuta și Norilsk (1953), Kimguir (1954). (N. a.)

și „salarii”, rațiile alimentare au fost sporite pentru cei care reușeau să realizeze normele, mortalitatea (care atinsese cota cea mai înaltă – 17,5% pe an – în 1942-1943) a scăzut. Acest „program” s-a lovit însă de realitățile lumii concentraționare: infrastructurile de producție erau învechite; imensele unități penitenciare, grupând zeci de mii de deținuți, se dovedeau a fi structuri greoaie, dificil reformabile; modicitatea „salariului” acordat deținuților (de 15 - 20 de ori mai mic decât salariul mediu al muncitorului liber) nu constituia un stimulent, într-un moment când un număr crescând de deținuți se organizau în bande rivale, ceea ce impunea o supraveghere sporită, din ce în ce mai costisitoare. Numeroasele inspecții, efectuate în 1951-1952, în principalele ansamble de penitenciare, au fost expresia neliniștii administrației în fața scăderii rapide a rentabilității sistemului concentraționar. Ele aruncă o nouă lumină asupra motivelor valului de amnistii din anii 1953-1957: acestea nu mai apar acum ca exclusiv politice. Motivarea lor economică nu ar trebui neglijată.

Unul din aspectele cele mai remarcate ale înăsprii regimului stalinist în anii postbelici a fost accentul pus pe constrângerile ideologice. Sub conducerea lui Jdanov, s-a desfășurat o vastă ofensivă împotriva oricărei creații spirituale ce prezenta așa-zise influențe din străinătate, „decadentism occidental”, „aspirații metafizice”, „individualism mic-burghez”, „formalism”. În aceste condiții, puțini au fost creatorii care n-au făcut obiectul uneia dintre aceste acuzații.

La 14 august 1946, o rezoluție a Comitetului Central denunța revistele „Leningrad” și „Zvezda” de a fi oferit cititorilor lor „ideologii străine de spiritul partinic”, publicând scrieri ale poetei A. Ahmatova și ale umoristului M. Zoșcenko. La 4 septembrie, o nouă rezoluție con-

damnă producția de filme „lipsite de idei”; printre filmele vizate figura a doua parte din „Ivan cel Groaznic” al lui S. Eisenstein. Celebrul realizator era criticat pentru că a prezentat o imagine eronată (cea a „unui fel de Hamlet”) a unui țar care figura de acum înainte printre marii făuritori ai statului rus. Câteva luni mai târziu, „Jdanovșcina” a lovit un alt sector până atunci cruțat, muzica; la 10 februarie 1948, o rezoluție a Comitetului Central privind „Tendențele decadente în muzica sovietică” a criticat „formalismul antipopular și antinațional” al lui Prokofiev, Șostakovici și Hacıaturian, precum și al altor compozitori care „au uitat imensul rol social al muzicii pentru a satisface gusturile degenerate ale unui pumn de individualiști estetizanți”.

De la sfârșitul lui 1948, denunțarea tendințelor „formaliste” a fost eclipsată de descoperirea unei noi devieri, „cosmopolitismul”. Contactele și căsătoriile între sovietici și străini au fost interzise. Denunțarea cosmopolitismului a luat rapid o turnură din ce în ce mai mult fățiș antisemită. Animatorul teatrului evreiesc, M. Mihoels, a fost asasinat; „Comitetul antifacist evreiesc” a fost dizolvat; sute de intelectuali evrei au fost arestați și deportați. Campania antisemită a culminat, la începutul lui 1953, cu descoperirea „complotului halatelor albe”.

Controlul ideologic a cuprins toate domeniile creației spirituale. În biologie au avut însă loc excesele cele mai vizibile. Stalin a impus aici, împotriva opiniei savanților din această disciplină, „teoriile” unui impostor, Lâsenko; acesta a împins până la caricatură concepțiile deterministe și utilizarea legilor științifice pentru transformarea naturii, susținând că legile lui Mendel erau false și proclamând ereditatea caracterelor dobândite.

II. URSS în relațiile internaționale postbelice

Situația internațională a URSS, la încheierea unui război din care ea a ieșit devastată, dar victorioasă, era paradoxală. Pe de o parte, ea se manifesta ca o Mare Putere, a cărei armată era, numeric, cea mai puternică din lume și ocupa jumătate din Europa; pe de altă parte, ea era mult surclasată în tehnologia militară de Statele Unite, care experimentaseră tocmai arma atomică. Pentru conducătorii sovietici, acest paradox era o sursă de tensiuni. În fața acestei situații, trebuia să fie păstrată „Marea Alianță” constituită în timpul războiului și obținut astfel răgazul necesar pentru reconstrucția unei economii devastate sau să fie luate rapid „gajuri de securitate”, prin extinderea influenței sovietice?

În lunile care au urmat conferinței de la Ialta, s-a impus a doua opțiune.

1. Noul climat din Europa: de la Postdam la conferința de la Paris (iulie 1945 - iulie 1947). La conferința de la Postdam (17 iulie - 2 august 1945), occidentali, puși de sovietici în fața mai multor „fapte împlinite” – în Polonia, „polonezii de la Londra” nu au obținut decât câteva ministere secundare; în România, regele Mihai a fost constrâns să numească un guvern dominat de comuniști –, au fost surprinși să-i vadă pe sovietici formulând noi revendicări: revizuirea convenției de la Montreux privind Strâmtonile, recuperarea de către URSS a provinciilor turce Kars și Ardagan, obținerea unei baze navale în Marea Egee.

Conferințele de la Londra (septembrie 1945) și Moscova (decembrie 1945), cu participarea miniștrilor Afacerilor Externe ai celor trei „Mari”, au dezvăluit noi subiecte

de dezacord: contestarea de către occidentali a rezultatelor alegerilor din România* și Bulgaria; protestul occidental împotriva încercării sovietice de a stabili un „protectorat” asupra nordului Iranului (sub acoperirea unei „Republici Populare Kurde”).

În momentul când criza iraniană a atins punctul culminant (începutul lui martie 1946), Churchill a rostit la Fulton (Missouri), în prezența președintelui Truman, celebrul său discurs despre „cortina de fier”, discurs care marchează o etapă importantă în conștientizarea de către occidentali a realității primejdiei reprezentate de expansionismul sovietic.

Conferința de Pace (Paris, iulie - octombrie 1946) nu a permis nici o apropiere între pozițiile occidentale și cele sovietice. Dacă sovieticii se declarau de acord cu principiul reunificării unei Germanii democratice și demilitarizate, politica dusă în zona lor de ocupație („denazificarea”, reforma agrară, naționalizările, crearea de întreprinderi „mixte” sovieto-germane, lucrând exclusiv pentru URSS) făcea această perspectivă tot mai iluzorie. După eșecul Conferinței de Pace, relațiile dintre occidentali și sovietici s-au degradat și mai mult ca urmare a ajutorului direct acordat de Iugoslavia, Bulgaria și Albania gherilelor comuniste din Grecia și a presiunii sovietice asupra Turciei. Crizele greacă și turcă s-au aflat la originea „doctrinei Truman”, care a constituit o nouă etapă în angajarea americană în Europa. Pentru a încerca să reglementeze numeroasele probleme rămase în suspensie la Conferința

---

* Conferința miniștrilor Afacerilor Externe ai SUA, URSS și Marii Britanii (Moscova, decembrie 1945) a hotărât, printre altele, includerea în guvernul Groza a câte unui reprezentant al PNȚ și al PNL, hotărâre pusă în aplicare în ianuarie 1946. La 19 noiembrie 1946 au avut loc alegeri parlamentare în România, ale căror rezultate, favorabile PNȚ, au fost falsificate de guvernul Groza. (N. I.)

de Pace, o nouă conferință s-a reunit la Moscova, în ziua de 10 martie 1947, în ajunul expunerii de către Truman, în fața Congresului, a doctrinei sale de asistență economică pentru „popoarele libere”. La Moscova, discuțiile au ajuns din nou în impas în problema germană. Molotov a refuzat propunerea americană de tratat privind neutralitatea Germaniei. Generalul Marshall a respins o nouă cerere sovietică privitoare la reparațiile datorate de Germania. Nu s-a ajuns la nici un acord în privința structurii viitorului stat german.

La 5 iunie 1947, Marshall a definit, la Harvard, liniile mari ale unui plan de reconstrucție economică a Europei. O conferință, deschisă tuturor țărilor interesate, inclusiv URSS, a fost convocată la Paris pentru luna iulie. Împotriva tuturor așteptărilor, Molotov a venit, în fruntea unei delegații numeroase, dar numai pentru a condamna și mai viguros și printr-un gest spectaculos – părăsind conferința după trei zile – proiectul american, acuzat de „a pune sub control țările europene”. Sub presiunea sovietică, polonezii, apoi cehii, care își anunțaseră sosirea, s-au decomandat (10 iulie); au fost urmați, de a doua zi, de români, unguri, finlandezi, albanezi. Iulie 1947 a consacrat împărțirea Europei.

2. Bipolarizarea și Războiul rece. Climatul internațional a continuat să se degradeze în tot cursul anului 1947, prin transformarea țărilor est-europene în sateliți ai URSS. La sfârșitul lui 1947, doar Cehoslovacia, care tocmai cedase presiunilor sovietice în problema planului Marshall, părea să scape încă unui control complet al comuniștilor asupra statului. Procesul de constituire a „blocurilor” a făcut un nou pas în septembrie 1947, o dată cu crearea Kominformului, „biroul informativ” al partidelor

comuniste europene*. Comunicatul publicat la încheierea întâlnirii de la Szklarska Poreba (Polonia), desfășurată sub conducerea lui Jdanov, a aprobat teza despre împărțirea lumii în două lagăre: „lagărul imperialist și anti-democratic... și lagărul antiimperialist și democratic, al cărui obiectiv esențial era de a submina imperialismul, de a întări democrația și de a lichida resturile fascismului”. „Teoria celor două lagăre” a pus definitiv capăt încercărilor lui Benes și Masaryk de a rămâne în termeni buni și cu unii, și cu alții. La 25 februarie 1948 a avut loc „lovitura de la Praga”. La 10 martie, Masaryk s-a sinucis. La 30 mai, alegerile organizate după sistemul listei unice au confirmat trecerea Cehoslovaciei în „lagărul antiimperialist”.

Confruntarea sovieto-occidentală a atins o nouă treaptă în cursul verii lui 1948, o dată cu blocada Berlinului. La 24 iunie, sovieticii au decretat o blocadă totală a zonelor occidentale ale Berlinului. Occidentalii au fost obligați să organizeze un „pod aerian”, destinat să aprovizioneze orașul aproape un an, până la 12 mai 1949, când blocada a fost, în cele din urmă, lichidată. Ca răspuns la crearea Republicii Federale Germania (23 mai 1949), un „Congres al Poporului”, întrunit în Berlinul de Est, a adoptat o constituție pentru o „Germanie democratică indivizibilă”. La 7 octombrie 1949, a luat ființă Republica Democrată Germană. Împărțirea Germaniei a fost astfel instituționalizată.

3. Ruptura sovieto-iugoslavă și consecințele ei.
Într-o lume care părea să evolueze spre constituirea de „blocuri”, neașteptata ruptură sovieto-iugoslavă, făcută publică în primăvara lui 1948, demonstra existența unor

---

* Kominformul cuprindea partidele comuniste (muncitorești) din URSS, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, România, Ungaria, Franța și Italia. (N. t.)

puternice tensiuni și interese divergente în interiorul „lagărului socialist”. Foarte strânsă la sfârșitul războiului, înțelegerea sovieto-iugoslavă s-a degradat la sfârșitul lui 1947. Spiritul de independență al lui Tito, ambiția lui de a deveni – prin intermediul unei federații balcanice, incluzând, inițial, Iugoslavia și Bulgaria – liderul politic al Europei balcanice, nu puteau să nu deranjeze obiectivele hegemonice ale URSS. La 28 iunie 1948, Kominformul, reunit la București, a aruncat anatema asupra „clicii lui Tito”, acuzat de a fi „alunecat pe panta revizionismului, antisovietismului și deviaționismului”. Blocada economică irimposă Iugoslaviei de Moscova și de țările satelit, ruperea relațiilor diplomatice dintre URSS și Iugoslavia nu au slăbit hotărârea lui Tito și unitatea PCI.

„Schisma titoistă” a jucat însă o altă funcție: ea a servit drept pretext pentru „epurarea” conducătorilor comuniste din Europa de Est. Un prim val de epurări (1949-1950) a lovit pe conducătorii comuniști „naționali”, înlocuiți de „moscoviți”, oameni mai apropiați de URSS prin trecutul lor. Au fost astfel eliminați: în Polonia, Gomulka (înlocuit cu Bierut); în Ungaria, Rajk (executat) și Kadar (arestat); în Bulgaria, Kostov (executat); în Slovacia, Clementis (executat). Al doilea val (1952) a avut, sub termenul de „cosmopolitism”, un pronunțat iz de antisemitism: el a culminat, în Cehoslovacia, cu marele proces public, amintind de procesele de la Moscova, al conducătorului comunist Slansky, executat împreună cu alți 13 acuzați (din care 11 evrei); în România, a fost eliminată lidera comunistă, de origine evreiască, Ana Pauker.

4. Războiul rece la apogeu. Anii 1949-1950 au constituit faza culminantă a Războiului rece, marcată de nașterea Pactului atlantic (NATO), semnat la 4 aprilie

1949, războiul din Coreea și problema reînarmării Germaniei occidentale.* Anul 1949 a adus conducătorilor sovietici două motive de satisfacții, pe planul raporturilor de forță internațională: experimentarea reușită a primei bombe atomice sovietice (septembrie) și victoria comunistilor chinezi (octombrie). La 14 februarie 1950, după laborioase negocieri, Mao Zedong a semnat, la Moscova, un tratat de asistență mutuală, valabil pe 30 de ani. Perioada îndelungată a negocierilor, precum și modicitatea creditelor acordate de sovietici permit ipoteza că Moscova, înainte de a se angaja mai mult, dorea să vadă ce politică va adopta Mao Zedong.

Mai mult decât problema coreeană, care a marcat anul 1950, cea a integrării RFG în sistemul politic occidental a constituit principala preocupare a diplomației sovietice la începutul anilor '50. În această problemă, partea sovietică, după mai multe runde de negocieri (Conferința de la Praga a miniștrilor Afacerilor Externe din țările est-europene, octombrie 1950, Conferința de la Paris, martie - iunie 1951) a făcut, la începutul lui 1952, un număr de concesii, propunând un tratat de pace cu o Germanie reunificată și neutră. Ultimele luni ale dictaturii staliniste par să anunțe o evoluție a diplomației sovietice mai degrabă spre negociere decât spre o confruntare sistematică cu Occidentul.

---

* Făcând această afirmație, autorul are în vedere, desigur, perioada studiată în volumul de față; în volumul următor (*Histoire de l'Union soviétique de Khrouchtchev a Gorbatchev, 1953-1985*), Nicolas Werth arată că „cea mai gravă criză a relațiilor internaționale” în perioada Războiului rece a fost criza rachetelor sovietice din Cuba (octombrie 1963). (N. t.)

III. Stalinismul desăvârșit

1. Trăsăturile specifice ale structurilor de putere.

Viața politică sovietică din primii ani postbelici a fost marcată printr-o înăsprire ideologică, ca și printr-un puternic conservatorism și printr-un derapaj al structurilor de putere spre forme specifice, care păreau să marcheze o ruptură cu un anumit număr de norme și de referințe leniniste. Stalin, care cumula funcțiile de secretar general al partidului, președinte al Consiliului de Miniștri, mareșal, generalisim și comandant suprem al forțelor armate, s-a străduit să autonomizeze bazele puterii sale prin intermediul unei ideologii ultranaționaliste, abandonarea regulilor leniniste de funcționare a instanțelor de partid și dezvoltarea peste orice măsură a propriului său cult.

Tocmai în acești ani, „cultul personalității” atinge apogeul. În decembrie 1949, a 70-a aniversare a lui Stalin a prilejuit manifestări de idolatrie nu numai în URSS, dar și din partea comuniștilor din lumea întreagă. În fața acestui concert de laude și de declarații servile de fidelitate, dictatorul, potrivit rarelor mărturii ale celor din preajma lui – precum Hrușciiov sau M. Djilas –, s-a ferecat într-o izolare bănuitoare, evitând ceremoniile și recepțiile, cunoscând viața țării doar din imaginile înfrumusețate ale rapoartelor oficiale.

Instanțele de conducere ale partidului au fost sistematic ignorate: nici un congres nu s-a mai reunit timp de 13 ani și jumătate (între martie 1939 și octombrie 1952), nici o plenară a Comitetului Central timp de cinci ani și jumătate (între februarie 1947 și octombrie 1952). Biroul Politic (10 titulari și 4 supleanți) nu mai ținea aproape niciodată ședințe cu participarea tuturor membrilor săi, Stalin instituind „comisii restrânse” (cu totul ilegale, potrivit statutului partidului), cu competențe, de altminteri, imprecise. Stalin

s-a străduit, de fapt, să concentreze o mare parte a puterii în organe restrânse: astfel, rolul secretariatului său personal, „Sectorul special” al Secretariatului Comitetului Central, condus de Poskrebășev, a căpătat o importanță tot mai mare, supraveghind ansamblul secretariatului, organism-cheie, centrul real de elaborare și de control al deciziilor.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre – foarte fragmentare – despre mecanismele de luare a deciziilor la cel mai înalt nivel, este greu de spus în ce măsură Stalin era într-adevăr un autocrat, hotărând totul, așa cum îl descrie Hrușciiov, sau un arbitru abil între diversele grupuri rivale, constituite în perspectiva succesiunii. Cele două ipoteze nu se exclud. Ele permit aprecierea complexității și subtilității jocului politic al lui Stalin, care a reușit la fel de bine să-i facă pe militarii aureolați de prestigiul victoriei să reintră în anonimat și să neutralizeze în beneficiul său rivalitățile și ambițiile eventualilor succesori, urmărind, în același timp, cu stăruință și coerență, consolidarea unui sistem politic specific, stalinismul. În a doua jumătate a anilor '40, acest sistem se stabilizase, devenise conservator și dobândise propriile legi de funcționare, o identitate și o inerție corporatistă, un sistem pe care chiar dictatorul cel mai puternic era, uneori, în dificultate de a-l manevra.

2. Conflicte și alternative politice. În spatele unanimității de fațadă, marcată prin cultul lui Stalin, se desfășurau în ultimii ani conflicte politice – încă foarte puțin cunoscute – între succesorii potențiali ai lui Stalin. Un prin conflict i-a opus, în anii 1945 - 1948, pe Malenkov și Jdanov. Controversa dintre Malenkov, susținut, pare-se, de Beria, Kaganovici și responsabili industrii grele, pe de o parte, și Jdanov, sprijinit de președintele

Gosplan-ului, Voznesenski, Rodionov și de unii șefi militari, pe de alta, a avut ca obiect, în principal, modalitățile de dezvoltare a URSS. Cei dintâi voiau întărirea priorităților în sectorul industrial; ceilalți erau favorabili unei dezvoltări economice mai echilibrate. La sfârșitul lui 1945, dezbaterile economice s-a desfășurat pe un teren tehnic, bine delimitat: Jdanov și Voznesenski îl criticau pe Malenkov pentru politica de demontare a întreprinderilor germane (pentru a fi aduse în URSS), care ducea, spuneau ei, la o imensă risipă. Stalin l-a trimis pe Mikoian să facă o anchetă la fața locului. Acesta s-a întors cu un raport foarte defavorabil lui Malenkov, conchizând asupra necesității de a înlocui politica de demontări prin crearea de societăți mixte, care să organizeze, în Germania, producția în serviciul URSS. Malenkov a fost înlocuit din postul de șef al Comisiei pentru demontări și îndepărtat din secretariatul CC. Timp de doi ani (1946-1948), Jdanov, asistat de Suslov, s-a bucurat de încrederea lui Stalin pentru a duce la îndeplinire represiunea ideologică împotriva intelectualității și a mișcărilor naționale, precum și pentru reunirea partidelor comuniste europene în cadrul Kominformului.

În primii ani de după război, Stalin a manevrat cu abilitate în fața unui alt grup care ar fi putut constitui o forță socio-politică autonomă, capabilă, dacă nu să canalizeze aspirațiile de schimbare, cel puțin să opună o contrapondere puterii civile și chiar să arbitreze, la nevoie, controversele: armata. De la sfârșitul lui 1945, principalii șefi militari, însărcinați cu comandamente îndepărtate, au fost cu totul îndepărtați din viața publică. Jukov, cel mai popular dintre ei, expedit la conducerea Regiunii militare Odessa, apoi în Ural, nu a mai apărut în public în țara sa. La 4 mai 1948, presa – comemo-

rând bătălia Berlinului – nu i-a mai citat nici măcar numele!

În vara lui 1948, după o eclipsă de doi ani, Malenkov a fost rechemat de Stalin în secretariatul Comitetului Central. După moartea lui Jdanov (31 august 1948), Malenkov, cu colaborarea lui Beria și a lui Abakumov, conducătorul atotputernicului Minister al Securității Statului, și, bineînțeles, cu acordul lui Stalin, a organizat o vastă operație de epurare împotriva lui Voznesenski și a colaboratorilor săi de la Gosplan, precum și a aparatului de partid din Leningrad (oraș întotdeauna suspectat de Stalin). Voznesenski a fost destituit, apoi, în anul următor, executat fără proces. „Afacerea de la Leningrad” a costat, de asemenea, viața a sute de cadre de partid, acuzate de a fi „complotat cu titoiștii în scopul răsturnării puterii sovietice”.

3. Ultimul complot. În septembrie 1952, o campanie de presă a avertizat pe comuniști asupra „infiltrării agenților imperialiști în rândurile partidului”. În această atmosferă încordată s-a deschis, la 5 octombrie 1952, Congresul al XIX-lea al partidului, convocat la 13 ani și jumătate după cel de al XVIII-lea. În timp ce Stalin nu a luat cuvântul decât pentru o scurtă alocuțiune finală, Malenkov și Hrușciiov, a cărui promovare în partid ca prim-secretar al organizației de partid din Moscova fusese încurajată de Stalin, au prezentat două rapoarte de activitate care s-au mărginit să laude „realizările remarcabile” ale URSS: fabricarea bombei cu hidrogen, progresul în economie și succesele internaționale. Aceste rapoarte nu deschideau, în realitate, nici o perspectivă evolutivă. Singurele inovații, propuse de Stalin, priveau o modificare a structurilor politice la vârf: Biroul Politic a fost înlocuit cu un

Prezidiu, mult mai greoi (36 de membri); numărul membrilor Comitetului Central a fost dublat. Potrivit lui Hrușciov, Stalin dorea, prin aceste reforme, să diminueze și mai mult influența colegilor săi, înconjurați de acum înaintea de nou-veniții mai tineri, lipsiți de experiență și mai ușor de manipulat.

La 31 ianuarie 1953, „Pravda” a anunțat descoperirea unui complot al unui „grup terorist de medici ai Kremlinului” (în majoritate, evrei), acuzați de a-l fi asasinat pe Jdanov și de a fi încercat să asasineze mai multe alte personalități ale statului. Ca și în 1936-1937, mii de mitinguri au fost organizate pentru a cere pedepsirea vinovaților și revenirea la adevărata „vigilență bolșevică”. „Complotul halatelor albe” – dezmințit îndată după moartea lui Stalin – a fost un avatar al campaniei „anticosmopolite” din anii precedenți sau începutul unei mișcări mai importante, deschizând calea pentru o nouă epurare radicală a personalului politic, a cadrelor economice și a intelectualității? Deschiderea arhivelor sovietice va permite, poate, în curând, să se înțeleagă mai bine acest ultim episod al erei staliniste. În stadiul actual al cunoștințelor, pare să se confirme nu numai că Beria nu a jucat nici un rol în pregătirea acestei afaceri, dar că, asemenea altor conducători vizați, îndeosebi Molotov (a cărui soție, de origine evreiască, fusese deportată), și el, Beria, ar fi fost probabil o victimă. Când tema unei vaste conspirații, grupând intelectuali, evrei, militari, cadre ale republicilor neruse se afla pe prima pagină a ziarelor, amintind de cele mai rele momente ale „Ejovșcinei”, Stalin a suferit o hemoragie cerebrală, fără îndoială în noaptea de 1 martie. La 6 martie, Agenția Tass a anunțat că inima genialului continuator al lui Lenin încetase să mai bată la 5 martie 1953, orele 21.50.

Concluzii

Disparația lui Stalin, așa cum a arătat-o cursul luat de evoluția politică la mijlocul anilor '50, constituie o cezură semnificativă a istoriei sovietice. Cezură sau tăietură? A pune această chestiune înseamnă a ridica problema continuității istoriei sovietice, de la definirea „sistemului sovietic”, care s-a menținut încă o treime de secol după dispariția lui Stalin. Problema continuității leninism-stalinismului continuă să divizeze profund pe istorici. Unii privilegiază unitatea perioadei 1917-1953, perioadă de formare, de maturizare și de apogeu a „totalitarismului sovietic”. „Stalinismul este un marxism-leninism în creștere.” (L. Kolakowski) „Marxismul bolșevic a determinat în întregime caracteristicile leninismului postrevoluționar, ca și ceea ce noi numim, adesea impropriu, stalinism.” (A. B. Ulam) „Stalinismul poate și trebuie să fie definit ca o teorie și o practică ce decurg direct de la Lenin: viziunea asupra unei lumi divizate în clase și în țări antagoniste, recursul sistematic la teroare... – toate acestea sunt, neîndoielnic și total, leniniste.” (A. G. Meyer) Față de partizanii continuității absolute între leninism și stalinism, pentru care anii 1917-1953 constituie o perioadă de mare unitate și extremă coerență, alți istorici insistă asupra numeroaselor alternative, rupturi, revirimente, cotituri (1918, 1921, 1928-1929, 1934, 1937) care au marcat un proces istoric mai complex decât a fost, în general, descris. Rupând-o cu leninismul, stalinismul, explică R. Tucker, este un

„național-bolșevism rus”, „amestec de radicalism bolșevic, de șovinism velicorus și de elemente foarte personale de interpretare a bolșevismului de către Stalin”. Printre aceste elemente figurează, deopotrivă, ideea „ruso-centristă” a „construcției socialismului într-o singură țară” la Stalin cel din anii '20, cât și, douăzeci de ani mai târziu, paranoia unui Stalin ajuns la bătrânețe.

Deschiderea arhivelor din perioada 1917 - 1953 i-a făcut pe politologi și istorici să-și dea seama de imensele lacune din cunoștințele noastre despre istoria sovietică. Fiindcă, la urma urmei, în afară de ce a relatat Hrușciiov în memoriile sale, ce se știe exact despre rolul lui Stalin în luarea deciziilor, în arbitrarea diverselor curente, despre care textele oficiale – singurele, până de curând, disponibile – ne spun atât de puțin? În fiecare zi, construcții savante (cum este aceea despre existența, în 1933-1934, a unei prelinse „soluții de schimb kiroviene” la puterea personală a lui Stalin) se prăbușesc, certitudinile sunt zdruncinate (se „stabilise” că Stalin fusese într-o stare de prostrație și de panică, atunci când, la 22 iunie 1941, s-a declanșat invazia nazistă, dar publicarea agendei lui Stalin dovedește că nici vorbă de așa ceva), date noi ies la iveală (despre numărul de deținuți, despre pierderile demografice provocate de foamete), fapte mult timp ocultate sunt scoase la suprafață (foametea din 1932-1933, cea din 1946, răscocile muncitorilor din 1932 etc.). Mult timp miză ideologică, istoria URSS poate să devină, în sfârșit, un câmp de cercetare.

CUPRINS

PREFAȚĂ / 5

Introducere / 9

Capitolul I

ANII DE SUPRAVIEȚUIRE ȘI DE FORMARE (1918-1921) / 11

I. Instituționalizarea bolșevismului / 11: 1. Primele decrete / 11, 2. Dictatura politică, dizolvarea Adunării constituante și slăbirea sovietelor / 13; **II. De la Brest-Litovsk la războiul civil / 15:** 1. Brest-Litovsk: iluzia unei păci / 15, 2. Desfășurarea războiului civil / 16; **III. „Comunismul de război” / 23:** 1. O economie etatizată, o societate mobilizată / 23, 2. Dictatura politică, militarizarea, teroarea / 26, 3. Comunismul de război și victoria regimului / 29; **IV. Criza „comunismului de război” și cotitura din martie 1921 / 30:** 1. Răscoale țărănești, regresie economică, arhaizare socială / 30, 2. Schimbări în Partid și criza acestuia / 31, 3. Insurecția de la Kronstadt (februarie-martie 1921) / 32, 4. Congresul al X-lea: o cotitură decisivă / 33

Capitolul II

ANII NEP-ULUI (1921-1928) / 36

I. Dezbaterea asupra federalismului și formarea URSS / 36; II. „Alianța muncitorească-țărânească”: dezbateri teoretice și realități economice / 39: 1. Premisele teoretice și dezbaterile privind căile de dezvoltare / 39, 2. Ambiguitatea și incoerența NEP-ului / 41; **III. Luptele politice pentru putere (1922-1927) / 44:** 1. „Ultima bătălie” a lui Lenin (1922-1923) / 44, 2. Primele lupte pentru putere (1923 - ianuarie 1924) / 46, 3. Moartea lui Lenin, începuturile cultului, însușirea moștenirii (1924) / 47, 4. A doua înfrângere a lui Troțki și ruptura „troikăi” (1924-1925) / 48, 5. „Opoziția unificată” și înfrângerea politică a lui Troțki (1926 - 1927) / 50; **IV. Sfârșitul NEP-ului (sfârșitul lui 1927 - sfârșitul lui 1929) / 53:** 1. „Criza colectărilor” din iarna 1927-1928 / 53, 2. Înfrângerea „opoziției de dreapta” / 54, 3. Fuga înainte (1929) / 57

Capitolul III

ANII 1930, UN DECENTIU HOTĂRĂTOR / 59

I. „Marea cotitură” (1929 - 1933) / 59: 1. Colectivizarea agriculturii / 59, 2. Primul plan cincinal: Industrializarea, revoluția culturală și socială / 63, 3. Partidul în fața „Marilor cotituri” / 66; **II. Ruptura și complotul (1934 - 1939) / 69:** 1. De la Congresul al XVII-lea la asasinarea lui Kirov / 69, 2. Creșterea tensiunilor (inceputul lui 1935 - septembrie 1936) / 71, 3. „Ejovșcina” (sfârșitul lui 1936 - sfârșitul lui 1938) / 73, 4. Congresul al XVIII-lea: începutul unei destinderi? / 76; **III. Bilanțul unui deceniu decisiv / 77:** 1. Crearea unui model de dezvoltare / 77, 2. O societate destructurată / 78, 3. Stalinismul / 82

Capitolul IV

URSS ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

(1921-1941) / 84

- I. Marile orientări ale politicii externe sovietice în timpul NEP-ului / 86:** 1. Germania, un partener privilegiat în Europa / 86, 2. Relații dificile cu Marea Britanie și Franța / 87, 3. China, un partener privilegiat în Asia / 88;
- II. Lupta împotriva „social-fascismului” și „agravarea contradicțiilor interimperialiste” (1928-1933) / 89:** 1. Congresul al VI-lea al Kominternului: o cotitură majoră / 89, 2. Mitul „agravării contradicțiilor interimperialiste” / 90, 3. Spre o diversificare a relațiilor diplomatice / 91;
- III. URSS în jocul „securității colective” (1934-1939) / 92:** 1. „Noul curs” al diplomației sovietice / 92, 2. URSS și războiul din Spania / 94, 3. Falimentul „securității colective” / 95;
- IV. Pactul germano-sovietic și expansionismul sovietic / 96:** 1. Pactul germano-sovietic / 96, 2. „Protocolul secret” în aplicare / 97, 3. Degradarea relațiilor germano-sovietice / 99

Capitolul V

URSS ÎN RĂZBOI (1941-1945) / 100

- I. Invazia nazistă / 100:** 1. Planul „Barbarossa”, succesul și limitele „Blitzkrieg”-ului / 100, 2. „Armata Roșie asasinată” / 101, 3. Evacuare, reconversiune și solidaritate aliată / 103;
- II. Cotitura în război (vara 1942 - vara 1943) / 104:** 1. Înfrângerile sovietice din vara lui 1942 / 104, 2. Stalingrad și Kursk: două victorii sovietice decisive / 105;
- III. Pentru a înțelege revirimentul sovietic / 106:** 1. Reconversiunea economiei sovietice

și consecințele sale / 106, 2. Rolul ajutorului aliat / 107,
3. Barbaria nazistă și eșecul „Ostpolitik”-ului / 108,
4. Patriotism, slăbirea controalelor și consens social / 110;
IV. Spre victorie (vara 1945 - mai 1945) / 113: 1. Con-
ferința de la Teheran / 113, 2. Ofensiva sovietică în anul
1944 / 113, 3. Conferința de la Ialta și victoria / 115

Capitolul VI

STALINISMUL DESĂVÂRȘIT (1945-1953) / 117

**I. Revenirea la modelul antebellic și întărirea con-
troalelor** / 117: 1. Revenirea la modelul antebellic / 117,
2. Întărirea controalelor și represiunea / 120; **II. URSS în
relațiile internaționale postbelice** / 124: 1. Noul climat
din Europa: de la Postdam la conferința de la Paris
(iulie 1945 - iulie 1947) / 124, 2. Bipolarizarea și Răz-
boiul rece / 126, 3. Ruptura sovieto-iugoslavă și con-
secințele ei / 127, 4. Războiul rece la apogeu / 128;
III. Stalinismul desăvârșit / 130: 1. Trăsăturile specifice
ale structurilor de putere / 130, 2. Conflicte și alterna-
tive politice / 131, 3. Ultimul complot / 133

Concluzii / 135

Bibliografie selectivă / 137